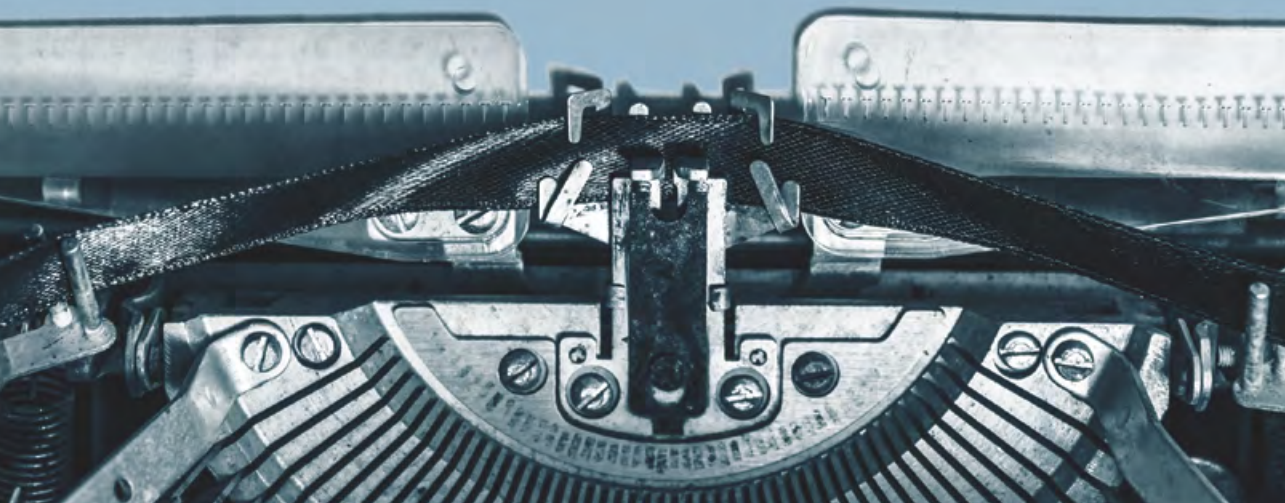

**Jauno
vēsturnieku
zinātniskie
lasījumi**

9/2023

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
FONDS

RICHARDA ZARINA
PIEMINĀSIFONDS

VALMIERAS NOVADA PAŠVALDĪBAS IESTĀDE VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX

Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians IX

LU Akadēmiskais apgāds
2024

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX = The Scholarly Readings of Young Historians IX. Zinātniskā redaktore Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024. 228 lpp.

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX” publicēti 18 raksti, kuru pamatā ir 2023. gada 1. un 2. decembrī Latvijas Universitātes (LU) Latvijas vēstures institūta un Valmieras muzeja sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu organizētajā konferencē Valmieras muzejā nolasītie referāti. Ar Richarda Zariņa piemiņas fonda un Valsts Kultūrkapitāla fonda projekta finansiālu atbalstu krājumu izdod LU Latvijas vēstures institūts sadarbībā ar Valmieras muzeju.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no LU Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes, Filozofijas un socioloģijas institūta, Biznesa, vadības un ekonomikas fakultātes, Juridiskās fakultātes, Teoloģijas fakultātes, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Kara muzeja, Latvijas Okupācijas muzeja, Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Mākslas akadēmijas, Lietuvas Vēstures institūta, Vītauta Dižā Universitātes, Herdera institūta un citi neatkarīgie eksperti.

Krājuma sastādītāji: **Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redkolēģija: *PhD Kristīne Beķere*, LU Latvijas vēstures institūts; *Mg. hist., PhD Cand. Ginta Ieva Bikše*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Rūdolfs Brūzis*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Anīta Čerpinska*, Latvijas Nacionālais arhīvs; *Dr. hist. Eva Eihmane*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Mati Laur*, University of Tartu; *PhD Laurynas Kurila*, Lithuanian Institute of History; *Dr. hist. Uldis Neiburgs*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*, Vytautas Magnus University; *Mg. hist. Alberts Rokpelnis*, Valmieras muzejs; *Mg. hist. Liene Rokpelne*, Valmieras muzejs; *Dr. hist. Guido Straube*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Guntis Zemītis*, LU Latvijas vēstures institūts.

Literārās redaktore: Andra Damberga (angļu valoda),
Ruta Puriņa (latviešu valoda)
Maketētāja Andra Liepiņa
Vāka dizainu veidojusi Baiba Lazdiņa

© Latvijas Universitāte, 2024
© Rakstu autori, 2024
© Valmieras muzejs, 2024
© LU Latvijas vēstures institūts, 2024

<https://doi.org/10.22364/jvzl.09>
ISBN 978-9934-36-240-8
ISBN 978-9934-36-241-5 (PDF)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	9
Preface	13
 <i>Justīne Timermane</i>	
Runestones and Gravestones of Östergötland: Describing the Transformation of Social and Symbolic Commemorative Traditions in the Viking Age	17
Esterjētlandes rūnakmeņi un kapakmeņi: raksturojums sociālo un simbolisko piemiņas tradīciju transformācijām vikingu laikmetā	29
 <i>Jérôme Casali</i>	
The Thomist Revival in Law and Politics in the 19 th and 20 th Centuries	31
Tomisma atdzimšana juridiskajā zinātnē un politikā 19. un 20. gadsimtā	40
 <i>Kaspars Strods</i>	
Ansis Kaupēns' Gang (1920–1926): Testimony of the “Zemgale Criminal” in the Protocols of the Preliminary Investigation	41
Anša Kaupēna banda (1920–1926): “Zemgales noziedznieka” licības iepriekšējās izmeklēšanas protokolos	50
 <i>Hélène Tabary</i>	
The Evolution of Work Through Liberals' Ideas Before the Invention of the Right to Work in France	52
Koncepta par darbu attīstība liberāļu idejās pirms Francijā izgudrotas tiesības uz darbu	61

Diāna Hristenko

Lithuanian Latvians in the Leadership of Evangelical Lutheran Church in Lithuania, 1941–1951	62
Lietuvas latvieši Lietuvas Evanģēliski luteriskās baznīcas vadībā, 1941–1951	71

Jean-Charles Pelao-Radiņš

From Harmony to Unison: The Evolution of Diplomatic Immunities (1814–1964)	72
No saskaņas līdz vienbalsībai: diplomātiskās imunitātes evolūcija, 1814–1964	81

James Montgomery Baxenfield

A Place Between Nations: The Idea of a Latvian- Lithuanian State, 1884–1984	82
Starptautu telpa: Latvijas–Lietuvas valsts ideja, 1884–1984	91

Enija Zaķe

Lubāna lidenums dzelzs laikmetā: apbedījumu vietu ainava (500. g. p. m. ē. – 1200. g. m. ē.)	92
Lubāna Plain in the Iron Age: Landscape of Burial Sites (500 BC–1200 AD)	104

Kaspars Markus Molls

Iekšzemes ūdensceļi kā kultūras un maiņas sakaru artērijas Rietumkurzemē 9.–11. gadsimtā	106
Inland Waterways as Arteries for Trade and Cultural Connections in Western Courland in the 9 th –11 th Centuries	118

Antra Kozlova

Sadoto roku motīvs Tukuma baznīcas 14.–18. gs. kapsētā atrastajās rotaslietās	120
The Motif of Clasped Hands in Jewellery Found at the 14 th –18 th Century Churchyard of Tukums Church	128

Germans Ļebezovs

Krievijas impērijas Likumdošanas komisijas darbība (1767–1768): Baltijas privilēģiju jautājums	130
Activities of the Legislative Commission of the Russian Empire (1767–1768): The Question of the Baltic Privileges	139

Andris Uškāns

1778. gadā apstiprinātā Rēzeknes ģenerālplāna kopijas kā pilsēt būvniecības vēstures avots	140
Copies of the 1778 Rēzekne General Plan as a Source for the History of Urban Planning	151

Beāte Lielmane

Priekšpilsētu loma Rīgas 19. gadsimta pirmās pusēs būvnoteikumos	153
The Role of Suburbs in the Building Regulations of Riga in the First Half of the 19 th Century	163

Andris Gailis

Latvijas Republikas elektrifikācijas plāni un to realizācija 1919.–1940. gadā	165
Electrification Plans of the Republic of Latvia and Their Realisation in 1919–1940	175

Laura Kļaviņa

Iskolata režīma īstenotie Vidzemes iedzīvotāju aresti un deportācija 1918. gada februārī: situācija Valmieras apriņķī	177
Arrests and Deportation of Inhabitants of Vidzeme Carried Out by <i>Iskolat</i> Regime in February 1918: The Case Study of Valmiera District	186

Samanta Fiļimonova

Latvijas Tiesu palātas darbība 1918.–1934. gadā	188
Latvian Chamber of Courts 1918–1934	197

Baiba Pazāne

Latviešu pareizticīgās draudzes 20. gs. 20.–30. gados: Ļaudonas draudzes piemērs	199
Latvian Orthodox Parishes in 1920–1940: Example of Ļaudona Parish	208

Monta Gintere

20. gadsimta mākslas un politiskās varas simbioze mākslinieka un Latvijas armijas virsnieka Herberta Mangolda dzīvē un daiļradē	210
Symbiosis of Art and Political Power of the 20 th Century in the Life and Creative Activity of Herberts Mangolds, Artist and Latvian Army Officer	221

Pielikums / Appendix	223
---------------------------------------	------------

PRIEKŠVārds

Devītie “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” notika 2023. gada 1. un 2. decembrī klātienē Valmieras muzejā, kur astoņās sesijās 31 dalībnieks prezentēja savu referātu. Starptautiskās konferences pirmajā dienā bija klausāmi 13 ziņojumi angļu valodā, bet otrajā – 18 latviešu valodā. Ar saviem pētījumiem ikvienu interesentu klātienē iepazīstināja jaunie pētnieki no Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, kā arī Francijas un Horvātijas atmiņas institūcijām, augstākās izglītības un zinātniskās pētniecības iestādēm. Attiecīgi pirmo reizi lasījumos piedalījās vairāki ārpus Baltijas valstīm studējoši doktoranti, iezīmējot jautājumus plašakai diskusijai par turpmāku zinātniskā pasākuma attīstību. Turklāt, tuvojoties 10. konferences gadam, bija konstatējams acīmredzams pārejas posms, kad vairāki iepriekšējo gadu referenti bija kļuvuši par pārliecinātiem sesiju vadītājiem.

Krājumā iekļauti 18 jauno vēsturnieku pētījumi, lai gan sākotnēji iesniegto rakstu skaits bija lielāks. Konferences organizētāju mērķis vienmēr ir bijis piedāvāt mācīšanās iespēju gan referēšanā, gan publikāciju izstrādē, taču šis process nekad nav bijis īstenojams kā visiem vienāds šablons un saņemtais rezultāts allaž ir bijis atkarīgs galvenokārt no paša autora. Kvalitātes veicināšanā lielu ieguldījumu nesavtīgi snieguši vairāk nekā 35 dažādu nozaru pieredzējuši profesionāļi no Latvijas un ārvalstīm, anonīmi recenzējot visas publikācijas. Krājuma sastādītāji izsaka visdziļāko pateicību recenzentiem par veltīto laiku un ieguldīto enerģiju rezultāta tapšanā. Ikviena raksta izstrāde prasa daudz darba, tādēļ, novērtējot autoru neatlaidību un vēlmi gūt pieredzi, piedāvājam interesentiem starpdisciplinārus rakstus par dažādām vēstures tēmām no aizvēstures līdz 20. gadsimtam.

Mg. hist. Justīnes Tīmermanes interešu centrā ir viena Centrālzviedrijas reģiona piemiņas tradīcijas vikingu laikmetā. Autore kapakmeņos Esterjētlandē saskata daudz kopīga ar rūnakmeņiem. Rakstā konstatēts, ka divas paralēli pastāvošās prakses atspoguļojušas dažādu sabiedrības grupu izpratni par kristietību un gatavību pieņemt pārmaiņas.

Eksas-Marseļas Universitātes doktorants Žeroms Kasali (*Jérôme Casali*) pievērsies Akvīnas Toma mācībā balstīto uzskatu atjaunotnei 19. un 20. gadsimtā. Aplūkojot dominējoši franču valodā runājošu Eiropas reģionu,

autora uzmanības lokā nonākusi juridiskā zinātne un politika. Šajās jomās neotomisma pārstāvji pārskatījuši sociālās attiecības un likumu būtību, kā to mērķi izvirzot kopēja labuma sasniegšanu.

Daugavpils Universitātes doktorants Kaspars Strods aplūko labi atpazīstamo, jau folklorizēto Anša Kaupēna bandu, tās izpētē izmantojot iepriekšējās izmeklēšanas dokumentus. To saturs atklājis vairākus pastrādātos noziegumus un noziedznieka sadarbības līmeni ar izmeklētājiem. Vienlaicīgi konstatējama arī karadarbības pieredzes traumatiskā ietekme uz A. Kaupēna psihi.

Eksas-Marseļas Universitātes doktorante Elēna Tabarī (*Hélène Tabary*) izvērtē izpratni par darbu liberāļu idejās Francijā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. Šis jautājums radījis autores interesi, aplūkojot Francijā izdomātās tiesības uz darbu. Konstatēts – lai arī liberālisms radīja apstākļus brīvam darba tirgum, sabiedrības sociālā struktūra Francijā neļāva šīs brīvības izmantot.

LU doktorante Diāna Hristenko analizē divu Lietuvas latviešu darbību Lietuvas evaņģēliski luteriskās baznīcas vadībā sarežģītajā laika posmā no 1941. līdz 1951. gadam. Ēriks Leijeris un Jons Kalvans (*Jonas Kalvanas*) bija Lietuvas evaņģēliski luteriskās konsistorijas vadītāji. Autore secina, ka aplūkotajām personām bija svarīga nozīme baznīcas saglabāšanā sovetizācijas apstākļos.

Eksas-Marseļas Universitātes doktorants Žans Šarls Pelao-Radiņš (*Jean-Charles Pelao-Radiņš*) sniedz ieskatu diplomātiskās imunitātes jautājumos no juridiskās un vēsturiskās perspektīvas. Rakstā norādīts uz teorētiskā ietvara trūkumu šī principa izpratnē un ievērošanā praksē. Kā piemēru autors izmantojis arī Latvijas sūtņa pieredzi Francijā pēc Latvijas okupācijas.

Tallinas Universitātes doktoranta Džeimsa Montgomerija Baksenfileda (*James Montgomery Baxenfiel*) uzmanības lokā ir nerealizēti valstu veidošanas projekti, konkrēti – ideja par Latvijas–Lietuvas valsti. Piedzīvojot transformācijas, tā turpināja pastāvēt visā autora aplūkotajā laika posmā no 1884. līdz 1984. gadam. Secināts, ka idejas popularitātes augstākais punkts bija Pirmā pasaules kara pēdējos gados.

LU maģistrante Enija Zaķe pievērsusies Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainavas izpētei dzelzs laikmetā. Secināts, ka apbedījumu vietu ierīkošanu ietekmēja klimata izmaiņas, apdzīvotības tendences un zemkopības attīstība. Konstatējamas arī atšķirības kultūretnisko grupu starpā.

LU maģistrants Kaspars Markus Molls aplūko Rietumkurzemes ūdensceļu potenciālu kultūras un maiņas sakaros laika posmā no 9. līdz 11. gadsimtam. Konkrēti pētot Užavas, Rivas un Sakas piemērus, autors konstatē, ka kuģojamības iespēja nebija vienīgais faktors šo upju izmantošanā. Baltoties arheoloģiskajās liecībās, starpkultūru sakaros visvairāk tika izmantots Užavas ūdensceļš.

Bc. hist. Antras Kozlovas interešu centrā ir sadoto roku motīvs rotaslietās. To aplūkojot, kā piemēri izmantotas rotaslietas, kas atrastas Tukuma 14.–18. gadsimta kapsētas arheoloģiskajās izpētēs. Autore pieņem, ka šīm rotaslietām bija ar derību un laulību saistīta simboliskā nozīme.

Mg. hist. Germans Ļebezovs vērtē Krievijas impērijas Likumdošanas komisijas darbību 1767. un 1768. gadā, aplūkojot Baltijas provinču privilēģijas. Konstatēts, ka komisijā Baltijas pārstāvji aizstāvēja savas intereses. Tīkmēr oponenti piedāvāja daudzveidīgu argumentāciju par labu likumdošanas unifikācijai.

Daugavpils Universitātes maģistrants Andris Uškāns analizē Rēzeknes attīstību 18. un 19. gadsimta mijā, izmantojot pieejamās 1778. gadā apstiprinātā pilsētas ģenerālplāna kopijas. Tajās ietvertās informācijas atšķirības ļāva konstatēt dažādus sarežģījumus pilsētas attīstības plānošanā. Konstatētas vecpilsētas daļas, kas aptuveni atbilst 1778. gada ģenerālplānam.

LU doktorante Beāte Lielmane pēta 19. gadsimta pirmās puses būvno- teikumus, detalizētāk skatot Rīgas priekšpilsētu jautājumu. Autore normatīvos konstatē militāro prasību fundamentālu ietekmi uz pilsētas izaugsmes iespējām. Būtiskas atšķirības apbūves noteikumos starp Iekšrīgu un priekšpilsētām kavēja vienmērīgu attīstību.

LU maģistrants Andris Gailis sniedz ieskatu saimniecības vēsturē nozīmīgā jautājumā par Latvijas elektrības apgādi laika posmā no 1919. līdz 1940. gadam. Autors novērtē, ka tika izveidoti ievērojami valsts elektrifikācijas plāni vienota elektrotīkla izveidei. Lai arī visas ieceres neizdevās īstenot, tomēr secināts, ka kopumā valsts darbība šajā jomā bija veiksmīga.

Mg. hist. Laura Kļaviņa aplūko lielinieku – Iskolata – režīmu Valmieras apriņķī, konkrēti pētot tā īstenotos arestus un iedzīvotāju deportāciju 1918. gada februārī. Publikācijā raksturots, ka represijas lielākoties bija ideoloģiski motivētas un norisinājās steigā. Ņemot vērā Latvijas historiogrāfijā ierasto PSRS īstenoto deportāciju raksturojumu, autore izceļ šīs terora formas senāku vēsturi Latvijas teritorijā.

LU maģistrante Samanta Fiļimonova raksturo Latvijas Tiesu palātas darbību Latvijas Republikā līdz Kārļa Ulmaņa apvērsumam. Kā viena no galvenajām tiesu varas iestādēm tā pildīja ļoti nozīmīgas funkcijas tieslietu sistēmas kvalitatīvā darbībā un attīstībā. Autore izcēlusi tās sastāvā esošā Zinātniskā tiesu ekspertīzes institūta nozīmi un kvalitatīvu darbu pierādījumu analizē un atzinumu sniegšanā.

LU doktorante Baiba Pazāne izvērtē latviešu pareizticīgo draudžu darbību 20. gadsimta 20. un 30. gados, konkrēti pievēršoties vienai no lielākajām draudzēm kā piemēram. Autore konstatē, ka agrārās reformas dēļ draudzēm bija jāsaskaras ar izaicinājumiem nekustamo īpašumu saglabāšanā. Tāpat sarežģījumus radīja klēra locekļu nodrošināšana.

Latvijas Mākslas akadēmijas maģistrante Monta Gintere iepazīstina ar Latvijas armijas virsnieka Herberta Mangolda dzīvesgājumu un radītajiem mākslas darbiem. Autore secina, ka mākslinieka daiļradē vērojama gan romantizēta nacionālisma, gan fantastikas tematika. Rakstā kā nozīmīgi vēstures avoti izcelti izsūtījumā tapušie mākslas darbi.

Krājuma tapšanu atbalstījis ļoti plašs personu loks. Izsakām īpašu pateicību Richarda Zariņa piemiņas fondam un profesoram Ērikam Jēkabsonam. Tāpat augstu novērtējam LU Akadēmiskā apgāda sniegto atbalstu un LU Latvijas vēstures institūta informācijas speciālistes Elitas Egles darbu krājuma sagatavošanā. Jauno vēsturnieku pētījumi plašākam interesentu lokam pieejami gan drukātā, gan elektroniskā formā brīvpieejā LU repozitorijā.

Ginta Ieva Bikše

LU Latvijas vēstures institūts

PREFACE

The ninth Scholarly Readings of Young Historians took place on 1 and 2 December 2023 at the Valmiera Museum, comprising eight sessions with 31 participants. On the first day of the international conference, 13 presentations were held in English, and on the second day – 18 in Latvian. Young researchers from Estonian, Latvian, Lithuanian, as well as French and Croatian memory, higher education and scientific research institutions offered the results of their research to everyone present. For the first time, several doctoral students studying outside the Baltic states participated in the readings, highlighting questions for a wider discussion about the future development of the scientific event. Moreover, approaching the 10th year of the conference, there was an obvious transition phase, when several speakers from previous years had become reliable chairs of the sessions.

The collection of articles includes research carried out by 18 young historians, although the number of initial submissions was higher. The conference organizers over the years consistently strive to offer a learning opportunity in reporting and elaboration of publications, however, this process has never been implemented with one template for everyone, and the achieved result has always primarily depended on the author. More than 35 experienced professionals in various fields from Latvia and abroad have selflessly contributed to quality improvement, anonymously reviewing all publications. The compilers of the collection express their deepest gratitude for the time and energy invested by the reviewers. The development of each article requires extensive work, therefore, appreciating the perseverance and desire of the authors to gain experience, we offer interdisciplinary articles on various historical topics from prehistory to the 20th century.

Mg. hist. Justīne Timermane focuses on the commemorative traditions of a particular region in the Central Sweden during the Viking Age. The author observes numerous similarities between runestones and gravestones in Östergötland. She found two parallel practices that reflected the understanding of Christianity by different groups in society, and the readiness to accept changes.

Jérôme Casali, a doctoral student at the Aix-Marseille University, has explored the renewal of views based on the teachings of Thomas Aquinas in the 19th and 20th centuries. Looking at a predominantly French-speaking region of Europe, the author focuses on legal science and politics. In these areas, the representatives of neo-Thomism revised the nature of social relations and laws, setting the goal of achieving the common good.

Daugavpils University doctoral student Kaspars Strods examines the well-known, already folklorised gang of Ansis Kaupēns, using documents from preliminary investigations. Their content revealed several crimes committed and the level of the criminal's cooperation with the investigators. At the same time, the traumatic impact of the war experience on A. Kaupēns' psyche can also be detected.

Hélène Tabary, a doctoral student at the Aix-Marseille University, evaluates the understanding of work in liberal ideas in France during the late 18th and early 19th centuries. This question aroused the author's interest when looking at the invented right to work in France. It was found that, although liberalism created the conditions for a free labour market, the social structure of society in France did not allow these freedoms to be used.

UL doctoral student Diāna Hristenko analyses the activities of two Lithuanian Latvians, leaders of the Lithuanian Evangelical Lutheran Church in the difficult period from 1941 to 1951. Erikas Leijeris and Jonas Kalvanas were the leaders of the Lithuanian Evangelical Lutheran Consistory founded in Kaunas in 1941. The author concludes that the considered persons played an important role in the preservation of the church during the sovietization.

Jean-Charles Pelao-Radiņš, a doctoral student at the Aix-Marseille University, provides an insight into the issues of diplomatic immunity from a legal and historical perspective. The author points out the lack of a theoretical framework in law and various problems in understanding and observing this principle in practice. As an example, the author viewed the experience of the Latvian envoy in France after the occupation of Latvia.

James Montgomery Baxenfield, a doctoral student at the Tallinn University, has focused on unrealized state-building projects – the idea of a Latvian-Lithuanian state. Experiencing transformations, it continued to exist throughout the period considered by the author (from 1884 to 1984). It was concluded that the peak of the idea's popularity was in the last years of the First World War.

UL master's student Enija Zaķe focuses on the study of landscape of burial sites in the Lubāns Plain during the Iron Age. It was concluded that the location of burial sites was influenced by climate changes, population trends and the development of agriculture. There are also differences between cultural and ethnic groups.

UL master's student Kaspars Markus Molls examines the potential of waterways in Western Courland in terms of cultural and exchange connections from the 9th to the 11th centuries. By studying the examples of Užava, Riva and Saka, the author finds that navigability was not the only factor in the use of these rivers. Based on archaeological evidence, Užava waterway was the most used in intercultural relations.

At the centre of *Bc. hist.* Antra Kozlova's interests is the motif of clasped hands in jewellery. Her research is dedicated to the jewellery found in the archaeological excavations of the Tukums church cemetery (in operation from 14th to 18th centuries). The author assumes that these specimens of jewellery had a symbolic meaning related to betrothal and marriage.

Mg. hist. Germans Ļebezovs evaluates the activity of the Legislative Commission of the Russian Empire in 1767 and 1768, by looking at the privileges of the Baltic provinces. It was established that representatives from the Baltics defended their interests in the Commission. Meanwhile, opponents offered diverse arguments in favour of legislative unification.

Daugavpils University master's student Andris Uškāns analyses the development of Rēzekne in the 18th and 19th centuries by using the available copies of the city's general plan approved in 1778. The differences in the information contained therein made it possible to identify various complications in urban planning. Some parts of the old town today roughly correspond to the 1778 general plan.

UL doctoral student Beāte Lielmane studies the building regulations of the first half of the 19th century, detailedly considering the issue of Riga's suburbs. The author finds a fundamental influence of military requirements on city's growth opportunities. Significant differences in building regulations between Inner Riga and the suburbs hindered even development of the city.

UL master's student Andris Gailis provides an insight into the economic history on an important issue regarding the electricity supply in Latvia from 1919 to 1940. The author observes that significant national electrification plans were made to create a unified power grid. Although some of the plans failed to be implemented, it was concluded that the state's activities in this area were generally successful.

Mg. hist. Laura Kļaviņa examines the regime of the Bolsheviks – Iskolat – in Valmiera district, by studying the arrests and deportation of the population in February 1918. The publication explains that the repressions were mostly ideologically motivated and were effectuated in a hurry. Taking into account the usual description in Latvian historiography of deportations carried out by the USSR, the author highlights the older history of this form of terror in the territory of Latvia.

UL master's student Samanta Fiļimonova describes the operation of the Latvian Chamber of Courts in the Republic of Latvia until the Kārlis Ulmanis dictatorship. As one of the main judicial authorities, it performed fundamental functions in the qualitative operation and development of the justice system. The author highlighted the importance of the Scientific Institute of Forensic Expertise and its excellent work in the analysis of evidence and drawing conclusions.

UL doctoral student Baiba Pazāne evaluates the activity of Latvian Orthodox parishes in the 1920s and 1930s, focusing on one of the largest parishes as an example. The author finds that due to the agrarian reform, the parishes had to face challenges in the preservation of real estate. Furthermore, securing members of the clergy also caused complications.

Monta Gintere, a master's student at the Art Academy of Latvia, presents the life and creative work of Latvian Army officer Herberts Mangolds. The author concludes that both romanticized nationalism and fantasy themes can be observed in the artist's work. The article highlights creative work engendered in exile as an important historical source.

The collection of articles has been supported by a wide range of people. We express our special gratitude to the Richards Zariņš Memorial Foundation and Professor Ēriks Jēkabsons. We also highly appreciate the support provided by the University of Latvia Press and the work of Elita Egle, information specialist of the Institute of Latvian History, in the preparation of the collection. The publications of young historians are available in printed and electronic form with open access at the UL Repository.

Ginta Ieva Bikše

UL Institute of Latvian History

RUNESTONES AND GRAVESTONES OF ÖSTERGÖTLAND: DESCRIBING THE TRANSFORMATION OF SOCIAL AND SYMBOLIC COMMEMORATIVE TRADITIONS IN THE VIKING AGE

JUSTĪNE TIMERMANE

Master of humanities in history, senior specialist – historian,

Turaida Museum Reserve

E-mail: justine.timermene@turaida-muzejs.lv

ABSTRACT

The author of the article considers the expressions of practiced commemorative traditions in the region of Östergötland in Central Sweden during the Viking Age. The commemorative traditions are characterized by runestones that stem from the pre-Christian tradition, and gravestones that were introduced along with Christianity. These stone monuments evince similarities and differences, yet their features seem to change within the Viking Age. This points to transformations that can be expressed through social and symbolic aspects within the commemorative traditions of the period.

Keywords: Östergötland, Viking Age, runestones, gravestones, commemoration.

INTRODUCTION

The Viking Age (approx. 800–1050) left a substantial impact on the history of Europe, whereas in Scandinavia it gave rise to social, political, and religious changes. The beginning of the consolidation and Christianization of the emerging kingdom of Sweden was closely connected to the regions of Central Sweden. One of these regions is Östergötland, where these changes are reflected in the runestones and gravestones of the time.

The runestone tradition dated back to pre-Christian times, yet it became more standardized in the Viking Age. The runestone in Jelling, erected by Harald Blåtand, is believed to be a sort of precedent that started the typical runestone custom or trend (Crocker 2000, 183). The Middle Ages, however, dissolved the tradition, as the runic alphabet became obsolete (Spurkland 2004, 342). The gravestones, also dubbed as early Christian grave monuments (for discussion, see Ljung 2016a, 13), are introduced alongside Christianity and linked to the 11th century (Hedvall 2003, 103). Although they reached into the first decades of the 12th century,¹ as Romanesque art expanded, the Viking Age traditions ceased (Gardell 1937, 88, 156).

Both runestones and gravestones are memorial monuments that commemorate the dead. Therefore, they are the expressions of practiced commemorative traditions. Östergötland has one of the highest numbers of known runestone finds (225 monuments) and the largest number of known gravestone fragments in all of Sweden (346 fragments) (Timerman 2023, 216–220). The gravestones are a phenomenon of central Sweden, not found elsewhere during the Viking Age. The shared, as well as differing characteristics among runestones and gravestones reflect a complex landscape of relations between people and their views.

So far, research has avoided exploring both monument types together. The focus has largely been on runestones, and earlier sources did not even distinguish gravestones as a separate runic monument category (for example, Brate 1911–1918). Despite the abundance of runestone research, the monument qualities frequently are not considered as a whole, whereas gravestone research is still concerned with identifying and categorizing the known monuments (Ljung 2016b; Hedvall, Menander 2009). The relationship between runestones and gravestones has not been explored deeply in a social sense, therefore many questions still remain obscure.

It is unclear why two monument traditions existed in Viking Age Östergötland and how they coexisted. Through the interaction of social and symbolic aspects, this article aims to describe how runestones and gravestones reflect commemorative practices and the changes these practices have gone through in the Viking Age. Social commemoration relates to status, achievements and other qualities gained throughout lifetime, whereas symbolic commemoration is concerned with mental values and beliefs of the afterlife. The relation of social and symbolic traits differs amongst the groups, and can therefore provide an insight into the commemorative practices, the mentality, and the transformation thereof.

To describe this transformation and changes, the monuments need to be evaluated and compared according to their main characteristics – their placement in time and space, their texts, and their decorative ornamentation. The information about the aforementioned 225 runestones and

346 gravestone fragments is acquired from the available sources (Rundata; Runor; Ljung 2016a; Brate 1911–1918) and certain conclusions can be drawn from this material. The numerical data in this article is based on the author's master's thesis, defended in 2023, for a detailed data analysis, see Timermåne 2023.

DISTRIBUTION IN TIME AND SPACE

In Östergötland, runestones and gravestones were mostly contemporary and existed within the same space, although in different environments. The monuments can mainly be dated according to stylistic qualities. The stylistic groups (RAK-Pr4) were advanced by A. S. Gräslund and are based on traits in the zoomorphic ornament and their changes (Gräslund 2006). The runestone prevalence was relatively short, which is common for the Swedish regions (Sawyer 2000, 10). They predominantly appear at the end of the 10th century and during the first half of the 11th century (Fig. 1), subsiding soon after. The gravestones appeared around the same time (Fig. 2), but the large number of undatable monuments precludes

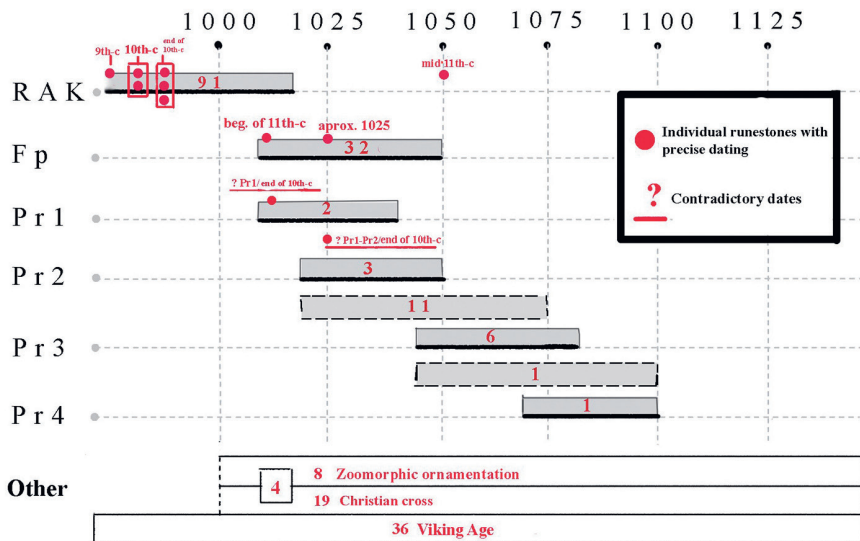

Figure 1. The chronological distribution of runestones based on the stylistic groups by Gräslund 2006 (developed by J. Timermåne, based on Timermåne 2023, 140)

1. attēls. Rūnakmeņu hronoloģiskais izvietojums, balstoties uz Gräslund 2006 stilistikajām grupām (Timermåne 2023, 140)

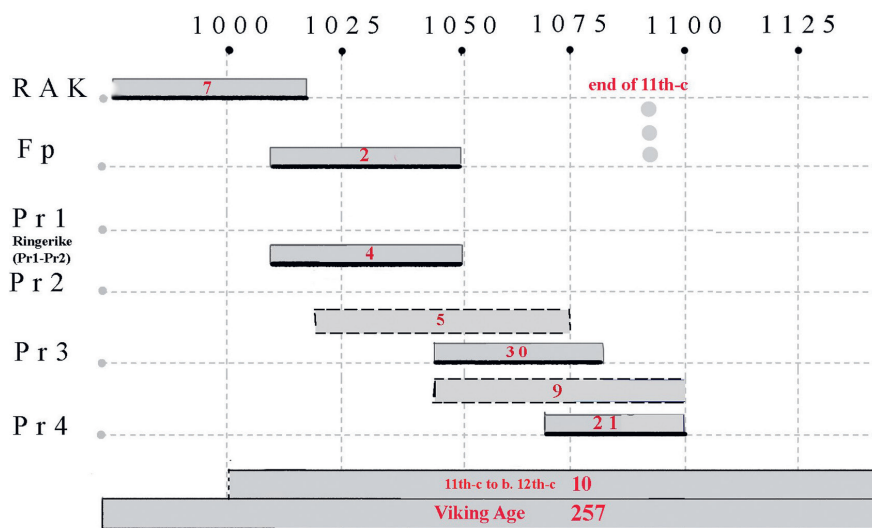

Figure 2. The chronological distribution of gravestones based on the stylistic groups RAK-Pr4 (developed by J. Timermāne, based on Timermāne, 2023, 149) 2. attēls. Kapakmeņu hronoloģiskais izvietojums, balstoties uz stilistiskajām grupām RAK-Pr4 (izstrādājusi Justine Timermāne, balstoties uz Timermāne 2023, 149)

a clearer conclusion. Nevertheless, this does not prove that the gravestones succeeded the runestones, apparently, they existed simultaneously.

The monument placement is a challenging task, since most runestones and gravestones have been moved. B. Sawyer believes that the stones were not moved across great distances and their distribution principally is still valid (Sawyer 2000, 14). According to this principle, the monuments seem to exist in the same area (Fig. 3), which has been the main area of habitation then and now (Rundkvist 2011). The findspots for runestones and gravestones rarely overlap, suggesting that, even if located in the same area, they were used in different environments.

The gravestones are connected to churches and early Christian burial sites, where they served as grave markers (Andrén 2000a, 8). Even though only a few monuments have been found *in-situ* over graves (6 monuments), the remaining (94.3%) have been located within a church or cemetery, or can be connected to one (4%) (Timermāne 2023, 151). Meanwhile, the runestones have been found in diverse locations. The findspots do not claim to be the original positions, although they might indicate the initial sites.

53% of the runestones in Östergötland have been found around the churches or walled therein. Whether this has been due to practical or symbolic reasons, is still up to debate. There is no sufficient proof that

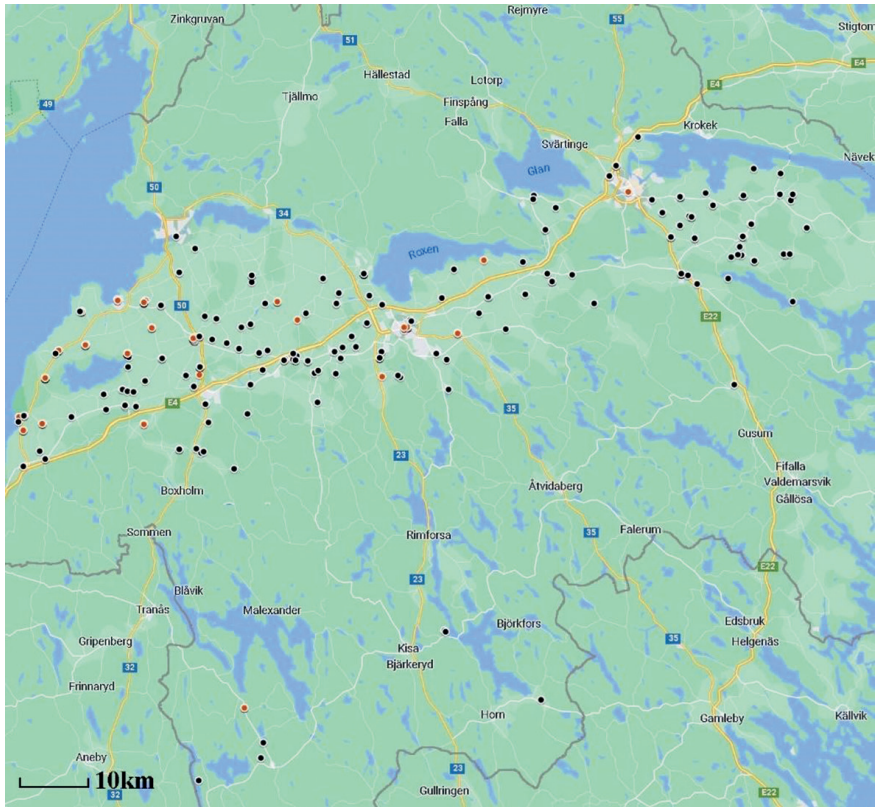

Figure 3. Distribution of runestones (black) and gravestones (red) in Östergötland (Timermāne 2023, 154)

3. attēls. Rūnakmeņu (melnā krāsā) un kapakmeņu (sarkanā krāsā) izvietojums Esterjētlandē (Timermāne 2023, 154)

runestones have been placed near churches purposely. In Östergötland and nearby regions, the random placement in the church walls excludes an idea of a deeper purpose (Wilson 1994, 137–138). If there is a meaning to it, that is, nonetheless, connected to the secondary use of the monument.

Many runestones (32%) were found in diverse natural areas – near streams, rivers, roads, bridges, on fields, and near pre-Christian burials (Timermāne 2023, 141). They might be connected to pre-Christian cult sites (Hultgård 2008, 217), or to property boundaries (Zachrisson 2020, 85–86). Before Christianity, the cult could be practiced at home (Brink 2013, 38–39). That makes the runestones not only part of the family's cult and commemoration, but also a communication tool with a wider audience – to point at a sacred site, declare a change of ownership, or mark a family's property (Price 2019, 26). This multifunctionality fits well with the Scandinavian

pre-Christian belief tradition known as *forn siðr* (ancient custom), which integrated beliefs into daily life, blurring the border between the profane and sacred (Hultgård 2008, 212).

Such placement could point out that runestones had many social functions alongside commemoration. The gravestones functioned only within the church, showing that the cult has now shifted to a communal and public holy place. The connection with graves also implies a reduction in functions, suggesting that the choice to commemorate became less practical and more symbolic.

THE RUNIC TEXTS AND THEIR MEANING

The runic text is the main uniting characteristic for both monument groups. The texts are based on a memorial formula that could be expressed as “X raised this stone in memory of Y, his relative”, X being the sponsor of the monument and Y being the deceased. The presence of this formula allows us to speak of a fashion (Sawyer 2000, 10). The runestones in Östergötland hold to this formula, but a change occurs with the gravestones. The fully transformed formula can be expressed as “X laid this stone over Y, his relative”. Nevertheless, the use of the new wording is inconsistent and the traditional runestone formula still prevails (Timermane 2023, 88).

The specified relations between the sponsor and the deceased might represent inheritance customs (Sawyer 2000). If that is taken to be true, then behind the runestones and gravestones stands a society with common social customs; property was inherited along the male line, undivided, and kept within the nuclear family. The inheritance function may not completely apply to the gravestones, since they commemorate more women who could inherit only if they had no male relatives (Sawyer 2000, 39). 27% of cases commemorate women in comparison to 3.6% in runestones (Timermane 2023, 161–161, 174). It is doubtful that a woman’s social status changed so quickly in the early stages of Christianization, hence, the increase in commemorations of women might indicate the dominance of memorial functions.

Alongside the standard commemorative formula, different sorts of information can be added about the involved parties. Notably, the runestones and gravestones in Östergötland are quite uncommunicative, and it was uncommon to include additional information purposefully. The runestones have additional references, but not in abundance. The gravestones, on the other hand, completely lack mentions of any sort of deeds, achievements, or status.

The stones bear inscriptions of uninvolved people (10 runestones), places of origin and owned property (7 runestones), causes of death (14 runestones),

occupation (3 runestones), titles of social or honourable status (28 runestones, 4 gravestones), and epithets (28 runestones, 8 gravestones) (Timermane 2023, 164–167, 174). Most of these inscriptions can be related to status, deeds, and property, but some are obscure. Whether the titles reflect social status or simply display personality traits is unclear (Goetting 2006) and it is the same concerning epithets. The lack of additional information indicates that any mentions of worldly connections were not deemed relevant.

A different case is the display of beliefs. There are only two runestones that have texts that relate to pre-Christian beliefs (the Rök runestone Ög 136 and the Ledberg runestone Ög 181). The Ledberg stone has a spell, although its use is unclear (MacLeod, Mees 2006, 145–146). The Rök runestone is a wondrous example of pre-Christian knowledge and literary skill (Andrén 2006, 11). Meanwhile, both stones are exceptions and form no tendency.

Some runestone and gravestone texts convey Christian prayers. They are uncommon but indicate Christian faith. The prayers among runestones (13 cases) and gravestones (28 cases) are the same and can be expressed, as follows: “May God/God’s mother help his/her soul/spirit” (Timermane 2023, 170, 176). They exhibit an early understanding of Christianity that is revealed in the use of the term “God’s Mother” and the interchangeability of “soul/spirit”. “God’s Mother” is a reference to Virgin Mary and reflects her gradual incorporation into the pre-Christian cult (Sawyer 2000, 140). The prayers display a common understanding of Christianity, also making them Christian monuments. In addition, unlike deeds, property and status that are social factors of the living, prayers show a clear concern with intangible values and are connected to the beliefs of the afterlife.

VISUAL ASPECTS

The visual motifs could have a language of their own, but visually the runestones and gravestones differ. Firstly, most monuments were purposefully made from different materials. Runestones were made mostly of granite,² but the gravestones – of limestone (98.6%) which also proved to be more fragile (Timermane 2023, 177). The reasons prompting this choice remain unclear (Ljung 2016b, 17).

Secondly, the physical forms differed. The runestones were adjusted to the natural form of the selected stone. Meanwhile, the gravestones could range from lying slabs to intricate coffins (see Fig. 4). The fragile nature of the limestone gravestones has made it impossible to determine which fragments form a single monument, however, the fragment proportions point to the conclusion that lying slabs and slabs with headstones were most common, whereas chests were rarely made (Ljung 2019, 156).

Figure 4. Runestone Ög 81 (left) and reconstruction of a grave chest at Örberga stensmuseum (right) (photos by J. Timermane)

4. attēls. Rūnakmens Ög 81 (pa kreisi) un kapakmens zārka rekonstrukcija Ērberjas akmens muzejā (pa labi) (Timermane 2023, 143, 190)

The runestones in Östergötland (see Fig. 4) lack both decorative and symbolic ornament. Pictorial motifs occur only on 5 stones and establish no tendency. Most commonly, the text bands were converted into snakes (25% of monuments) (Timermane 2023, 179). In Norse myths, the snake has an ambiguous nature, but it becomes a protective symbol in the material culture (Lasota 2021, 2–3). The snakes produce a zoomorphic ornamentation that is part of the zoomorphic art styles of the Viking Age.

The layout can also have a meaning, and it has been suggested that multiple snakes can separate the living and the dead visually (Andrén 2000b, 13). All runestones in Östergötland that have two snakes with an identifiable text comply with this principle. Likewise, a cross adorns 46.6% of the known runestones (Timermane 2023, 179), which is a clear marker of faith even to the illiterate. The cross could also substitute a prayer (Andrén 2000b, 21), hence the lack of written prayers, and it might also invoke protection or consecrate the monument.

Likewise, the gravestones are decorated in the same style as the runestones, and zoomorphic ornamentation prevails. The snake motif seems to represent no contradiction with the Christian beliefs, showing a slow, gradual adaptation of views. The visual message of multiple snakes is partially found on the gravestones, indicating the abandonment of previous practices. Out of the 14 fragments with multiple snake bands, the division of the living and dead can be found on 8 stones, whereas for another 6 this logic fails (Timermane 2023, 209).

Only one gravestone (How 31) seems to have a picturesque ornament that might represent the legend of Gunnar in the snake pit. Even though the story is from the pre-Christian tradition, its Christian interpretation was common in early medieval times (Guðmundsdóttir, Cosser 2012, 1015–1017, 1023). Besides that, only crosses are added to the ornament. The crosses were placed mainly on headstones, sometimes also on lying slabs, whereas zoomorphic ornamentation mostly decorated the lying or side slabs (Timermane 2023, 202–208).

Symmetry and richness characterize the gravestone ornament, where layout meanings become secondary if not excluded entirely. The ornament is rich and dense but lacks a variety in motifs. Perhaps the lack of social references in the text is compensated by the intricate visual display that could demonstrate the wealth and status to the visitors of the church.

Other visual meanings of the placement of text and ornament are practically non-existent in both runestones and gravestones. Some runestones might have additional meanings, but it is impossible to determine whether it has been an intention or an accident. The runestones of Östergötland have rare artistic or symbolic visual mediums that would signal the status of the sponsors or the deceased, leaving the message in the text. The gravestone ornament attempts to part with the traits and motifs of the runestones, meanwhile still relying on the same styles, though with a different visual impression created by the lying slabs and coffins.

CONCLUSIONS

The runestones and gravestones have similarities and differences in their text, placement, and ornament. The similarities point out that the runestones do not succeed the gravestones, and are not a contradictory phenomenon. Thus, they do not reflect a transition from pre-Christian to Christian beliefs. However, the differences indicate that a shift is taking place with the symbolical elements becoming more relevant than the social ones.

The possible placements of the runestones and their textual content show that they possess social functions that intertwine with commemoration.

The incorporation of Christian content indicates that the symbolic and intangible principles are gradually gaining relevance, while not being dominant yet. The gravestones still borrow much from the runestone tradition, but they gradually become distanced from the runestone practices.

The commemoration incorporates Christian principles to a much greater extent, serving as an impetus to abandon old customs and places of worship. The social aspect still remains present in the gravestones, but similarly to the runestones, it slowly decreases throughout the 11th century.

Observation of the runestones and gravestones suggests that different groups of society perceived change differently, developing two understandings about commemoration and early Christianity. Runestones would represent those who placed considerable emphasis on social commemoration with the symbolic becoming more relevant, and the gravestones could represent those who had given symbolic aspects the major meaning, although still relying on common social values. The commemorative traditions had transformed into two expressions that had a different emphasis on social and symbolic meanings, and held different beliefs about what mattered in a person's life and what mattered in death.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- Brate, E., 1911–1918. *Sveriges runinskrifter*, band 2: *Östergötlands runinskrifter*. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet, P. A. Norstedt & Söner.
- Ljung, C., 2016a. *Under runristad håll. Katalog över tidigkristna gravmonument*. Doctoral thesis, Stockholm University. DiVa Portal. Available: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:917543/FULLTEXT02.pdf> (accessed 22.10.2022.).
- Rundata. Available: <https://rundata.info> (accessed 15.02.2023.).
- Runor. Available: <https://www.raa.se/hitta-information/runor/> (accessed 15.02.2023.).

LITERATURE

- Andrén, A., 2000a. Ad sanctos – de dödas plats under medeltiden. *Hikuin*, Vol. 27 (27), 7–26.
- Andrén, A., 2000b. Re-reading Embodied Texts – an Interpretation of Rune-stones. *Current Swedish Archaeology*, 8, 7–32.
- Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, C., 2006. Old Norse religion. Some problems and prospects. In: Andrén, A., Jennbert, K., Raudvere, C. (eds.). *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*. Sweden: Nordic Academic Press, 11–14.
- Brink, S., 2013. Myth and Ritual in Pre-Christian Scandinavian Landscape. In: Nordeide, W. S., Brink, S. (eds.). *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space*. Belgium: Brepols, 33–51.

- Crocker, K. R., 2000. Memory and the social landscape in eleventh-century Upplandic commemorative practice. In: Valdez del Alamo, E. (ed.). *Memory and the Medieval Tomb*. London: Routledge, 183–203.
- Gardell, S., 1937. *Gravmonument från Sveriges Medeltid. Typologi och Kronologi*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktebolag.
- Goetting, L., 2006. “þegn” and “drengr” in the Viking Age. *Scandinavian Studies*, 78 (4), 375–404.
- Gräslund, A. S., 2006. Dating the Swedish Viking Age rune stones on stylistic grounds. In: Sroklund, M., Lerche Nielsen, M., Holmberg, B., Fellows-Jensen, G. (eds.). *Runes and Their Secrets. Studies in Runology*. Denmark: Museum Tusulanum, 117–139.
- Guðmundsdóttir, A., Cosser, J., 2012. Gunnarr and the Snake Pit in Medieval Art and Legend. *Speculum*, 87 (4), 1015–1049.
- Hedvall, R., 2003. Kyrkorna i Klåstad. En presentation av ett pågående projekt. *Hikuin*, 30 (30), 103–114.
- Hedvall, R., Menander, H., 2009. *Inventering av tidigkristna gravmonument i Linköpings stift*. Linköping.
- Hultgård, A., 2008. The religion of the Vikings. In: Brink, S., Price, N. (eds.). *The Viking World*. London; New York: Routledge, 212–218.
- Jesch, J., 2011. Runic Inscriptions and the Vocabulary of Land, Lordship, and Social Power in the Late Viking Age. In: Poulsen, B., Sindbæk, S. M. (eds.). *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. Belgium: Brepols, 31–44.
- Lasota, K., 2021. The Holy Serpent. Snakes in the Old Norse Worldview. *Zoophilologica*, 8 (2), 1–10.
- Ljung, C., 2016b. *Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm. Doctoral thesis, Stockholm University. DiVA Portal. Available: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:917543/FULLTEXT01.pdf> (accessed 22.10.2022.).
- Ljung, C., 2019. Early Christian Grave Monuments and Ecclesiastical Developments in 11th-Century Sweden. *Medieval Archaeology*, 63 (1), 154–190.
- MacLeod, M., Mees, B., 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. United Kingdom: Boydell Press.
- Price, N., 2019. *The Viking Way. Magic and Mind in Late Iron Age Scandinavia*. United Kingdom: Oxbow Books.
- Rundkvist, M., 2011. *Mead-halls of the Eastern Geats. Elite Settlements and Political Geography AD 375–1000 in Östergötland, Sweden*. Stockholm: The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities.
- Sawyer, B., 2000. *The Viking-Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press.
- Spurkland, T., 2004. Literacy and ‘Runacy’ in Medieval Scandinavia. In: Adams, J., Holman, K. (eds.). *Scandinavia and Europe 800–1350. Contact, Conflict and Coexistence*. Belgium: Brepols, 333–344.
- Timermane, J., 2023. *Esterjētlandes rīnakmeņi un kapakmeņi: sociālās un simboliskās piemiņas tradīcijas transformācijas vikingu laikmetā*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Dspace: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64729>
- Wilson, L., 1994. *Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.

Zachrisson, T., 2020. Ritual Space and Territorial Boundaries in Scandinavia. In: Losquiño, G., Sundqvist, O., Taggart, D. (eds.). *Making the Profane Sacred in the Viking Age. Essays in Honour of Stefan Brink*. Belgium: Brepols, 85–98.

REFERENCES

- ¹ Despite conventional periodization, the characteristics of the Viking Age endured and did not disappear at once. When considering the specifics of the runestone and gravestone chronology, the whole 11th century will be taken into the analysis.
- ² The material has been determined only for 64 runestones. Out of those, 50 are granite and 14 of other materials.

ESTERJĒTLANDES RŪNAKMEŅI UN KAPAKMEŅI: RAKSTUROJUMS SOCIĀLO UN SIMBOLISKO PIEMIŅAS TRADĪCIJU TRANSFORMĀCIJĀM VIKINGU LAIKMETĀ

JUSTĪNE TIMERMANE

Humanitāro zinātņu maģistra grāds vēsturē, vecākā speciāliste – vēsturniece,

Turaidas muzejrezervāts

E-pasts: justine.timermane@turaida-muzejs.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā tiek aplūkotas Centrālvidrijas reģionā Esterjētlandē praktizētās piemiņas tradīcijas vikingu laikmetā. Šīs piemiņas tradīcijas raksturo rūnakmeņi, kas sakņojas pirmskristīgajos uzskatos, un kapakmeņi, kas ieviesās līdz ar kristietību. Šiem akmens pieminekļiem ir gan līdzības, gan atšķirības, bet to īpašības mainās vikingu laikmetā. Tas norāda uz pārmaiņām, kuras var raksturot ar sociālo un simbolisko aspektu klātbūtni laika posma piemiņas tradīcijās.

Atslēgvārdi: Esterjētlande, vikingu laikmets, rūnakmeņi, kapakmeņi, piemiņa.

Kopsavilkums

Rakstā “Esterjētlandes rūnakmeņi un kapakmeņi: raksturojums sociālo un simbolisko piemiņas tradīciju transformācijām vikingu laikmetā” tiek aplūkotas vikingu laikmeta Centrālvidrijas reģionā Esterjētlandē pastāvošās piemiņas tradīciju izteiksmes. Šīs izteiksmes raksturo rūnakmeņi un kapakmeņi. Lai gan tie balstās atšķirīgās uzskatu tradīcijās, tie pastāv Esterjētlandē vienā laikā un telpā. Tiem ir gan līdzības, gan atšķirības, kuras var aplūkot caur pieminekļu novietojumu, piemiņas tekstu un ornamentu.

Darba mērķis ir caur sociālo un simbolisko aspektu mijiedarbību raksturot, kā rūnakmeņi un kapakmeņi atspoguļo piemiņas tradīcijas un kādas pārmaiņas tās piedzīvo vikingu laikmetā. Sociālie aspekti saistās ar dzīves faktiem, bet simboliskie – ar nemateriālām vērtībām un pēcnāves uzskatiem.

Pieminekļu raksturojums liek domāt, ka sabiedrībā pastāvēja grupas, kas atšķirīgi uztvēra gan piemiņu, gan agro kristietību. Rūnakmeņi varētu pārstāvēt tos, kam joprojām piemiņas sociālie aspekti bija nozīmīgi, bet kas palēnām pievērsās arī dziļākai simboliskai nozīmei. Kapakmeņi savukārt – tās grupas, kas deva priekšroku simboliskai piemiņai, lai gan joprojām daudz balstījās zināmajā praksē.

Piemiņa bija attīstījusies divās izteiksmēs ar atšķirīgām izpildes niansēm un uzsvāriem uz sociālajiem un simboliskajiem vēstījumiem. Rūnakmeņus un kapakmeņus nevar pozicionēt kā kontrastējošu piemiņas tradīciju pieminekļus, bet var uztvert kā sarežģītās un neviendabīgās vikingu laikmeta mentalitātes atspoguļojumu.

THE THOMIST REVIVAL IN LAW AND POLITICS IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

JÉRÔME CASALI

Doctoral student in legal history, Aix-Marseille University,

CERHIIP, Aix-en-Provence, France

E-mail: jerome.CASALI@univ-amu.fr

ABSTRACT

Thomism is a school of thought based on the works of Thomas Aquinas (1225–1274). This article focuses on significant aspects of the Thomist revival in French-speaking area, encouraged in 1879 by the papal encyclical *Aeterni Patris* of Leo XIII (pontification from 1878 to 1903). Legal Thomism seems particularly interesting in its assessment of positive law according to natural law, a notion that Thomist jurists strive to make intelligible through a teleological conception of social relations, whose correct form is determined by the common good of each relation.

Keywords: legal Thomism, legal neo-Thomism, common good, natural law.

INTRODUCTION

Thomism and its tradition

Thomism is the philosophical and theological system of Thomas Aquinas, an Italian scholastic theologian of the 13th century. It consists of realist and finalist thinking, based primarily on Aristotelianism. Its conclusions are inspired by Catholic dogma, but its arguments are strictly rational: a revealed truth is never used as an argument of authority, but rather as the confirmation of a thesis (Elders 2013, 20–21). A distinction must be made between Thomism and Scholasticism, which more generally refers to the method and the doctrine taught in medieval European schools and universities from the 11th to the 17th century. This tradition was illustrated by authors like Cajetan (1469–1534), Sylvester of Ferrara (1478–1528), and famous

theologians of the second Scholasticism in the 16th century, for example, Francisco de Vitoria (1480–1566) or Francisco Suarez (1548–1617). Notably, the second Scholasticism brought innovations, without invariably keeping faith with the work of Thomas Aquinas. In the 17th century, the scholastic tradition gradually declined because of a confinement in a closed and verbose system and a divorce with men of science (De Wulf 1950, 117–118).

The revival of Thomism in the 19th century

Encouraged by the reconsideration of the image of the Middle Ages (Mercier 1894), many European authors defended the philosophy of Thomas Aquinas. In Spain, it was Jacques Balmes (1810–1848), in Germany – Joseph Kleutgen (1811–1883), and particularly in Italy – Gaetano Sanseverino (1811–1865), Luigi Taparelli d’Azeglio (1793–1862) and Matteo Liberatore (1810–1892). Meanwhile, the official revival of Thomism came in 1879 with the encyclical *Aeterni Patris*, in which Pope Leo XIII praised the splendour of Thomistic doctrine and ordered that its study be renewed to establish a solid Christian philosophy. He advocated a return to the original texts of Thomas Aquinas, leaving aside archaic elements and welcoming modern scientific progress (Leo XIII 1879).

The neo-Thomism in the French-speaking area

One of the most important intellectual centres of Thomism was the Higher Institute of Philosophy of the Catholic University of Leuven in Belgium, under the direction of Cardinal Mercier (1851–1926). Leuven’s Thomism was a progressive trend characterized by a fruitful dialogue with modern science, and the exposition of Thomist theses in the vernacular and not only in Latin.

Thomism benefited from two major publications: the *Revue néo-scholastique* in Belgium (founded in 1894 and today known as the *Revue philosophique de Louvain*), and the *Revue Thomiste* in France (founded in 1893).

French Thomism was also exported to North America by the efforts of Jacques Maritain (1882–1973), Yves Simon (1903–1961) and Etienne Gilson (1884–1978), who founded the Pontifical Institute for Medieval Studies in Toronto in 1929. However, despite the wishes of Leo XIII, the Thomist revival never really spread beyond Catholic circles.

The author of the current paper would like to look at the legal and political reflections of neo-Thomism, which has provided some of the intellectual matter of the social doctrine of the Catholic Church. Firstly, a general overview of Thomasian legal doctrine and its position within the natural law tradition will be provided. Subsequently, some of the significant ideas updated by legal neo-Thomism will be identified.

THE THOMASIAN LEGAL DOCTRINE AND THE NATURAL LAW TRADITION

A finalist conception of nature

Thomism, like classical thought, admits a teleological conception of nature, both physical and social. All beings in the universe manifest a natural inclination towards the complete realization of their nature (Gardeil 1957, 50–53), in accordance with the eternal law (Thomas Aquinas 1984, I^a II^{ae}, q. 91, a. 1). Man must realize his nature as a rational animal through an act of his higher faculty, intelligence. The most perfect intellectual act consists of the contemplation of the supremely intelligible object, the first cause of all things, God (Thomas Aquinas 1984, I^a II^{ae}, q. 3, a. 8). All the ends that a man is led to pursue are therefore subordinated to the contemplation and love of God.

Human sociability oriented towards the common good

The ultimate goal of man can only be attained by living in society: man is a social animal because he needs others to satisfy his material and spiritual needs (Thomas Aquinas, 2015, 71). The goal of a human community, called the common good, is basically the good life (*bene vivere*). It must allow the convergence of the individual goods of each one, in conformity with the spiritual destiny of man (Aubin 2010, 349–355).

Natural law as proportionate social relations

The purpose of each social relationship, its common good, determines the correct form of that relationship. Natural law (*ius naturale*) is a fair proportion by which persons adjust to one another, according to the purpose they pursue. Therefore, the law is conceived as a real relational object, and not as a rule which is the formal measure of the law but not the law itself. This view is in accordance with a famous maxim of Roman law: “It is not from the rule that we derive the law, but from the law that we derive the rule” (Hulot 1803, Digest, 50, 17, 1).

Balanced interpersonal relationships are concretely illustrated by a balanced distribution of external things (*res exteriores*, which are material things, dignities, or social functions), according to the social position of each person with regard to the common good. Indeed, it is up to the judge to attribute to each one what is due to him, in the words of the Roman jurist Ulpian: *suum cuique tribuere* (Hulot 1803, Digest, 1, 1, 10). The judge is considered as the living justice, the one who concretely states the law (Thomas d’Aquin 1985, II^a II^{ae}, q. 58, a. 1).

Nevertheless, legislation is needed for several reasons. On the one hand, a small number of legislators are more likely to be wise and impartial than a large number of judges; the positive law must therefore provide for as many cases as possible, and leave as few cases as possible to the judge (Thomas Aquinas 1984, I^a II^{ae}, q. 95, a. 1). On the other hand, the legislature adds fixedness, written form, and precision to natural law (Villey 2013, 91–96).

The human positive law (*lex humana*)

Human positive law is considered as a rational orientation towards the common good of society, emanating from the authority in charge of it, and promulgated (Thomas d'Aquin 1984, I^a II^{ae}, q. 96, a. 1). Positive law established by human authority must derive from natural law (*lex naturalis*), which is the rational inclination towards the good, otherwise it is not binding in conscience. According to Thomas Aquinas, the most appropriate form of government for this task would be a mixed regime, composed of a balanced mix of monarchy, oligarchy, and democracy (Margelidon, Floucat 2023, 514).

The various schools of natural law

Harmonizing Aristotelian and Roman principles, Thomas Aquinas belongs to the school of classical natural law. It is an objectivist conception of natural law, considered as a relational object, as a balanced social relationship. This concept links the word *ius* to the etymology *iustum* (the right thing, that which is right). This Thomasian conception is shared by Michel Villey (Villey 2001, 54–57) and Alain Sériaux (Sériaux 1999).

This approach must be distinguished from the school of modern natural law, which has both a legalist and a subjectivist orientation. The legalist conception, which identifies law and rule, seems to have been influenced by Suarez, who placed the study of *lex* before that of *justitia*. This approach brings the word *ius* closer to the etymology *iussum* (order, injunction). Villey criticized the assimilation of *ius* and *lex* by the second Scholasticism, as well as the neo-Thomist tendency to seek immutable rules of natural law (Villey 2002, 87–89).

Finally, the subjectivist conception, which seems to come from Occam and Hobbes (Villey 2001, 106–109), considers natural law as an individual power. Villey has criticized subjective rights declared abstractly, independently of any legal relationship, and ineffective in the settlement of trials (Villey 2014). It is this subjectivist view that has prevailed in the Universal Declaration of Human Rights of 1948.

After this familiarization with Thomasian legal objectivism, let us now consider some attempts at updating the thought of Thomas Aquinas.

SOME SIGNIFICANT IDEAS UPDATED BY LEGAL NEO-THOMISM

Empirical and dialectical methodological renewal

One of the first innovations of the neo-Thomists was their interest in contemporary social sciences, claiming to follow the realistic approach of Thomas Aquinas (Serry 2004). Arguing against the abstract rationalist conception of natural law as a system of fixed rules outside of time and space, Simon Deploige (1868–1927) took into account the results of sociology, without going as far as the moral sociology of which he accused Durkheim. He promoted a middle position, using sociological data to determine concretely the best possible institutions, according to the extent that they allow the full development of man in accordance with his spiritual destiny (Deploige 1910).

Michel Villey also contributed a methodological reflection, criticizing the rationalist conception that tends to deduce the law of axioms, in the manner of Christian Wolff. Following Thomas Aquinas, according to whom prudence includes dialectics (Thomas Aquinas 1985, II^a II^{ae}, q. 48, a. 1), Villey considered dialectics as the only authentic method of legal practice. He argued that human right should flow from natural law, not in the way a certain conclusion follows deductively from a demonstration, but in the way a probable conclusion follows dialectically from a dialogue (Villey 2014, 99–101). It is only through a dialectical procedure such as is practiced in judicial or parliamentary debates that the common good and the law can be determined.

A legal understanding of the common good

The French Thomist jurist Georges Renard (1876–1943) considered the Maurice Hauriou's theory of institution as the legal valorisation of the Thomist notion of Common Good. Maurice Hauriou (1856–1929), who claimed the influence of scholasticism on his work (Hauriou 1916, XXIV), considered the institution as a permanently established social form characterized by three main elements (Billier, Maryioli 2001, 227–231):

- a guiding and static idea to realize,
- the organization of power necessary for the dynamic realization of the idea,
- the consent required from the members of the institution to allow the legitimacy of the power exercised.

Renard assimilated the guiding idea to be realized to the Thomasian common good, and it's in its light that the correct form of social relations can be determined (Renard 1930, 31–33). These relationships can be divided

into three types of fundamental relationships, regulated by the three Thomasian forms of justice (Margelidon, Floucat 2023, 304):

- the general justice that adjusts members of a community to the common good,
- the distributive justice that adjusts a community to its members,
- the commutative justice that adjusts individuals to each other.

The relationship between the individual good and the common good

In the 20th century, the relationship between the common good and the individual good aroused controversy, motivated by the double fear of individualism and totalitarianism. Various authors grouped around the position of Jacques Maritain, such as Ignace Theodore Eschmann (1898–1968) or Yves Simon, affirming that the common good can only be ordered at the service of the human person, who, as an autonomous and worthy subject, may not form only a part of a whole constituted by the society. Conversely, Charles de Coninck (1906–1965) criticized the personalist conception, undermining the community dimension of the individual. He insisted on the Thomasian integration of man into society as part of a whole: the good of a whole allows its parts to attain a good that each part would not attain alone (Thomas Aquinas 1984, I^a II^{ae}, q.92, a.1).

Maritain sketched an intermediate solution to this paradox of social life by distinguishing individuality (consisting of a man being part of a whole) from personality (consisting of a man being himself a whole). In view of this distinction, the temporal common good appears superior to the good of a man as an individual citizen, but inferior to the good of a man as a person turned towards transcendence (Daguet 2017, 353–388).

A criticism of legal voluntarism

Guided by the idea of an objective common good, Georges Renard defended an objectivist and finalist theory of law against legal voluntarism. According to him, the substance of the law on which the obligation is based is the rational idea (*finis legis*) sought and implemented by a formal legal act, and not the will (*praeceptum legis*) establishing the act (Renard 1929, 657–670). Renard thus criticizes the positivism which reduces the law to the human will, making the science of law a mere recognition of facts. Renard stated that the natural law is a criterion for judging the facts, and that the lawyer's job is not to comment but to criticize the human law and check its conformity with natural law. Renard accused this positivist illusion of divinizing the state, which has no more legitimacy than other institutions like the family or the corporation (Renard 1930, 5–14). In the same way, Jacques Maritain attacked the concept of sovereignty, linked

to absolutism, considering that neither the state nor the people are sovereign, because sovereignty is God's own (Touchard 2014, 836–837).

The conception reducing the law to human rules yields a fundamental theoretical interest to the coercive aspect of the law. That is why Joseph-Thomas Delos (1891–1974) opposed Léon Duguit who made the sanction the principal characteristic of law. Delos argued that coercive force is not instituted, but simply derives from the transcendent foundation of law, which is its guiding force, in other words the common good that it pursues (Renaud-Boulesteix 2020, 262–268).

A political cohesion based on social friendship

According to Thomas Aquinas, friendship appears as the foundation of social association around a common good (Margelidon, Floucat 2023, 41). Promoting this fundamental dimension of sociability, Joseph-Thomas Delos strongly criticizes Carl Schmitt's conception of politics, whose "dialectic of friend and enemy implies that the formation of an association of friends is inseparable from the designation of an enemy". According to Delos, the enemy must be considered as being of the same nature as the friend: they are both reasonable creatures who share the same humanity. Against an alleged fatalism of the conflict, they can choose to pursue common interests, such as security and prosperity (Renaud-Boulesteix 2020, 213–223).

Delos transposed this imperative of social friendship into the international order of which he conceived the organization according to the distributive justice of Aristotle, based on the international common good consisting mainly of peaceful relations. Peace seems not only justified by the Christian ideal of universal charity, but also as the supreme answer to man's natural need for sociability (Renaud-Boulesteix 2020, 162–212).

Political cohesion based on social friendship must be preserved by an organized political authority. Concerning the form to be given to the government, Jacques Maritain gave a democratic interpretation of the *Summa Theologiae*, after in 1927 he dissented from the political movement *Action Française* which had made Thomas Aquinas a monarchist theorist because of his circumstantial work *De regno*. Maritain's democracy does not mean an egalitarian society or a direct democracy, but a general philosophy of legitimizing power through its orientation towards the good of the people. Its position is based on the participation of the people in the political government promoted by Thomas Aquinas (Thomas d'Aquin 1984, I^a II^{ae}, q. 105, a. 1), necessary to maintain the interest of all in the common good and avoid a return to purely private concerns (Meyer-Bisch 2012). In any case, Aquinas subjects the question of the best political regime to the assessment of concrete circumstances.

CONCLUSIONS

These observations are faltering and require advancement throughout the research of the thesis. Nevertheless, it can be asserted that all Thomistic legal and political proposals are linked to a unitary conception where the notion of purpose, merging with that of good, holds a central place. It is the common goal of a community that determines both its structure of and its internal relations, on which the law depends.

The stake for the contemporary relevance of Thomistic legal doctrine appears to be the maintenance of a solid and intelligible teleological conception, particularly in the disciplinary fields on which the philosophy of law depends. Michel Villey seemed to be of the same opinion when he called for the reanimation of the Aristotelian philosophy of nature and the notion of final cause, discarded since the Baconian criticism for methodological reasons.

One could see an attempt at contemporary rehabilitation of finalism in the work of philosopher Raymond Ruyer.

ABBREVIATIONS

I^a – First part of Aquinas' *Summa theologiae*

I^a II^{ae} – First section of the second part of Aquinas' *Summa theologiae*

II^a II^{ae} – Second section of the second part of Aquinas' *Summa theologiae*

a. – article

q. – question

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY LITERATURE

Deploige, S., 1910. Morale thomiste et sciences des mœurs. *Revue néo-scolastique de philosophie*, 17e année, n° 68, 445–475.

Hauriou, M., 1916. *Principes de droit public*. 2e éd. Paris: Sirey.

Hulot, H. et al. (trad.), 1803. *Corpus juris civilis*. Metz, Behmer et Lamort. Paris: Rondonneau. Available at: https://www.histoiredudroit.fr/corpus_iuris_civilis.html

Leo XIII, 1879. *Aeterni Patris, Encyclical of Pope Leo XIII on the restoration of Christian philosophy*. Available at: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_04081879_aeterni-patris.html

Mercier, D., 1894. La Philosophie Néo-Scolastique. *Revue néo-scolastique*, 1e année, n° 1, 5–18.

Renard, G., 1929. La théorie des *leges mere poenales*. *Mélanges Maurice Hauriou*. Paris: Sirey, 625–708.

Renard, G., 1930. *La Théorie de l'Institution, Essai d'ontologie juridique*. Paris: Sirey.

- Thomas d'Aquin, 2015. *Penser le politique*. Nodé-Langlois, M. (trad.). Paris: Dalloz.
- Thomas d'Aquin, 1984–1986. *Somme Théologique*. Roguet, A.-M., et al. (trad.). Paris: Les éditions du Cerf.
- Villey, M., 2001. *Philosophie du droit, Définitions et fins du droit, Les moyens du droit*. Paris: Dalloz.
- Villey, M., 2014. *La Nature et la Loi, Une philosophie du droit*. Paris: Les éditions du Cerf.
- Villey, M., 2014. *Le droit et les droits de l'homme*. 2e éd. Paris: Presses Universitaires de France.

SECONDARY LITERATURE

- Aubin, V., 2010. La partie et le tout, l'intérieur et l'extérieur: pour lire le traité des lois de saint Thomas. Humbrecht, T.-D. (dir.). *Saint Thomas d'Aquin*. Les Cahiers d'Histoire de la Philosophie. Paris: Les éditions du Cerf, 317–356.
- Billier, J.-C., Maryioli, A., 2001. *Histoire de la philosophie du droit*. Paris: Armand Colin.
- Daguet, F., 2017. *Du politique chez saint Thomas d'Aquin*. Paris: Vrin.
- De Wulf, M., 1950. *Précis d'histoire de la philosophie*. 9e éd. Louvain: E. Nauwelarts.
- Elders, L. J., 2013. *Thomas d'Aquin, Une introduction à sa vie et à sa pensée*. Paris: Les presses universitaires de l'IPC.
- Gardeil, H.-D., 1957. *Initiation à la philosophie de S. Thomas d'Aquin, II, Cosmologie*. 3e éd. Paris: Les éditions du Cerf.
- Margelidon, P.-M., Floucat, Y., 2023. *Dictionnaire de philosophie et de théologie thomistes*. 3e éd. Editions Parole et Silence.
- Meyer-Bisch, G., 2012. Maritain, penseur de la démocratie: lecteur fidèle de Thomas d'Aquin? La lecture maritainienne du meilleur régime dans la pensée de Thomas d'Aquin. *Le Philosophoire*, 2 (38), 251–272.
- Renaud-Boulesteix, B., 2020. *Modernité politique et Bien commun, La pensée antilibérale catholique et la crise du libéralisme dans l'entre-deux-guerres*. Paris: Hermann.
- Sériaux, A., 1999. *Le droit naturel*. 2e éd. Coll. Que sais-je? Paris: Presses Universitaires de France.
- Sériaux, A., 1999. L'objectivité du "ius" selon Saint Thomas d'Aquin. *Persona y Derecho*, 1, 257–270.
- Serry, H., 2004. Saint Thomas sociologue? Les enjeux cléricaux d'une sociologie catholique dans les années 1880–1920. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 3 (153), 28–40.
- Touchard, J., 2014. *Histoire des idées politiques, Du XVIIIe siècle à nos jours*. 3e éd. Paris: Presses Universitaires de France.
- Villey, M., 2002. *Leçons d'histoire de la philosophie du droit*. Paris: Dalloz.
- Villey, M., 2013. *La formation de la pensée juridique modern*. 2e éd. Paris: Presses Universitaires de France.

TOMISMA ATDZIMŠANA JURIDISKAJĀ ZINĀTNĒ UN POLITIKĀ 19. UN 20. GADSIMTĀ

ŽEROMS KASALI

Tiesību vēstures doktorants Eksas-Marseļas Universitātē

E-pasts: jerome.CASALI@univ-amu.fr

ANOTĀCIJA

Tomisms ir uzskatu skola, kas balstās Akvīnas Toma (1225–1274) mācībā. Raksts pievēršas nozīmīgiem tomisma atdzimšanas aspektiem Eiropas reģionā, kur runā franču valodā. Šo procesu pamudināja pāvesta Leo XIII (pāvests no 1878. līdz 1903. gadam) 1879. gadā izdotā enciklika *Aeterni Patris*. Tiesiskais tomisms šķiet īpaši interesants, novērtējot pozitīvās tiesības saskaņā ar dabiskajām tiesībām, uzskatu, ko tomistu juristi cenšas padarīt saprotamu, izmantojot teleoloģisku koncepciju par sociālajām attiecībām, kuru pareizo formu nosaka katra kopīgais labums.

Atslēgvārdi: tiesiskais tomisms, tiesiskais neotomisms, kopējais labums, dabiskās tiesības.

Kopsavilkums

Tomisms seko Akvīnas Toma uzskatiem. Tas izsīka 17. gadsimtā, atdzimstot tikai 19. gadsimta beigās pāvesta impulsa ietekmē. Tomistu tiesību doktrīna, atdzīvinot Aristoteļa un romiešu principus, balstās uz teleoloģisku sabiedriskās dzīves koncepciju. Tas ir katras sociālās attiecības objektīvais mērķis (kopējais labums), kam vajadzētu noteikt pareizo kopienas attiecību struktūru. Savstarpējo attiecību līdzsvars, kas precīzi ir dabiskais likums (*ius naturale*), tiek izteikts konkrētos nosacījumos, līdzsvaroti daloties ar ārējām lietām – gan taustāmām, gan nemateriālām. Politikai, īstenojot likumu, sabiedrība ir jāvirza uz kopējo labumu. Šī klasiskā dabisko tiesību koncepcija ir jānošķir no mūsdienu dabisko tiesību tiesiskās un subjektīvās ievirzes, kas tiesības pielīdzināja vai nu valdīšanai, vai individuālajai varai.

Tiesiskais neotomisms ir mēģinājis aktualizēt tomisma garu, ņemot vērā mūsdienu sociālo zinātņu atziņas, pārskatot dialektisko pieeju tiesību meklējumiem, kopīgā labuma juridisku izpratni ar institūcijas teorijas palīdzību, individuālā labuma formulējumu un kopējo labumu, objektīvu un finalistisku tiesiskā voluntārisma kritiku, uzsvāru uz sociālo draudzību kā sabiedriskuma stimulu un tautas līdzdalību politiskajā valdībā. Tomisma nozīme tiesībās, šķiet, ir atkarīga no stabilas filozofijas uzturēšanas, ko paredz šī intelektuālā sistēma.

ANSIS KAUPĒNS' GANG (1920–1926): TESTIMONY OF THE “ZEMGALE CRIMINAL” IN THE PROTOCOLS OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION

KASPARS STRODS

MA in archival science, doctoral student at the Daugavpils University,
historian at History Department of Latvian War Museum

E-mail: Kaspars.Strods@karamuzejs.lv

ABSTRACT

The aim of the article is to analyse the testimonies given by A. Kaupēns with a view to explore his social portrait, committed crimes etc. on the basis of the documents available in fund 3404 (“Latvijas Armijas tiesa”) of the Latvian State Historical Archive. The analysed protocols provide material for the social portrait of A. Kaupēns, as well as the crimes committed by the gang. Separate interrogations conducted by Jelgava city investigative judges and Criminal Administration investigators allow to reconstruct the crimes committed by the gang.

Keywords: Ansis Kaupēns, crimes, gang, protocols, Zemgale, interwar Latvia.

INTRODUCTION

In the first half of the 1920s, the number of various crimes increased in Latvia. Illegal activities were carried out by individual criminals and also by criminal groups. This is confirmed by statistical data. For example, in 1920 there were 238 murders and more than 620 robberies (Policijas Vēstnesis, 22.02.1924., 1). The most notorious of these was the so-called Ansis Kaupēns' (1895–1927) gang, which from 1920 to 1926 committed dozens of different types of crimes (robberies, thefts etc.) and 19 murders (Zauers 2023). The leader of the gang was A. Kaupēns, but in time several individuals joined the gang's activities and played different roles

in committing a number of crimes. Its core was formed by the resident of Bauska district, Budbergas parish Voldemārs Piebalgs (born in 1897), the resident of Rīga district Katlakalns parish Jānis Vālodze (born in 1864), A. Kaupēns' sister, the resident of Jelgava district Bukaiši parish Anete Bubelte (born in 1894), the resident of Rīga Jānis Rubenis (born in 1891), the resident of Rīga district Mangaļi parish Jēkabs Butte (born in 1895) (LNA-LVVA, 3404-1-3771, 28, 448, 452, 456, 460).

After the arrest of A. Kaupēns on 8 June 1926, he was questioned several times by representatives of the Criminal Department of the Jelgava and investigative judges of Jelgava and Jaunjelgava. The testimonies obtained during the interrogations were later used as the evidence in the trial.

Until now, the activities of A. Kaupēns and other gang members have not come to the attention of academic researchers in Latvian historiography. Hence, there is a lack of detailed studies on this issue that is essential for the history of Latvia. Ultimately, there are just a few sentences without any specific details (Zemītis 2023; Andersons 1983; Strods 2020). An exception is the book by the lawyer Andris Grūtups “Tiesāšanās kā māksla” (“Litigation as an Art”) (Grūtups 2002), as well as the publication about the Kaupēns' gang prepared by historian Alvis Zauers (Zauers 2023), and the study dedicated to the representation of Kaupēns' crimes in the press and popular culture by researcher Liene Pommere (Pommere 2013).

According to available archival materials, during the preliminary investigation A. Kaupēns was interrogated at least 38 times – the first time on 8 June 1926, and the last time – on 29 November of the same year (LNA-LVVA, 3404-1-3771, 38; LNA-LVVA, 3404-1-3856, 302). The interrogations were conducted by the head of the Jelgava Criminal Police Department Vilis Virziņš (1898–1969) (14 times), investigative judges of the Jelgava city and county (20 times), and also Jaunjelgava district (4 times). Usually interrogations were carried out once a day, but in some cases several times in one day. For example, on 2, 20, 26 and 30 July 1926 – twice, whereas on 5 August – three times, and on 30 August – even four times. Often these were additional protocols of a specific criminal episode.

This publication does not claim to be an exhaustive coverage of A. Kaupēns' personality and criminal activity, but it features the key aspects of his biography as the leader of gang, as well as the activities of the gang, which are essential in the context of understanding civil security of the relevant period.

BIOGRAPHICAL ASPECTS AND (FALSE) TRUTH

Ansis-Alberts Kaupēns was born on 2 November 1895 in the “Baltcera-Strunges” homestead, Jelgava district, Vecplatone parish¹ in family

of Lutheran servants Jānis and Anlize (LNA-LVVA, 3404–1–3856, 56; LNA-LVVA, 235–15–1164, 68). He had one sibling – a sister Anete Lizete² who was one year older than himself (Grūtups 2002, 218; LNA-LVVA, 235–15–1164, 46). A. Kaupēns received his education in Svēte parish school. During the World War I (in the spring of 1916) he was enlisted into Tsarist Russia Army, where he served in the Caucasus, but in 1917 was transferred to the so-called “Kerensky Army” (Russian Provisional Government Armed Forces). He remained in its ranks until the spring of 1918, but after demobilization moved to Luga, later – Petrograd (today – St. Petersburg). Four months later, he went to Moscow, where he served as a sergeant in the 9th Latvian Riflemen Regiment. Later, he moved to Caricina, and in 1919 returned to Latvia (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 38, 41, 110).

During the following interrogations, A. Kaupēns testified that on December 17, 1919, he was enlisted into the 1st machine gun company of the 11th Dobele Infantry Regiment of the Latvian Army, where he served at the rank of sergeant. In January of the following year Kaupēns had a vacation, but at the end of it he did not return to the regiment and left it (deserted) (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 2, 38, 110).

This information is confirmed by Kaupēns’ testimonies and documents from the 11th Dobele (at that time – Grobiņa) Infantry Regiment (LNA-LVVA, 3404–1–3711, 60–61, 111). Consequently, in 1919 he had already entered the territory of Latvia. It should be noted that A. Kaupēns told to the head of the Jelgava Criminal Police Department V. Virziņš that the reason for his desertion was “a misunderstanding with the officers” and that they wanted to “demote Kaupēns from a sergeant to a soldier”. On the other hand, on 11 August 1926, he stated to the investigating judge of the city of Jelgava: “In order to avoid punishment, I decided to leave the army and desert, especially taking into account my lust for revelry” (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 82, 86).

In 1921, he illegally crossed the Latvian-Soviet Russia border, but in the next year returned and, under the guise of a refugee changed his name to “Alberts-Ansis Jāņa d. Kaupēns” (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 49).

In his first testimony to the investigator V. Virziņš, Kaupēns claimed that he escaped from Moscow in the autumn of 1922 and by train (through Zilupe) went to the Rēzekne quarantine³, but later – Jelgava, where on 15 January he arrived at the Jelgava-Bauska War District Commission. In January, he obtained a permit of permanent residence from the board of Svēte parish. During interrogation, Kaupēns claimed that he had never served in Latvian Army units (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 38–39). Such a discrepancy can be observed by the information provided in the first testimony, therefore, they should be treated with some caution.

Until his arrest on 8 June 1926⁴, A. Kaupēns lived in Jelgava, where he worked as a craftsman and a saddle maker (repairer) (LNA-LVVA,

3404–1–3771, 39, 82). For the crimes committed (more than 35 murders, robberies etc.) on 3 April 1927 the Latvian Military Court sentenced him to the highest punishment – death by hanging, which was carried out on 6 May 1927 (LNA-LVVA, 3404–1–3891, 361, 446; Pēdējā Brīdī, 06.05.1927., 5).

Comparison of this testimony to other sources reveals several contradictions, especially regarding his life during the War of Independence (1918–1920) and the Russian Civil War (1918–1921). In this testimony, he claimed that after serving in the 9th Latvian Riflemen Regiment, he moved to Moscow, where he worked in army warehouses until August – autumn of 1922, while he failed to mention the service in the Latvian Army and civil life. Likewise, in the next testimonies A. Kaupēns omits the previously given information. Thus, on 25 June 1926, he told to investigator V. Virziņš that in 1919 he had “voluntarily” joined to the 11th Dobeles Infantry Regiment, from which he had deserted in January 1920. He also confirmed that he returned to Latvia in 1922 and after receiving the necessary documents in Rēzekne quarantine he went to Jelgava (LNA-LVVA, 3404–1–3771, 41). It is possible that with such testimonies he tried to mislead the investigators and hide his crimes, but later he changed his mind. Probably, that could be related to Kaupēns’ expectation of a possible reduction of the sentence (Grūtups 2002, 350).

Involvement in the military activities of World War I had a traumatic impact on the involved population, – the frequently experienced murders (killings) which were carried out on an industrial scale, turned the ex-soldiers into enraged men whose anger was irrational and at the same time contributed to “regression from a mature civilized society” (Emsley 2007, 236). Therefore, it is possible that the military experience of A. Kaupēns exerted a traumatic effect on his future life, especially upon his relations with civilians, which was also reflected in his crimes.

DESCRIPTION OF COMMITTED CRIMES

The first crime A. Kaupēns committed on 29 January 1920, when he robbed Fricis Osis on the Jelgava-Tukums road, while his last crime took place on 29 May 1926, on the Jelgava-Rīga road when he robbed Pauline Turķe, Miervaldis Jūdrupis, Eduards Pauls and other persons (LNA-LVVA, 3404–1–3891, 3, 19). Based on the analysed documents, during the interrogation A. Kaupēns gave quite detailed descriptions of the crimes committed.

On 23 June 1921, A. Kaupēns with a shot of a revolver killed Anna Lediņa who lived near his parents’ house in “Pogas” homestead, Svēte parish. On 13 October of the same year, he committed another crime. In Jelgava, on Žagares iela near the children’s shelter, with several shots of a revolver he

killed the supervisor of the Criminal Police Department of Jelgava Arveds Preise. According to the criminal, that evening he was walking from his father's house and on the way met a police officer. When a policeman asked Kaupēns to show his personal identification documents, he fired several shots at the victim and subsequently dragged the body into a nearby ditch. In his testimonies, Kaupēns justified the crime with his "illegal life" and desertion from the Latvian Army (LNA-LVVA, 3404–1–3889, 149, 158; LNA-LVVA, 3404–1–3881, 192).

One of the cruellest crimes by the so-called "Zemgale Criminal" was committed on 5 May 1922. During a robbery in "Klabiņi" homestead (Vecsaule parish) he killed five people (two women, one man and two children) and, with a purpose to hide the crime, set fire to a residential building. This crime he committed pursuant to the "suggestion" of Voldemārs Piebalgs. The robber's gain was an "old Russian rifle", white and dark bread, and a piece of smoked pork (LNA-LVVA, 3404–1–3851, 38–39). Even on this occasion, Kaupēns changed his earlier testimony. In the testimony of 4 August 1926, the accused claimed that V. Piebalgs not only incited him to commit this crime, but also actively participated in it. Respectively, it was Piebalgs who shot all the house residents, while Kaupēns was only looking for money (LNA-LVVA, 3404–1–3851, 69). However, during the investigation this version was not confirmed.

However, the majority of Kaupēns' crimes were committed on roads, mostly near forest areas. On 22 September 1924, armed with a rifle and two revolvers, on the Skaistkalne-Bauska road A. Kaupēns robbed several (including Jewish) horse carriages. As a result of his illegal activities, Kaupēns acquired approximately 360 lats and various belongings (coat, watch, etc.). Although the suspect claimed that he committed the robbery alone, during the interrogations, on 12 August 1926, he admitted that this crime also involved V. Piebalgs and Augusts Valiunas. However, on 25 August of the same year, he returned to his original version (LNA-LVVA, 3404–1–3890, 226, 240, 251). Presumably, he told the Jelgava city investigative judge the true sequence of events. Respectively, that particular crime was committed single-handedly. In other testimonies, Kaupēns stated that Piebalgs supplied him with weapons and ammunition to commit the crime. For example, a rifle, a hand grenade and a box of German cartridges with 250 rounds, which were kept at the house of Kaupēns' father (LNA-LVVA, 3404–1–3851, 49). It should be added that already in one of the first robberies on the Jelgava-Joniški highway on 14 May 1920, the "Zemgale Criminal" might have encountered an obstacle. Namely, before the crime was committed, in the forest he met the supervisor of the Jelgava Criminal Police Administration Jēkabs Franks (1891–?), who Kaupēns thought was a criminal. Unsuspecting of Franks' service in the Criminal Police, he took

from him the “Parabellum” system pistol and after the robberies gave him liquor, 100 roubles for the road to Liepāja and let him go.⁵ During the robberies, in one of the detained carts Kaupēns found a box of liquor, which he forced the robbed persons to drink. As a result, several of the victims were inebriated (LNA-LVVA, 3404-1-3856, 260, 275). J. Franks gave a similar testimony (LNA-LVVA, 3404-1-3856, 137-138).

In written testimonies, A. Kaupēns gave a detailed description of his visual appearance. For example, during the previously mentioned robberies, he was dressed in grey clothing with a knitted sock-like rag on his head and ferns around his body. During other crimes he wore an English soldier’s attire or greenish coat with a jockey’s hat (LNA-LVVA, 3404-1-3851, 78; LNA-LVVA, 3404-1-3890, 251).

The reports of the investigating judges often contain a list of the stolen property and amounts of money. For example, during the robbery of horse carriages which took place on Jaunjelgava-Taurkalne and Jaunjelgava-Birzgale roads on 25 September 1923 the “Zemgale criminal” from fifteen victims took several dozen lats, a bicycle, earrings, rings, a bottle of vodka, two smoked sausages, candies, “papyrus”⁶ etc. On the other hand, in his testimony of 30 August 1926 given to the investigating judge of the Jaunjelgava district R. Jaunroze, Kaupēns pointed out other guns used in the attack – a German carabine (received from Jānis Valodze) and a “Bulldog” system pistol (LNA-LVVA, 3404-1-3888, 209).

Kaupēns received information about potential robbery locations from V. Piebalgs. In the spring of 1925, during a meeting, Piebalgs mentioned a rich man from Taurkalne. Received this news, on the night of 9 May of the same year, A. Kaupēns robbed residents of the “Melnbārži” homestead of Bauska district – Kārlis Kolis and Ingars Daņilovs. During the attack, the criminal gravely wounded K. Kolis with several shots from a revolver, and stole a suitcase with different things and cash – 38 lats. In the context of this crime, the accused mentioned Jānis Rubenis, who lived in Rīga, from whom he received one of his weapons – a “Colt” revolver (LNA-LVVA, 3404-1-3887, 172, 193).

During the preliminary investigation, several times Kaupēns was taken to the crime scenes, where he testified about the relevant criminal episodes. For example, on 24 June 1926, the investigators restored the circumstances of the robbery of “Sveķi” homestead, Taurkalne parish. During the robbery which took place in the early morning of 9 May 1925, Fricis Virsis, Jāzeps Kalmukis and forester Jānis Rozentāls were shot, but the robbers got 1512 lats (LNA-LVVA, 3404-1-3887, 174; LNA-LVVA, 3404-1-3892, 309-310).

CONCLUSIONS

The biographical aspects of A. Kaupēns enable outlining of his social portrait, and also contribute to identification and understanding of the possible problematic issues concerning the formation of his personality. For example, the cruelty of the committed crimes could be explained by the violence experienced by A. Kaupēns during the war. This might have resulted in the dehumanization of the victims and the inability to fully participate in the everyday life of civil society. Also, in some cases, these materials allow reconstruction of the crimes committed by the gang.

In the initial testimony, A. Kaupēns often claimed that he had committed several criminal episodes alone, however, further investigation proved that in many of them participated other gang members. Despite this, he periodically noted the involvement of other people (in robberies and murders on the Skaistkalne-Bauska road, “Klabinu” homestead, etc.). However, the other accomplices are mainly mentioned as suppliers of weapons, “indicators” of potential crime victims, storers of various belongings, etc. The change of testimony could be related to the reduction of the sentence, as well as other circumstances.

Comparing the various contents of the interrogation protocols, it can be concluded that A. Kaupēns gave extensive and detailed testimonies to the Criminal Police supervisor V. Virziņš (about the committed crimes, the involved persons, victims, and other aspects). A similar situation can be observed with regard to the documents compiled by the investigators, however, in some cases (mainly the documents compiled in October–November 1926) they contain very superficial information, with a more formal approach. This could be attributed to the lack of time, as well as the subjective approach of investigator to the accused person and his statements.

Finally, considering the volume of the case (the number of crimes committed), the significant interrogation of A. Kaupēns during the investigation (June 1926–November 1926) indicates the serious approach of law enforcement agencies, and, at the same time, a high cooperation level on A. Kaupēns' behalf.

ABBREVIATIONS

LNA-LVVA – Nacional Archive of Latvia, Latvian State Historical Archive

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- Iepriekšēja izmeklēšana Kaupēna un citu lietā. LNA-LVVA, 3404–1–3856.
- Kara Tiesas 1 g. Lieta par Ansis-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3851.
- Kara Tiesas 1 g. Lieta par Ansis-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3881.
- Kara Tiesas 1 g. Lieta par Ansis-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3888.
- Kara Tiesas 1 g. Lieta par Ansis-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3890.
- Kara tiesas lieta par 11. Dobeles kājn. pulka serž. Ansi Albertu Jāņa d. Kaupēnu. LNA-LVVA, 3404–1–3771.
- Kara Tiesas Lieta par Ansi-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3865.
- Kara Tiesas Lieta par Ansi-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3887.
- Kara Tiesas Lieta par Ansi-Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3889.
- Kara Tiesas Lieta par Ansi Albertu Jāņa d. Kaupēnu u. c. LNA-LVVA, 3404–1–3891.
- Kaupēns un Piebalgs pagājušā naktī pakārti, *Pēdējā Bridī*, 06.05.1927., 5.
- Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas, Zaļenieku latviešu un vācu draudzes. LNA-LVVA, 235–15–1164.
- Salīdzinājoša tabele par svarīgākiem noziegumiem Latvijā 1920. g. – 1923. g. *Policijas Vēstnesis*, 22.02.1924., 1.
- Smaidošais briesmonis – 18 cilvēku slepkava sarīkotajs. *Jaunākās Ziņas*, 22.03.1927., 11.

LITERATURE

- Andersons, E., 1983. *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagu centrālā valde.
- Emsley, C., 2007. *Crime, police, & penal policy. European Experiences 1750–1940*. Oxford: Oxford University Press.
- Grūtups, A., 2008. *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiskie tiesu procesi Latvijā un citās valstīs*. Rīga: Atēna.
- Pommere, L., 2013. *Anša Kaupēna noziegumu reprezentācija medijos un populārajā kultūrā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte.
- Strods, K., 2020. Leona Adomaiša bandas darbības rekonstrukcija Latvijas un Lietuvas teritorijā (1920. gada jūnijs – 1922. gada aprīlis). Zeļenkova-Boldāne, I., Rokpelnis, A. (comp.). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi V. Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 113–129.
- Zauers, A., 2023. Kaupēna banda. *enciklopedija.lv*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/93908-Kaup%C4%93na-banda> (skatīts 02.01.2023.).
- Zemītis, G., 2023. *Drošības aspekti Latvijas vēsturē*. Rīga: Latvijas Universitāte.

REFERENCES

- ¹ Although in most interrogation protocols, passport copies and literature, his place of birth is indicated in the parishes of Zaļenieki and Bukaiši, but in the records of the church book of Zaļenieki parish indicate Vecplatone parish (LNA-LVVA, 235–15–1164, 133. lp.).

- ² On 3 April 1927, a military court sentenced her to three years in a correctional facility for participation in A. Kaupēns' gang, but she was released a year later (LNA-LVVA, 3404–1–3891, 718).
- ³ In quarantine, he received new identity documents as a refugee in the name of Alberts Kaupēns.
- ⁴ The arrest was made by officer of the Jelgava City Police Jānis Stirna in the house of A. Kaupēns at Pētera iela 3.
- ⁵ According to Kaupēns himself, Jēkabs Franks invited him next evening to meet some “girls” in Jelgava, but he did not go there, fearing the possible arrest.
- ⁶ Cigarettes.

ANŠA KAUPĒNA BANDA (1920–1926): “ZEMGALES NOZIEDZNIKĀ” LIECĪBAS IEPRIEKŠĒJĀS IZMEKLĒŠANAS PROTOKOLOS

KASPARS STRODS

Arhīvniecības maģistrs, Daugavpils Universitātes doktorants,

Latvijas Kara muzeja Vēstures departamenta vēsturnieks

E-pasts: *Kaspars.Strods@karamuzejs.lv*

ANOTĀCIJA

Publikācijas mērķis ir, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva 3404. fondā “Latvijas Armijas tiesa” pieejamos dokumentus, analizēt A. Kaupēna sniegtās liecības (biogrāfiskos aspektus, pastrādātos noziegumus u. c.). Analizētie protokoli rada priekšstatu par A. Kaupēna sociālo portretu, kā arī bandas pastrādātajiem noziegumiem. Atsevišķos Jelgavas pilsētas izmeklēšanas tiesnešu un Kriminālās pārvaldes izmeklētāju veiktās nopratināšanas ļauj rekonstruēt bandas paveiktos noziegumus.

Atslēgvārdi: Ansis Kaupēns, banda, noziegumi, izmeklēšanas protokoli, Zemgale, starpkaru Latvija.

Kopsavilkums

Pagājušā gadsimta 20. gadu pirmajā pusē Latvijā pieauga dažādu noziegumu skaits. Pretlikumīgās darbības īstenoja gan individuāli noziedznieki, gan arī organizētas noziedznieku grupas. Zināmākā no tām bija t. s. Anša Kaupēna (1895–1927) banda, kura no 1920. līdz 1926. gadam veica vairākus desmitus dažāda veida likumpārkāpumu (laupīšanas, slepkavības, zādzības u. c.). Lai gan bandas līderis bija A. Kaupēns, tomēr laika gaitā tās darbībā iesaistījās arī citas personas. Tās kodolu veidoja Bauskas apriņķa Budbergas pagastam piederīgais Voldemārs Piebalgs (dzim. 1897), Rīgas apriņķa Katlakalna pagastam piederīgais Jānis Vālodze (dzim. 1864). Tāpat bandā darbojās A. Kaupēna māsa – Jelgavas apriņķa Bukaišu pagastam piederīgā Anete Bubelte (dzim. 1894), kā arī Rīgas pilsētai piederīgais Jānis Rubenis (dzim. 1891). Pēc A. Kaupēna aizturēšanas 1926. gada 8. jūnijā viņu vairākkārtīgi nopratināja Kriminālās pārvaldes, Jelgavas pilsētas un apriņķa, kā arī Jaunjelgavas apriņķa iecirkņu izmeklēšanas darbinieki.

Sākotnējās liecībās A. Kaupēns nereti apgalvoja, ka vairākas noziedzīgās epizodes paveicis vienatnē, tomēr turpmākā izmeklēšana pierādīja, ka daudzās no tām piedalījās arī citi bandas locekļi. Neskatoties uz to, viņš periodiski atzīmēja līdzzinātāju iesaisti (laupīšanās un slepkavībās uz

Skaistkalnes-Bauskas ceļa, “Klabiņu” mājās u. c.). Galvenokārt pārējie līdzzinātāji minēti kā ieroču piegādātāji, potenciālo nozieguma upuru “uzrādītāji”, dažādu zagto mantu glabātāji u. c. Liecību maiņa varētu būt saistīta gan ar vēlamā soda samazināšanu, gan ar dažādiem blakus apstākļiem.

Salīdzinot dažādos nopratināšanas protokolu saturus, jāsecina, ka krimināluzraugam V. Virziņam sniegtas plašas un detalizētākas liecības par paveiktajiem noziegumiem, tajā iesaistītajām personām, cietušajiem u. c. aspektiem. Līdzīga situācija vērojama arī attiecībā uz izmeklēšanas tiesnešu sastādītajiem dokumentiem, tomēr atsevišķos gadījumos (galvenokārt 1926. gada oktobra–novembra sastādītajos dokumentos) ietverta visai virspusēja informācija ar vairāk formālu pieeju, kas, iespējams, saistāma ar laika trūkumu, kā arī izmeklētāja subjektīvo pieeju apsūdzētā izteiktajām liecībām.

THE EVOLUTION OF WORK THROUGH LIBERALS' IDEAS BEFORE THE INVENTION OF THE RIGHT TO WORK IN FRANCE

HÉLÈNE TABARY

Doctoral student in legal history, Aix-Marseille University

CERHIIP, Aix-en-Provence, France

E-mail: *Helene.TABARY@univ-amu.fr*

ABSTRACT

This article focuses on the philosophical evolution of the concept of work in France between the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. It aims to explain that our current conception of work, far from universal, is a recent construction shaped by liberalism. This late evolution, coupled with the absence of the interference of state in private matters, led to an unregulated working market and sparked the need for a new right.

Keywords: work, right to work, liberalism, the industrial revolution, pauperism.

INTRODUCTION

In 1839, Louis Blanc, a French socialist leader, was the first to come up with the expression “the right to work” in his book *The Organisation of Labour* (Blanc 1839). He described it as a right for every worker to live a decent life due to their work. This implied the right to access employment, ideally, the one they had been trained for, and to work in fair conditions. In his mind, the organisation of labour, through the development of national workshops, was to become the solution to mass unemployment and poverty in France. During the Revolution of February 1848, the French workers used his idea, demanding: “the work organisation, the right to work in one hour!” (Jarrige 2018). A decree of the same month finally stated: “The government commits to guarantee some work to every citizen” (Blanc 1848).

The Universal Declaration of Human Rights currently enunciates a similar definition. Article 23 states that “Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and to favourable conditions of work and protection against unemployment” (UN Department of Public Information 1948).

Today, the right to work and, most importantly, the idea of work itself are presented as universal. However, this belief can be questioned. The French sociologist Dominique Méda establishes that there is no single and universal definition of “work” because this term has been shaped by centuries of use. She states that today, one instinctively knows what it implies: effort, the satisfaction of needs, production, transformation, social representation, exchanges, or compensation. In short, work is a vast umbrella term (Méda 2021). However, this perception is relatively recent and could not be found in this form for an extended period.

In Ancient Greece, labour was associated with servitude. While Roman society did not diverge much from this view, Christianity brought the first evolution to the perception of work by separating it from slavery. However, this concept remained confined to a negative meaning, as Christians believe that work is a sentence from God.

French society of the Middle Ages was organised through a feudal model. According to Robert Castel, a French sociologist, it was a “primary sociability” with a rigid social structure based on multiple interdependencies. Although everyone had a place assigned at birth, which meant people had no social mobility option, it allowed societies to assist vulnerable people (Castel 1999). By extension, it also meant that people had access to work since they were meant to pursue their ancestral trade or duty.

As working was either an order or an obligation, it was never seen as a right. This led to its relatively late appearance in the philosophy of law, even compared to the other human rights listed by the French Revolution. 1789 brought the concepts of freedom. 1793 added the concepts of social guarantee, the right to existence and the means to preserve it. Nevertheless, it took another fifty years for Louis Blanc to invent the right to work, and ten more years and another revolution to make it a reality in France. Yet, with a notion believed to be as universal, as inherently human as work, it seems surprising that the idea of a right to work does not exist in early reflections about natural rights.

This article will establish that the idea of a right to work could not have occurred sooner than during the 19th century in France. It was, in fact, the result of the liberation of work during the French Revolution and its absence of regulation under the 19th-century liberal society. Liberalism, as a doctrine, laid the foundations of individuality and freedom for the people who needed to participate in its market. The French Revolution got rid of the old society and built a new worldwide model, using liberalism

as an economic and political system. With its universal aim, France was thought to be a beacon of freedom to the world. However, freedom comes at a price, whose extent the liberals had not measured, and their political model did not yield satisfactory answers. This led to the invention of the right to work.

THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF WORK BY LIBERALISM

While liberalism was not the first intellectual current to create a relationship between work and wealth, the others were embedded in the old social structure. In France, Jean-Baptiste Colbert believed that “prosperity always emanates from work” (Colbert 1861). Still, this approach was far from creating an evolution of the concept. Colbertism, which derived from mercantilism, greatly profited from the perception of work as an obligation. Thus, the interdependency between workers and the State remained. People worked because they had an obligation to work, and, in return, the social structure of the monarchy provided them with work and assistance when needed.

The Scottish Enlightenment and Adam Smith brought a brand-new perception of work through the concept of a free market. In his book *The Wealth of Nations*, Smith rallied the idea that work created wealth, as he believed that work is the capacity to create wealth *ex nihilo*. His perspective changed in the sense that, contrary to the mercantilists’ belief, work was important by itself. In fact, he established it as the measurement of the value of a product on the market (Smith 1776). Since work created wealth, consequently, the amount of work put into a product became the market value of said product.

Since liberalism believed that a free market is the best way to bring wealth to a country, it was natural for it to conclude that only free work could bring actual value to the products exchanged on the market. Otherwise, biases could occur. From this perspective, some economists, including the French physiocrats who had inspired Smith themselves, advocated for freedom of work: “The utility of industry resides essentially in freedom, and without this freedom, not only would this utility disappear, but then it would degenerate into monopolies and create disorders of which the ruin of State would be a necessary effect” (Le Mercier de La Rivière 1767).

The idea of individuality and private property was also crucial in the concept of free work, as the market needed investments from people. To stoke the market, they needed to be able to work freely to gain private property. Still, in France, work was constricted by this idea of obligation and multiple rules enforced by corporations. In this aspect, Turgot, as Controller-General

of finances, was a pioneer of liberalism in his law to dismantle corporations: “What the State owes to each of its members is the destruction of the obstacles that would interfere with their industry” (Turgot 1776).

The idea of free work did not mean that people were free not to work. However, while the necessity of working originated from society in prior regimes, liberalism established that it came from human nature itself. In a sense, this perception was still aligned with the Christian conception of work, and some ecclesiastics adopted it. For example, Charles Leclerc de Montlinot stated that “God, by giving needs to men, [made] the work resources a necessity” (Leclerc de Montlinot 1770). This faculty to match, at least partially, with pre-existing conceptions of work allowed the idea of liberalism to grow significantly, helped by the Age of Enlightenment.

Still, while the concept of freedom had spread widely amongst many intellectuals, it was inherently incompatible with the social structure of the monarchy. Even if Turgot had made a bold statement with his law, the corporations led a strong resistance that prevented the development of liberalism as a political system and the law was undone. To be applied, liberalism needed a real upheaval in society that would change the very foundation of the State. That is precisely what the French Revolution did in 1789 and during the following years.

THE BIRTH OF FREEDOM OF WORK DURING THE FRENCH REVOLUTION

The Constituents were, for the most part, inspired by liberalism, both in economy and politics. In the Declaration of Human and Civil Rights, they established private property as a human right. Thus, it became necessary to give every citizen the opportunity to work. This is why liberty to work was proclaimed in France.

Since the law was no longer the foundation of a work relationship, the contract took its place. These contracts were meant to connect two kinds of people: employers and workers. Even though private property had been established, most people in France did not have any and, therefore, did not have the means to produce anything. Those people became workers and began to sell their workforce instead of their production. Salaried work gradually became the primary type of work in France. Although it has existed before in an embryonic form, during the Middle Ages, it was only able to develop fully under the liberal society, since a contract can only be formed by free people. This transformation began with the French Revolution and was not completed until the middle of the 19th century, but it was what liberals believed in. Furthermore, this was what they actively pursued in their politics: to simplify access to work.

Nevertheless, this evolution was very far from opening the path to a right to work. In fact, the Constituents were firmly against this idea. On the one hand, there were the poor who were unable to work because they were too young, too old, or physically impaired. Those people, to whom the Constituents added the widowed mothers, had access to a form of assistance. In fact, with regard to them, the Committee for the Elimination of Begging stated: “Since every man has the right to subsistence, society must provide for each of its members who could lack it, and [providing] this assistance [...] is the strict and indispensable duty of every man who is not himself in poverty” (Assemblée nationale constituante, Comité de mendicité 1790). On the other hand, there were the healthy indigents who lived in high poverty but were technically able to work. To those, the Revolution showed no mercy. In fact, it believed that “the government owes nothing to those who do not serve it. The poor only have the right to general compassion” (Assemblée nationale législative. Comité des secours publics 1792).

To understand this disregard for the healthy poor, it is necessary to see that, to the liberals, once the obstacles to free work were lifted, there was no valid reason for a worker not to find any work. The same Committee, which advocated for a universal right to assistance, was also a firm believer in the idea that jobless individuals were lazy people who did not care to look for a job (Assemblée nationale constituante, Comité de mendicité 1790). Then, allowing those people to benefit from the assistance of the state would have been an interference in the free market, which would have been detrimental to it. Concerning this aspect, the deputy Boyer-Fonfrède urged the Convention to remain cautious: “You would make society miserable and poor; you would kill the industry and work if you ensured subsistence to those who have nothing but can work” (Convention nationale 1793).

In the end, the French Revolution was conflicted between its will to help people access decent living conditions and its fear of an interventionist policy that could bring them back to the absolute monarchy. This can explain both why, while the Comity for the extinction of begging was extensively advocating for it, the right to assistance was never added to the Declaration of Human Rights of 1789¹ and why the Constituents never created any law to ensure adequate access to work to people.

THE CONSEQUENCES OF LIBERAL POLICIES DURING THE 19TH CENTURY

At the outset, it is important to make it clear that many liberals had already perceived the difficulties that liberal policies could cause in working relationships long before they appeared. For example, Edmund Burke stated,

“Labour is [...] an article of trade. [...] The impossibility of the subsistence of a man who carries his labour to a market is totally beside the question in this way of viewing it. The only question is, what is it worth to the buyer?” (Burke 1800) indicating the inherent inequality existing in the unregulated working relationships. As a whole, liberalism was not blind to the consequences of an unregulated market of work.

Nonetheless, the Constituents, in their new political context, had faith in economic growth. The French Revolution had achieved its goal of creating free work, and, to many of them, it was all that was needed. They were confident that benefits would be reinvested in the workforce and that social growth would follow².

However, everything did not ensue as they thought. The Industrial Revolution significantly transformed society at the beginning of the 19th century. Although the country became wealthier, the population's wealth did not follow in every layer of society. On this irony, Tocqueville shared his thoughts: “The countries that appear to be the most miserable are the ones which, in reality, have the least amount of indigent people, whereas the nations which you admire the most for their opulence, part of their people are forced to fall back on others' charity to live” (Tocqueville 1835).

Multiple factors can explain this reality. The first one is that general health conditions improved. Demographic growth followed this improvement, absorbing part of the new benefits with population augmentation. Workers also began to leave the countryside with the hope of finding new jobs in the city, which was not equipped to welcome them. This led to an overpopulation of workers in many parts of the country. The second factor is that, contrary to the liberals' beliefs, profits did not correct the inherent inequality between workers and employers. As jobs became rarer to find and workers became poorer and hungrier, they began to accept the lowest pay. They started to work in any field possible, exacerbating the competition between more and more workers. This meant that employers did not have to raise their salaries and could still benefit significantly from the cheapest workforce possible.

Those starving workers and their families clustered in the lowest part of industrial cities gave birth to a new type of poverty: pauperism. This specific type of misery was frightening for the intellectuals as it was said to affect the very human nature of those people, reducing them, sometimes, to poor creatures (Chevalier 1891). A famous report from that period, the “Rapport Villermé”, was deeply concerned about this situation and tried to draw the attention of the French Government to this issue (Villermé 1840).

Still, to the liberals, there was no discussion of intervening in giving them work, as private property is a human right. Victor Considérant, commenting on the situation, ironized: “Society tells the proletarians: find some

work if you can, and if you cannot, starve to death while respecting others' private property" (Considérant 1848). In attempts to find an answer to this growing social issue, the liberals believed in the stimulation of private charity. In a sense, they were calling back the old "economy of salvation" that existed during the Middle Ages, when the rich people could assuage their conscience by giving some money to the poor (Castel 1999). While acknowledging that this would bring back a form of economic and social dependency, tempering with the very notion of freedom, they maintained that this would be acceptable if it was not implemented in the law (Duchâtel 1829).

Against this reality, some new ways of thinking began to spread. One of them, socialism, would be the core of the concept of the right to work. Fourier and his heirs were the first to call for a new organisation of work. They came to a double observation. First, they believed that France did not produce enough and that this was the reason why profits were absorbed by demographic growth. Second, they stated that wealth was inadequately distributed, leading to jobless workers not having any tools to produce anything in the hope of saving themselves from misery (Pompery 1882). Regarding those issues, they thought that a new organisation of work would be the key. This meant bringing back the right for workers to create associations to defend their interests, which had become illegal during the French Revolution, and involving the State in the creation of an organisation thought for the benefit of workers.

CONCLUSIONS

Ultimately, the socialists formed their conception of work on a conclusion: while liberalism brought a well-deserved freedom of work to its people, its politics were not sufficiently protective to ensure the preservation of said freedom. As Louis Blanc stated in his book, workers who were fighting for their own lives through miserable jobs were not free. They were, in fact, enslaved by their own needs (Blanc 1839). The idea of bringing back some form of social dependency was unacceptable to him, even if only as a matter of dignity. As the first socialists stated, he believed the answer lay in the organisation of work. If work was money, if money was needed to sustain one's basic needs, then, as life is the most sacred of all human rights, work had to become a means to protect workers' lives, not jeopardise them. This is how, in 1839, Louis Blanc invented the much-needed expression "right to work".

While 1848 led to the recognition of the right to work in France, it was only partially applied compared to Louis Blanc's idea. The national workshops, sabotaged by their designers, were a resounding failure. Those

who were against the idea of a right to work, primarily liberals, used them as an example of why it could not be applied literally.

Currently, even though the right to work has been recognised both constitutionally, in the 1946 and 1958 French constitutions, and internationally, by the Universal Declaration of Human Rights and numerous treaties, it is still debated regularly. As for today, the French Government considers that the right to work “does not imply an obligation of results, meaning an absolute obligation to give every unemployed person a job” but more of an obligation of means: “Public authorities must execute a policy allowing everyone to obtain a job” (Existe-t-il un droit au travail ? | vie-publique.fr, 2021).

However, with the 21st-century economic and ecological issues, it seems that the idea of access to work in a world of extreme capitalism and consumerism might no longer be the main subject. The dilemma could now be whether we should continue to work and produce at all and, consequently, whether work should be the primary way to sustain oneself or not.

ACKNOWLEDGMENT

This article is based on the current research for my doctoral thesis, “The Right to Work in France (1848–1946).” I would like to thank everyone who has made this conference possible, especially Ms. Ginta Ieva Bikše for her invitation and Mr. Alberts Rokpelnis for his coordination.

BIBLIOGRAPHY

- Assemblée nationale constituante, Comité de mendicité, 1911. *Procès-verbaux et rapports du Comité de mendicité de la Constituante: 1790–1791*. Paris.
- Assemblée nationale législative. Comité des secours publics, 1792. *Rapport sur l'organisation générale des secours publics, et sur la destruction de la mendicité, présenté à l'Assemblée nationale, au nom du comité des secours publics*. Paris.
- Blanc, L., 1840. *Organisation du travail / par M. Louis Blanc, rédacteur en chef de la Revue du Progrès*. Paris.
- Blanc, L., 1848. *Décret du 25 février 2848*. Paris.
- Burke, E., 1800. *Thoughts and Details on Scarcity, Originally Presented to the Right Hon. William Pitt, in the month of November, 1795*. London.
- Castel, R., 1999. *Les métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*. Paris: Gallimard (Folio, 349).
- Chevalier, E., 1891. ‘Paupérisme’, *Nouveau dictionnaire d'économie politique*. Paris.
- Colbert, J.-B., 1861. *Correspondance et papiers d'Etat, Tome II, 1652–1657*. Paris.
- Comité de salut public, 1793. *Constitution montagnarde du 24 juin 1793, démocratique et décentralisatrice, précédée d'une nouvelle déclaration des droits en 35 articles. Ratifiée par le plébiscite du 9 août et promulguée le 10, mais jamais appliquée, la Convention ayant décrété (10-10-1793) que le gouvernement serait «révolutionnaire jusqu'à la paix*. Paris.

- Considérant, V., 1848. *Théorie du droit de propriété et du droit au travail* (3e ed). Librairie Phalanstérienne. Paris.
- Convention nationale, 1897. *Archives parlementaires de 1787 à 1860; 52–61, 63–82. Convention nationale*. Série 1, Tome 63. Paris.
- Duchâtel, T., 1829. *De la charité : dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être des classes inférieures de la société*. Paris.
- Existe-t-il un droit au travail ?* | *vie-publique.fr* (2021). Available at: <http://www.vie-publique.fr/fiches/23891-existe-t-il-un-droit-au-travail> (accessed 29.12.2023).
- Jarrige, F., 2018. “*Je m'appelle droit au travail !*”. Available at: <https://www.lhistoire.fr/%C2%AB-je-mappelle-droit-au-travail-%C2%BB>
- Larribau, J., 1967. ‘Libéralisme et droit au travail: Réflexions sur les relations entre philosophie sociale et théorie économique’. *Revue d'histoire économique et sociale*, 45 (2), 191–243.
- Le Mercier de La Rivière, P.-P., 1767. *Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*. Paris.
- Leclerc de Montlinot, C. J. A., 1770. *Quels sont les moyens de détruire la mendicité, de rendre les pauvres utiles et de les secourir dans la ville de Soisson*. Soisson.
- Méda, D., 2021. *Le travail: une valeur en voie de disparition ?* Nouvelle éd. Paris: Flammarion (Champs).
- Pompery (de), E., 1882. *Appel aux socialistes de toute nuance, Extinction du paupérisme conséquence du travail-fonction*. Paris.
- Smith, A., 2021. *Wealth of Nations*. ClassicBooks by KTHTK.
- Tocqueville (de), A., 1915. *Mémoire sur le paupérisme*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Turgot, 1776. *Edit du roi, Portant suppression des Jurandes et Communautés de Commerce, Arts et Métiers*.
- UN. Department of Public Information, 1948. *Universal Declaration of Human Rights*.
- Villermé, L.-R., 1840. *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie*. Paris.

REFERENCES

- ¹ The right to assistance is contained in the 21st article of the Declaration of Human Rights, which appeared in France's first republican constitution in 1793. However, this constitution was never applied.
- ² For an extended description of the perceptions of work and unemployment in classical and neo-classical liberalism, see “Libéralisme et droit au travail: Réflexions sur les relations entre philosophie sociale et théorie économique” by Jean Larribau.

KONCEPTA PAR DARBU ATTĪSTĪBA LIBERĀĻU IDEJĀS PIRMS FRANCIJĀ IZGUDROTAS TIESĪBAS UZ DARBU

ELĒNA TABARĪ

Tiesību vēstures doktorante, Eksas-Marseļas Universitāte,

CERHIIP, Ēksanprovansa, Francija

E-pasts: *Helene.TABARY@univ-amu.fr*

ANOTĀCIJA

Šis raksts pievēršas darba jēdziena filozofiskajai attīstībai Francijā laika posmā no 18. gadsimta beigām līdz 19. gadsimta sākumam. Tā mērķis ir izskaidrot, ka mūsu pašreizējā darba koncepcija, kas ir tālu no universālas, ir nesena konstrukcija, ko veidojis liberālisms. Šī vēlinā attīstība kopā ar valsts neiejaukšanos privātajās lietās izraisīja neregulētu darba tirgu un radīja nepieciešamību pēc jaunām tiesībām.

Atslēgvārdi: darbs, tiesības uz darbu, liberālisms, industriālā revolūcija, nabadzība.

Kopsavilkums

Šajā rakstā ir aplūkota termina “darbs” vēsturiskā attīstība, sākot no brīža, kad liberālās idejas lika tam zaudēt savu nicinošo nozīmi. Tas arī pēta Francijas sociālās struktūras pārmaiņas, lai parādītu, ka Lui Blanka terminu “tiesības uz darbu” radīja gan darba jēdziena pozitīva pārveide, gan Francijas sabiedrības ievērojamo pārmaiņu veicinātais nabadzīgo cilvēku trauslums.

Antīkajos laikos un viduslaikos darbs bija pienākums. Tas bija saistīts ar verdzību, vai to radīja monarhijas sociālā hierarhija. Liberālisms ieviesa jaunu un pozitīvu ideju par darbu, jo tas kļuva par veidu, kā piekļūt privātīpašumam. Tomēr, lai pastāvētu politikā, šai brīvībai joprojām bija nepieciešama būtiska sabiedrības pārveide, ko radīja Franču revolūcija.

Deputāti pieņēma liberālisma idejas un panāca darba brīvību. Tomēr, baidoties no absolūtās monarhijas atgriešanās, viņi atteicās iesaistīties jaunajās darba attiecībās. Uzskatot, ka jebkura palīdzība darbiniekiem nogalinās brīvo tirgu, viņi ļāva šim tirgum regulēt sevi.

Kad strādnieki kļuva brīvāki darba meklējumos, viņu iespējas vājināja vecās sociālās struktūras dekonstrukcija, radot izolētības apstākļus. Kad industriālā revolūcija sasniedza šos trauslos cilvēkus, tā izraisīja masveida bezdarbu, postu un badu. Tomēr liberāļi atteicās ļaut ierakstīt likumā jebkāda veida privātu atlidzību. Stājoties pretī, viņuprāt, milzīgajai netaisnībai, sociālisti sāka aicināt uz jaunu darba organizāciju. Viņu vidū Lui Blanks gatavojās izdomāt tiesības uz darbu.

LITHUANIAN LATVIANS IN THE LEADERSHIP OF EVANGELICAL LUTHERAN CHURCH IN LITHUANIA, 1941–1951

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Faculty of Theology, University of Latvia

E-mail: tannenberga.hristenko@gmail.com

ABSTRACT

This paper is dedicated to Lithuanian Latvians Erikas Leijeris and Jonas Kalvanas and their leadership of the Lithuanian Lutheran Church from 1941 to 1951, through their personalities and attitude to the occupation regimes that took place in Lithuania during WWII and shortly after, a significant part of Lithuanian Lutheran Church history is revealed. Repressions towards clergy and constant surveillance marked this period. However, despite sovietization and challenging post-war living conditions, the Consistory president (Leijeris) and vice-president (Kalvanas) managed to uphold the Lutheran Church.

Keywords: Erikas Leijeris, Jonas Kalvanas, Kaunas Consistory, sovietization, Lithuanian Latvians.

INTRODUCTION

During the occupations of the Soviet Union and Nazi Germany, most Lithuanian Lutheran clerics left the country, leaving open the question of the future of church leadership. In 1941, the new Lithuanian Evangelical Lutheran Consistory was established in Kaunas, led by Lithuanian Latvians Erikas Leijeris and Jonas Kalvanas. Pastors who stayed in Lithuania and a few laymen formed the Evangelical Lutheran Consistory in Kaunas; its full legal title was Evangelical Lutheran Consistory of the Lithuanian Soviet Socialist Republic.

A combination of Lithuanian Special Archive files and an article by Auksė Noreikaitė inspired the author to explore these Latvian Lithuanians in the leadership of the Lithuanian Lutheran Church during WWII and in the Stalinism period. The topic of Lutheran leadership during the Stalinism period is part of the author's doctoral thesis on the sovietization of the Church from 1944 to 1953; the Consistory of the Lutheran Church is an essential aspect of the sovietization process and the Church being the subject of the Soviet religious policy. Lithuanian Lutheran Church stands out in many aspects compared to its northern neighbours, including the importance of Lithuanian Latvians in the Church's Consistory and amongst the Lutheran community during WWII and Soviet occupation.

As Auksė Noreikaitė writes in her paper "*Lietuvos latviešu tēls Lietuvos un Latvijas pierobežā*" (2019) on Lithuanian Latvians and their image and identity during the 20th and 21st centuries, religion was essential in Latvian-Lithuanian relationships, especially in the regions with intensive Latvian settlement in Lithuania (Noreikaite 2019, 133). Latvians and Lutherans were not always perceived positively due to their different lifestyles and behaviours. However, pastor Erikas Leijeris and his service from 1941 until 1949 in Žeimelis parish and Lutheran Consistory has marked a positive attitude towards Lutherans and Latvian Lithuanians in Žeimelis territory and eastern north Lithuania (Noreikaite 2019, 126, 150–151).

The aim of the paper is to describe the personalities of Erikas Leijeris and Jonas Kalvanas, their activities, and relations with Soviet rule from 1941 to 1951, highlighting the importance of Lithuanian Latvians in developing and maintaining the Lithuanian Lutheran Church during this period. The chronological brackets are from establishing the Kaunas' Consistory to the trial and death of Erikas Leijeris in 1951 and Jonas Kalvanas stepping down from the formal leadership of the Lithuanian Lutheran Church. The primary method is the historical genetic method, which is the narration of the Church and the experience of the two main individuals in the context of Soviet religious policy using the archive sources (mainly Lietuvos Ypatingasis Archyvas – LYA, Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas – LCVA) and related literature. Most of the archive files used are marked as "secret" or "completely secret" by various Soviet institutions.

Darius Petkūnas have previously studied Lutheranism in WWII and Soviet Lithuania (Petkūnas 2011; 2014). Soviet religious policy and repressions against the churches have been of interest to Arūnas Streikus, focusing primarily on the Roman Catholic church but providing a great insight into religious circumstances from 1944–1990 (2002). Jānis Tervits has studied Lithuanian Latvian Baptist history and religious connections between Latvia and Lithuania (1999). Lithuanian Lutherans have been the focus of Arthur

Hermann (2000; 2003), and Erikas Leijeris' life and death in the context of Žeimelis have been analysed by Nerija Putinaitė (2010).

THE CONSISTORY, WAR AND RELIGIOUS POLICY

The intensive repatriation process took place in Lithuania during the Nazi occupation; most of the Lutheran clergy, both Lithuanian and German, were forced to leave or decided to flee the country to save themselves in fear of the Red Army returning. This process caused a significant change in clergy and affected the Lithuanian Lutheran Church at the higher levels, and the previous Consistory was not functioning – only eight pastors remained in Lithuania. In the spring of 1941, Erikas Leijeris, together with Jonas Kalvanas, pastors Gustavas Rauskinas (Gustavs Rauskiņš, native Latvian), Martynas Preikšaitis and layman Mikas Preikšaitis, through “pastoral conference” formed the Kaunas Consistory which functioned as the main supervision body of Lutherans in Lithuania. All the pastors who formed the Consistory were young and adamant about serving the remaining Lutherans in Lithuania. Later, the members of the Consistory changed, but Leijeris and Kalvanas stayed in position throughout the wartime and into the Soviet regime and the changes that it brought.

The new Consistory promptly informed the Soviet officials about the formation of the Consistory, as Erikas Leijeris was careful to complete all the formalities according to the Soviet state requirements. This organisation of Lutherans during the war and its sheer existence was later portrayed as a devious usage of the Soviet Constitution (LYA-K19-1-35, 10). Tauragė was the spiritual centre of Lithuanian Lutherans and was the biggest congregation; it stayed like that through the Soviet occupation and became the seat of the Bishop of the Lithuanian Lutherans, with Jonas Kalvanas becoming the bishop in 1976.

As the WWII events unfolded in the Baltics, many civilians left or tried to leave Lithuania, thus affecting the number of Lutherans in Lithuania. Jonas Kalvanas estimated in 1941–1942 that there could be around 40 000 Lutherans in Lithuania, including German Lutherans and Latvian Lutherans. In 1948, when the biggest waves of repatriation and migration due to war had ended, Soviet officials reported that there could be around 10 000 Lutherans in Lithuania, the biggest part being Lithuanian Latvians (LYA-K19-1-35, 10). This number is suggested to be imprecise by several authors due to the “German” factor of Lutherans (Sudokiene 2013, 78). When the Soviet state carried out the census, many of the citizens were scared to reveal their belonging to the Lutheran Church because they

could be easily counted or confused as Germans and faced difficulties with antifascism and repressions towards Germans in afterwar Soviet Lithuania.

During the Nazi occupation, Lithuanian Lutheran churches were allowed to continue their work (Petkūnas 2011, 157). Because of this, Lutheran Church during the Nazi period is portrayed as collaborative and Anti-Soviet; for example, “Most of the Lutheran clergy called the believers for material help to fight the Soviet Union. Some of the pastors joined the German army as capelans.” (LYA-K19-1-35, 9).

Things got tense with the Red Army occupying Lithuania and starting an antireligious policy as part of the sovietization process. All the members of the Consistory were put through surveillance and were repressed in various ways, even resulting in the trial and death of Erikas Leijeris. The clergy were deemed as “anti-Soviet elements”, their personas were checked, and family members and friends were affected. For example, the characterization of Jonas Kalvanas and his whereabouts before the Soviet occupation and in wartime “During the German occupation was one of the leading members of Lutheran Church and curated anti-Soviet propaganda amongst Lithuanians [...] after the liberation [of Lithuania] did not stopped communicating with the Germans” (LYA-K-30-704A, 7–8).

The commissioners of the Council for the Affairs of Religious Cults (CARC) created these kinds of working and existing conditions and executed the existing religious policy, which included house raids and arrests, agents and informers gathering information on the Church’s life and attitude towards the regime.

CHURCH PRESIDENT-SENIOR ERIKAS LEIJERIS

Erikas Leijeris (Ēriks Leijeris) was born in 1906 in Biržai, where he also attended gymnasium. While Darius Petkūnas describes him as a “native Lithuanian”, MGB files refer to Leijeris as a Latvian, similar to Kalvanas. Due to the health conditions (epilepsy), some of the church presidency tasks were delegated to Jonas Kalvanas (LYA-K19-1-35, 13). Leijeris gained experience during the interwar period as the Consistory member of the Latvian part of the Lithuanian Church; his main parishes after 1941 were Žeimelis, Pakroujai, Biržai and other congregations in the east-north Lithuania. In Žeimelis, church was his best-known service; after rehabilitating him in 1989 and upon regaining of Lithuanian independence, the street next to Žeimelis Lutheran Church was named after E. Leijeris.

Darius Petkūnas, after analysing the Lutheran church during the Stalinism period, points out Leijeris’ conscious attitude towards the task he had gained during the war, the non-collaborative attitude to CARC and faithful service

to the institution and churchgoers (Petkūnas 2011, 158–159). Leijeris was subjected to constant pressure, and as the Lutheran clergy often did help out and look after people deemed anti-Soviet, providing metric information for people who had lost identification documents or needed a new identity. This was a great deal of frustration for CARC and MGB officials, one of the re-occurring accusations towards the Lutheran clergy. For example, in 1948, Martinas Nauekas wanted to acquire new documents and “turned to Kalvanas, told him about the deserting the Soviet Army and asked [Kalvanas] to provide the metric certificate for obtaining the [Soviet] passport. Kalvanas agreed and gave the metric certification” (LYA-K-30-1-704A, 57).

An actual conflict with the Soviet regime escalated after Leijeris wrote a telegram to Stalin in 1948. The Consistory leader wrote to Stalin about the Jonišķis Church, which had been seized by Soviet officials and subsequently closed. Despite the local CARC’s authority on religious matters, Leijeris chose to write directly to Stalin himself regarding the fate of the church and the possibility of oppressive actions towards the clergy, ignoring the regional CARC and its authority (Petkūnas 2011, 159).

CARC arrested him on 30 December 1949, on charges of possessing dangerous literature (the Memorandum of Pastor Mizaras). Leijeris was tried in the spring and early summer of 1950. Leijeris was charged with Soviet Unions’ Penal Code 58-12 (non-reporting of a “counter-revolutionary activity”: at least six months of imprisonment) and sent to Krasnoyarsk GULAG, where he was incarcerated by the regime in the barracks for those with poor health (Petkūnas 2011, 165–166). Leijeris passed away on 31 December 1951, due to poor health and camp conditions, after still remaining active and keeping correspondence with clergy in Lithuania. In his memory, a monument-cenotaph was built in the Lutheran cemetery with a Latvian inscription “Ēriks Leijeris”.

CHURCH VICE-PRESIDENT JONAS KALVANAS

Jonas Kalvanas was a prominent Lutheran Church Member who served as the first bishop of the Lithuanian Lutheran Church in 1976. He was considered the guardian of the Lithuanian Lutheran Church during the Soviet era and continued to serve until Lithuanian independence was achieved in 1991. After his passing in 1995, his son Jonas Kalvanas Jr. took over as the head of the Lithuanian Lutheran Church.

Jonas Kalvanas Sr. was born in 1914 in Ruobežai, in a Lithuanian-Latvian family. Kalvanas studied theology at Kaunas University and also at the University of Latvia, where he defended his candidate’s thesis on Reformation in Lithuania. Kalvanas was ordained in 1940 by German,

Lithuanian and Latvian pastors to reflect his personality and approach to church life. In 1941, together with Erikas Leijeris and others, he became a member of the Consistory and, in 1942, was made vice-president. Together with Leijeris, they managed the church life, congregations, and relationships with CARC and other Soviet institutions. Kalvanas took over Tauragė Church and many other congregations, but Tauragė was the most prominent for all the Lithuanian Lutherans (LCVA R 181-1-3, 17).

Jonas Kalvanas in reports by MGB agents and informants, was portrayed as clearly anti-Soviet and loyal to Lutheran Church. With the extensive amount of material gathered from sermons, funerals, correspondence, and everyday chats with the Kalvanas family members, one can look into MGB's strategy of dealing with the highest level of Lutheran clergy. In September of 1945, Kalvanas, in a funeral, said about the deceased, "You did not die your own death, because you chose the other power, not your own. God punished you for betraying your homeland" (LYA-K-30-704A, 7). This clearly shows two things – Kalvanas' rather fearless attitude towards the regime and that even in funerals, there were always ears and eyes, who later reported to local authorities.

CARC and MGB in early 1947 tried to use *kompromat* against Kalvanas to obtain his knowledge of the Church and recruit him, but to no success (Petkūnas 2011, 186–187). Not long after, he was called back to the MGB headquarters in Vilnius to undergo further questioning. During the interrogation, he was asked about various church-related matters, including his involvement with the former clergy, the forest brothers, and potential Red Army deserters. Despite the intense cross-questioning, Kalvanas maintained his composure and honesty, explaining that he had simply offered church aid to those in need. Kalvanas family house was searched on 13 May 1948 for five hours from 4.20 to 9.20, but nothing incriminating was found (LYA-K-30-704A, 236–237b). Soon after Leijeris' arrest and trial, Jonas Kalvanas resigned from the vice-president's position in concern that something could happen to him. In truth, CARC and MGB's frustration regarding the Kalvanas surveillance and lack of success continued long after his resignation in 1951.

RELATIONS BETWEEN THE LITHUANIAN AND LATVIAN CHURCHES

Since the author's previous papers and research have mainly focused on the Latvian Lutheran Church during the Stalinism period, one raises a question of whether the "Latvianness" of the Lithuanian Church played an important role between the two neighbouring Churches during difficult

times. So far, there has not been any significant research on Latvian Lithuanians and their possible connection to the Latvian Lutheran Church as a possible survival tactic during the sovietization period.

The first impression of the reason behind the lack of close connections between the leadership is how Leijeris and Kalvanas gained their position compared to Latvian Archbishop Gustavs Tūrs. As it was said before, the Lithuanian Church was only called “Soviet” and operated under Soviet conditions, whereas its northern neighbour was subjected to significant Soviet influence to the highest levels of the church. Adding the Soviet control of the churches and their possible ties that could strengthen their position in Lutheran society, such unification was not definitely encouraged, as one of the main CARC principles was to isolate churches, congregations, and people, subjugating them into collaboration or renouncing the active practicing of faith.

Some archive files reveal that, for example, in 1949, Jonas Kalvanas had good relationships with Latvian Lutheran pastors and Old believers and, through trustworthy people, kept constant communication with pastors Zibo and Leitneris, who were in Kaliningrad at that time (LYA-K-30-1-704A, 260). After giving up the position in the Church Consistory, there was a proof of Kalvanas communicating to Lutherans in Latvia in 1952 (Petkūnas 2011, 216). This vastly differs from the Latvian Lutheran Church and their almost encouraged relationship with Estonian Lutherans – sending congratulations, attending Consistory meetings, joining the CARC-curated ecumenism movement, etc. This proves the different, and in Soviet eyes, untrustworthy nature of Lithuanian Lutherans, who used their autonomy and small community to keep the church relatively uncontaminated.

Jānis Tervits has examined Latvian-Lithuanian Baptists; for example, Baptist pastor Jonas Inkenas, who was also born in Biržai one year prior to Leijeris in a Lithuanian family and served in Lithuanian and Latvian congregations until 1951, was deported and after returning in 1956 was forbidden to practice in Lithuania, continued his service in Latvia (Tervits 1999, 214). A similar case was that of Gustavs Rauskiņš, who was born a native Latvian in Mazsalaca, chose to serve in Latvian-Lithuanian congregations and, after returning from Siberia, resided in Lithuania, since clergy was often forbidden to practice in their native republic.

CONCLUSIONS

The author concludes that these two personalities are significant in the history of the Lithuanian Evangelical Lutheran Church, as the tactics towards the Council for Religious Affairs and other Soviet control authorities

allowed the church to be preserved during the occupation period, with Jonas Kalvanas later even becoming the bishop of the Lithuanian Lutheran Church. Erikas Leijeris' faith and service were like those of other leaders of the churches in the late Stalinism – trialled and exiled, some of them came back, and some, unfortunately, did not. Kalvanas' approach to approach to CARC and the sovietization process turned out to be most efficient in the long run – he lived to see the Lithuanian Lutheran Church and Lithuanian state become free again and served as an important link between interwar Lithuania and independent Lithuania since 1991, raising the next generation of Lutheran clergy both literally (Jonas Kalvanas jr. became the next ELCL bishop in 1995) and figuratively.

The ties between Lithuanian Latvians and Latvians are unique in the way that they helped to maintain the church or to keep pastors in service in times of need, and this kind of migration between nationality and language should be studied more in northern Lithuania and southern Latvia, especially concerning the Lutheran Church. These occurrences were rare between Latvians and Estonians, placing Lithuanian Latvians and Lutherans in a special position.

The author believes that a new perspective of collaboration between congregations across the Lithuanian-Latvian border could bring an insight into the overall sovietization process of Lutheran Churches, grass-roots level church activities, and personal connection as critical factors for churches coping with aggressive Soviet religious policy.

The “Latvianness” of Kalvanas, Leijeris and others should be studied further using other, more personal sources to reveal to what extent their self-identity may have influenced the decisions regarding the Lutheran Church and Latvian congregations.

ABBREVIATIONS

CARC – Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR Council of Ministers

ELCL – The Evangelical Lutheran Church in Lithuania

LCVA – Lithuanian Central State Archives

LiSSR – Lithuanian Soviet Socialist Republic

LYA – Lithuanian Special Archives

MGB – Ministry for State Security, 1946–1953

BIBLIOGRAPHY**SOURCES**

- Memorandum of compromising material on the Vice-President of the Lithuanian Lutheran Church J. A. Kalvanas by Lieutenant Gorlov, leader of the operational group "O", MGB LSSR [in Russian]. LYA-K-30-704A, pp. 7–8.
- Notification nr. 21679 by MGB Lieutenant Terehin in Taurage, XI 1948 [in Russian]. LYA-K-30-1-704A, p. 57.
- Order No. 28, MGB Taurage branch, 13.05.1948, Protocol of house search on Laisves 54, Taurage [in Russian]. LYA-K-30-704A, pp. 236–237b.
- Report on religious matters from 1.01.1945–30.06.1945 from A. Gailevičius to I. Polanski in Moscow [in Russian]. LCVA R 181-1-3, p. 17.
- Report on the Lutheran Church, by LiSSR MGB Colonel Shlyapnikov, 16.06.1953 [in Russian]. LYA-K19-1-35, pp. 9–10.
- Report to the Chief of the 5th Department of MGB in Kaliningrad County on Jonas Kalvanas by MGB Major Luzakov in Taurage [in Russian]. LYA-K-30-1-704A, p. 260.

LITERATURE

- Noreikaitė, A., 2019. Lietuvas latviešu tēls Lietuvas un Latvijas pierobežā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 116–151.
- Petkūnas, A., 2011. *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Puidokienė, I., 2013. Kauno evangelikų liuteronų parapija 1919–1953 m. *Soter*, 46 (74), 69–82.
- Tervits, J., 1999. *Latvijas Baptistu vēsture. Faktu mozaika*. Rīga: Latvijas baptistu draudžu savienība.

LIETUVAS LATVIEŠI LIETUVAS EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀS BAZNĪCAS VADĪBĀ, 1941–1951

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

E-pasts: tannenberga.hristenko@gmail.com

ANOTĀCIJA

Pētījums veltīts Lietuvas latviešiem Ērikam Leijerim un Jonam Kalvanam un viņu darbībai Lietuvas Ev.-lut. baznīcas vadībā no 1941. līdz 1951. gadam. Viņu personību un attieksmes pret padomju varu analīze atklāj svarīgu Lietuvas luterāņu vēstures posmu. Šajā periodā izteiktas sovetizācijas, represiju un pēckara grūtību apstākļos Kauņas konsistorijas prezidents (Leijeris) un viceprezidents (Kalvanas) spēja noturēt Baznīcas darbību.

Atslēgvārdi: Ēriks Leijeris, Jons Kalvans, Kauņas konsistorija, Lietuvas latvieši.

Kopsavilkums

Otrā pasaules kara laikā Baltijas evaņģēliski luteriskās baznīcas piedzīvoja milzīgas pārmaiņas un dažādas reliģiskās politikas totalitāro režīmu iespaidā. 1941. gadā Kauņā tika nodibināta jaunā Lietuvas Evaņģēliski luteriskā konsistorija, kuru vadīja Lietuvas latvieši Ēriks Leijeris un Jons Kalvans. Viņu vadībā Lietuvas luterāņu baznīca turpināja savu darbību Otrā pasaules kara laikā un pirmajos pēckara gados, spītējot padomju varas politikai un centieniem sovetizēt baznīcu.

Darba mērķis ir raksturot Ērika Leijera un Jona Kalvana personību, viņu darbību un attiecības ar padomju varu no 1941. līdz 1951. gadam, uzsverot Lietuvas latviešu nozīmi Lietuvas luterāņu baznīcas attīstībā no 1941. līdz 1951. gadam. Izmantojot arhīvu avotus no Lietuvas Valsts arhīva, Lietuvas speciālā arhīva un literatūru, raksts atklāj staļinisma perioda politiskos, sadzīvīskos un reliģiskos apstākļus un represijas pret garīdzniekiem, tostarp Ērika Leijera tiesāšanu un izsūtīšanu. Tauraģes draudzes mācītājs un konsistorijas priekšsēdētāja vietnieks un mācītājs Jons Kalvans no 1941. līdz 1951. gadam bija izšķirošs cīņā pret padomju reliģisko politiku draudžu slēgšanā, padomju centieniem luterāņu kopienas iznīcināšanā.

Autore secina, ka šīs abas personības ir nozīmīgas Lietuvas Evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsturē, jo izvēlētā taktika pret Reliģijas kulta lietu padomi un citām kontroles iestādēm ļāva baznīcu saglabāt arī okupācijas periodā. Šīs tēmas tālāka izpēte ir nepieciešama, jo Lietuvas luterāņu baznīcas un Latvijas luterāņu baznīcas saites nebija spēcīgas. Taču sakarības bija un varēja atklāties vairāk informācijas par sovetizācijas procesu Baltijā.

FROM HARMONY TO UNISON: THE EVOLUTION OF DIPLOMATIC IMMUNITIES (1814–1964)

JEAN-CHARLES PELAO-RADIŅŠ

Doctoral student, Aix-Marseille University, CERHIIP (UR 2186)

E-mail: jeancharlespelao@gmail.com

ABSTRACT

Diplomatic immunities are still in debate today after more than 1000 years of existence even after they have been codified by the international community in 1964. This article aims to provide an overview on the evolutions of one of the key juridical tools in international relations to better understand the rise of contemporary international law. Our sources and studies show that those unique tools, even if they always had significance, also suffered from a lack of theoretical basis that created a dichotomy between doctrine and practice. Therefore, although has a strong political importance, the evolution of the concept shows a logical pattern in the history of law that can only be explained through a cross-analysis of law and history.

Keywords: ambassadors, diplomacy, immunities, history of law, international law.

INTRODUCTION

Even if traces of message protection can be traced back to ancient Mesopotamia with the sanctity of the messenger under the protection of the gods (Sasson 1995, 1465), diplomatic immunities and privileges as a juridical tool have only emerged after the birth of residential diplomacy. Indeed, to put aside all divine protection that existed prior and during the Middle Ages, diplomats were often close relatives, and even familiars of the ruler. Their ranks would offer them privileges that could justify a good treatment and honours from their host while delivering the messages. When they were not of high birth, they were often scholars or priests that could be respected as a consequence of their knowledge and moral influence.

Their protection was sometimes political, but mostly moral. It can be linked to the fact that they were only messengers, their safety was considered as an accessory to the message they were carrying (Mattingly 1955, 21). “Going to embassy” only meant travelling on an official matter and their statute was therefore exceptional.

With the birth of “residential diplomacy” in Italy during the 15th century, the definition of an envoy changed (Moeglin 2010, 15). Ambassadors were now supposed to remain on the land of their receiving state permanently and became a constant source of information while representing their country of origin. Therefore, a stronger shield than their ranks was needed, and this would take the form of a true juridical statute established as a custom between nations. It became even more pronounced with the Reform, when diplomats were used as “trade money” in time of religious wars. Hence, the birth of the privileges and immunities of diplomats – a juridical tool that could prevent them from being harmed but also shielded local populations from their extensive powers.

Between the 15th and 16th century, an extensive amounts of literature about their whereabouts was written in Europe. Most of the major authors and jurists that participated in the rise of international law mentioned the particular situation of ambassadors. By compiling their views, it is obvious there are as many theories as writers. Under their quills, they are both “keepers of the peace amongst men” (Gilli 2015) and “voice of their masters” (Bouvet 1493, 23). We also learn that they cannot reasonably be treated as subjects of the local laws (Adair 1929, 17), it is the Gordian knot of the juridic claims against them. They are immune to law. This peculiar situation created a wave of indignation amongst scholars, as some considered this to be an impunity more than an immunity. Of course, this does not mean that ambassadors can violate local laws, but it has been and still remains difficult to obtain justice against such a representative to the common man’s eye. Therefore, a dichotomy undeniably exists between theory and practice.

THE ESSENCE OF DIPLOMATIC IMMUNITIES AND PRIVILEGES

Inviolability is one of the oldest parts of diplomatic immunities and privileges. “No harm can be done to any messenger” (Vallecalle 1994, 633). is even written in “La chanson de Roland”, the French epic poem of the 11th century. A certain type of inviolability can be traced even before, in the Roman Empire, but it was closely related to a divine protection (Auliard 1992, 15). In the modern view, inviolability is the most obvious

protection and the authors never argue about this principle. However, until the rise of permanent embassies, this inviolability was linked to the message. Therefore, after it was delivered, the messenger was no longer protected. A lot of chronicles report acts of gratuitous violence against papal envoys after delivering their messages (Moeglin 2010, 28). By itself, inviolability cannot be considered as efficient. It is common to consider that harming another man is a last resort, but while it was the only protection for diplomats until the end of the 16th century international relations were considered “insubstantial, chaotic and even absurd” (Mattingly 1955, 47).

The immunity of jurisdiction is the most discussed of the protections in modern times. An ambassador is always considered outside the range of the local jurisdictions. It concerns both criminal and civil jurisdictions, but also every measure of “simple police” that could be taken towards him. For instance, an ambassador is virtually immune to any debtor. In the 16th and 17th centuries, court life was dispendious, and debts were often necessary to maintain an embassy. Therefore, Antonio de Vera pragmatically dedicated a whole chapter of his treaty to “why an ambassador must be rich” (De Vera 1642, 13). Bynkershoek wrote *De Foro competenti Legatorum* when the Dutch civil court arrested the ambassador of the Duke of Holstein and ceased his belongings in the United provinces. To the problem, two solutions are proposed: De Vera thought that the only solution was to prevent ambassadors from signing any contracts. Bynkershoek, being more practical, considered that the only real way to punish an ambassador was to send him back to his birth country in the hope that he would be judged there (Bynkershoek 1723, 138).

Other privileges are also present due to the function of ambassadors. They are considered minor by a lot of authors but are still feared and respected even in countries known for their disrespect of international law. Ambassadors are free in their movements, cannot be called for testimony, have the sanctity of their personal homes and belongings, can hoist their flag, practice their religion. This also applies to buildings, as embassies benefit from a particular statute when rented or bought by different countries. Some authors consider these privileges as “simple courtesy amongst nations” (Yeh 1938, 18) but denying all juridicity to a protection makes it less consistent and leads to some “necessary evil” (Barker 1996, 1).

THE THEORIES AROUND IMMUNITIES AND PRIVILEGES

Various answers were proposed to ensure the application of diplomatic privileges and immunities. However, our sources show that even to this day there is a surprising lack of basis over the concept most of the time,

it is only considered as a “usage amongst nations” (Vienna Convention on Diplomatic Relations, 1961). In practice, this lack of basis led to a lot of variations in the application of diplomatic privileges. Two of the main theories will be noted here due to their significance in the further attempts for codification.

- The Theory of Exterritoriality is known to have been popularized by the Dutch jurist Hugo Grotius. Most modern authors consider that his attempt to create a juridical basis to immunities is the starting point of the inflation of literature about the topic. Interestingly, he only mentions it in a chapter that seems insufficient and his words “a sort of juridical fiction” (Grotius 1724, 540) are not convincing. However, he is the first to consider immunities as a juridical object and not a political one, and even if he is uneasy with the concept, his followers like Cornelius Van Bynkershoek, even in case of disagreement will keep the focus on this juridical aspect.
- The Theory of the Functional Independence or *ne impediatur legatio* is mainly developed by one of Grotius’ contemporary authors Cornelius van Bynkershoek. This theory is peculiarly interesting. Indeed, in a juridical way, this theory makes the ambassador more of a function than a person. Therefore, all his privileges are linked to his function. With the development of international relations, the acceleration of movements and the loss of importance of the birth privileges of diplomats in the 19th century, this theory would prove useful in the first works of preparation of a potential international codification.

THE IMMUNITIES AND PRIVILEGES IN THE CONGRESS OF VIENNA (1814)

The congress of Vienna, which took place following the Napoleonic Wars in 1814, regrouped all of Europe around a common objective: redesign the equilibrium of powers on the continent. Of course, diplomatic privileges and immunities were not the first goal of this encounter but with more than 200 princes, 15 royals and 216 diplomats, all participants soon realized that diplomacy needed a change to be effective (Malet 1929, 404). There was a true dichotomy between a strict codified order of diplomacy and a practical impossibility. It led to a sort of “new diplomacy”, where ambassadors played around the heavy protocol and ceremonial order. No plenary sessions were organized and political issues were more frequently settled during balls and dinners than under the spotlights of Vienna. Most of the juridical work done during the congress was divided amongst commissions, one of them working exclusively on a reform of the order of precedence in

diplomacy. They managed to create a simplified order of diplomats, thereby drastically reducing the number of recipients of diplomatic immunities and privileges.

From a practical perspective, even if immunities *per se* were not mentioned in the final act of the convention, we believe that the congress of Vienna was a breach in the rigid statute of diplomats. During the congress, a new kind of diplomacy appeared, more secretive and discreet, but also more efficient, as it was now free of all the weight of protocol. Women could take part in negotiations and small nations could finally be heard in discussions. The public opinion shifted forever, and diplomats were far from being seen as keepers of peace (Blier 2010). The congress was for ambassadors, as much a progress as a failure, making the opinion shift into modern times before diplomats themselves could even change. It silently marked their entry into modernity (Nicolson 1947, 219).

THE 19TH CENTURY FOR DIPLOMATS

Never before time had accelerated as fast as in the 19th century. For diplomats, it is almost a change of nature that happened. Indeed, they entered the century with the Congress of Vienna and ended it with the negotiations over World War I.

No major conflicts impacted the role of diplomats as much as the Congress of Vienna, and a sort of *status quo* developed. Immunities and privileges were impacted, however, by the technological advancements of the century, as messages could be sent faster, they had to specialize more and more to keep their power as a source of information. As Europe ceased being the centre of the world, and republics went from exception to norm, they also fundamentally changed their way of representation. From an embodiment of a ruler, they became an embodiment of a whole nation and could therefore be judged, at least morally, by entire populations that began acquiring education and reading the press. By the end of the 19th century, law specialists realized that diplomats were no longer only a function assumed by nobility, but slowly transformed into a real profession that needed to be clarified and, moreover, regulated.

In 1884, a society of jurists was reunited in Geneva under the patronage of the Institute of International Law. This institute was created with the objective of promoting peace and preventing by law any source of conflict in the future. They thought that this goal could be achieved only by codifying some parts of international law. In one of their first sessions, they noted that codifying international immunities and privileges would be a way to prevent any future conflict (*Annuaire de l'institut de droit international*,

Vol. 7, 690). At their Geneva session in 1892, the members of the institute argued fiercely against one another on various topics. One of the most surprising is that they often were not sure about the very definition of some fundamental terms like “extritoriality” (AIDI, Vol. 7, 693). Some of them, the “Italian school” even stood against diplomatic immunities, judging the world to be sufficiently developed to leave behind such old methods (AIDI, Vol. 7, 690). Interestingly, even after all those debates the term “extritoriality” was retained in the final draft of this project while being emptied of all the substance that could make it a core concept. It was only kept as the best meaning for lack of a better word, and one of the members of this commission, Ernest Lehr, later published a pamphlet judging their approach too “conservative” and therefore, useless (Lehr 1905).

According to the theory of solidarity, we can understand that their goal was to achieve “peace by the law”. It was a common trend among jurists at the time to think that society was prone to deliver itself from its ancient political shackles by strict rules that could be applied internationally. The main issue that stayed open was to know how far a group of jurists could push the law while keeping content the public opinion of so many different nations. It naturally led to a lack of boldness, but even if some projects of codification were successful later, like the Treaty of Havana, it never concerned as much states as the original draft of 1884, or the aborted project of the Society of Nations.

THE 20TH CENTURY AND THE CODIFICATION ERA

In 1903, ambassadors protested against a new tax created by the city of Paris in order to finance the cleaning of every domestic waste. This tax was created after the suppression of another one that used to be applied on alcoholic beverages in Paris from which ambassadors had been exempted since 1810. The Council of Paris, when publishing the new tax, omitted to mention the ambassadors. They already were exempted from taxes on all buildings, and legislators thought it was natural not to include them in the new one (Barthélémy 1906, 4). This lack of mention led to a juridical battle that took more than five years to settle.

Interestingly, the Council of Paris never contested the exemption of taxes granted to ambassadors. For them, it was natural that this mechanism should exist. Only the basis of this acceptance was discussed. Indeed, an exemption from the city of Paris could only have been perceived in two different ways and was either “an international courtesy”, as the city was arguing (Barthélémy 1906, 5) or a “rightful privilege”, as the diplomats wanted. The proportions of this incident were so serious that even

the Minister of Foreign Affairs and the Minister of Finance had to intervene. In the end, after a lot of conflictual exchanges, the rapporteur of the municipal council stated that “the issue stays fully open on a theoretical point of view” (Barthélémy 1906, 6).

After World War I, a lot of different cases on the same topic were debated in courts all around Europe and worldwide. Ambassadors had, once more, to change their position and become technicians. It happened partly because they were held responsible for the failure of negotiations leading to the Great War but also, in a way, because they lost their significance in a lot of fields (Martin 1996, 16). The League of Nations included diplomatic immunities and privileges in their matters to be codified but a committee of experts declared after negotiations that diplomatic privileges and immunities were not to be codified under their supervision but could eventually be codified, – in the future (R1292/19/47229/47229). This decision seems surprising, especially when 25 years earlier, some authors were ready to suppress them entirely. Nevertheless, it shows that the fading of heavy protocol and the democratization of international relations were already leading the way into a possible codification of the matter.

It is only after the devastating World War II that diplomatic privileges and immunities came to a closure with their “international custom” origin and became codified during the Convention of Vienna on diplomatic privileges and immunities in 1962. From a theoretical point of view, this conference had a considerable effect on the status of diplomats. The committee managed to actualize *ne impediatur legatio*, a theory from Bynkershoek and adapt it to modern times, putting an end to the conflict between the extraterritoriality and functional independence partisans, naming this third way “the interest of the function” (FRMAE10INVA413/TER-413/11). As Philippe Cahier wrote just after the convention: “The convention arrived just on time because of the Cold War and the multiple expulsion of diplomats between September and October 1961, it fixed the usages and permitted the new little states to participate” (Cahier 1964, 327).

Of course, this needs to be tempered, as diplomatic immunities and privileges suffered immensely during the Cold War, and a quick glimpse into the diplomatic archives of France shows an inequality of treatment towards the Eastern bloc that was kept secret (FRMAE123SUP/157/303BIS). Meanwhile, the issue is even more present when looking at the complicated geopolitical situations. For instance, the French government recognized M. Oļģerds Grosvalds as an envoy of Latvia in 1934. After the annexation of Latvia by USSR, the government considered the latter was no longer an envoy for the Republic of Latvia, as his state no longer had a physical territory (Škapars 2005, 377). It is, *per se*, a violation of *jus gentium*, as the Latvian state was recognized by France and therefore should have

an embassy. However, this situation can be explained via the concept of reciprocity in the international custom. In our opinion, this is a denial of international law. If protection and recognition can only rely upon the ambassador of the receiving country being treated equally in the opposing one, it is a setback in international relations. It marks a lack of trust that could be interpreted as an international *Ius Talionis*. Only strong states can be heard when new states are silent in the concert of nations. That is why law and the analysis of history in this field is fundamental. The objective of the international community is, undeniably, peace. As George Scelle, a French internationalist wrote in the 1930: “peace can only be achieved in the international community with law and solidarity” (Scelle 2008, 10).

CONCLUSIONS

Diplomatic immunities and privileges are by essence a matter that can only be explained through history. All the principles applied to this mechanism today date as far back as the 15th century. Nonetheless, this institutional mechanism proves to be a unique paradox in the history of international law. Firstly, because of its longevity as a functioning tool of law. Secondly, because it has changed over the time but never disappeared. Even the French revolutionaries on the night of 4 August 1789 did not dare to exterminate the diplomatic privileges (BB/18/1069-BB/18/1226). This study illustrates the dichotomy between doctrine and practice, revealing that theories which are considered outdated by jurists have been unearthed in multiple occurrences when in need of a codification. It is also important to defend the juridicity of such a concept, because seeing it only as a political tool can lead to dangerous setback in international relationships. The long history of diplomatic immunities is not over, therefore the codification does not put an end to the claims but the Diplomatic Archive of France, especially the Protocolar Section, shows a progressive harmonization in the international custom that can be interpreted as “unison” in the concert of nations.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to express my heartfelt gratitude to Ms. Zanda Grauze and Mr. Eduards Stiprais for their expertise and insightful discussions. Without them, this study would not have been possible.

Likewise, my gratitude to Gisèle Moreau for her insight on this specific topic.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- French Ministry of Justice, Criminal Affairs from Year II of the French Republic to 1816. *National Archives of France Pierrefitte sur Seine* (BB/18/1069-BB/18/1226).
- Protocols on Privileges and Diplomatic Immunities in USSR. *Diplomatic Archives of France La Courneuve* (FRMAE/123SUP157/303BIS).
- Study by the committee of experts in charge of the progressive codification of international law, of the question of diplomatic privileges and immunities – Rapport du Professeur G. Diena. *Archives of the Society of Nations Geneva* (Dossier R1292/19/47229/47229).
- Vienna Convention, Negotiations of France on the privileges and immunities in 1962. *Diplomatic Archives of France La Courneuve* (FRMAE/10INVA413/TER A-47),

LITERATURE

- Adair, E. R., 1929. *The extritoriality of ambassadors in the sixteenth and seventeenth centuries*. New-York: Longmans, Green and Company.
- Auliard, C., 1992. *Les fétiaux un collège religieux au service du droit sacré international ou de la politique extérieure romaine?* Mélanges Pierre Lévêque, Besançon: UFC.
- Barker, J., 1996. *The abuse of diplomatic privileges and immunities: A necessary evil?* Dartmouth: Aldershot.
- Barthélémy, J., 1906. *De l'exemption d'impôt des agents diplomatiques à propos du refus des ambassadeurs de payer la taxe des ordures ménagères*. Paris: Pedone.
- Blier, C., 2010. *Ces traités qui ont fait la France*. Paris: Economica.
- Bynkershoek, C., 1723. *Traité du juge compétent des ambassadeurs*. Londres: Thomas Johnson.
- Cahier, P., 1964. *Le droit diplomatique contemporain*. Paris: Minard.
- De Vera, A., 1642. *Le parfait ambassadeur*. Paris.
- Gilli, P., 2015. Bernard De Rosier et les débuts de la réflexion théorique sur les missions d'ambassade. *De l'ambassadeur: Les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de négocier du Moyen Âge au début du XIXe siècle*. Rome: École française de Rome.
- Grotius, H., 1724. *Le droit de la guerre et de la paix, Traduction de Jean Barbeyrac*. Amsterdam: de Coup.
- Lehr, E., 1905. *Quelques mots sur le fondement des immunités diplomatiques en droit et en équité*. Bruxelles: Revue de droit international et de législation comparée.
- Malet, A., Isaac, I., 1929. *Révolution, Empire et première moitié du XIXe siècle*. Paris: Hachette.
- Martin, P., 1996. *Les échecs du droit international*. Paris: Presses universitaires de France.
- Mattingly, G., 1955. *Renaissance Diplomacy*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Moeglin, J., 2010. *La place des messagers et des ambassadeurs dans la diplomatie princière à la fin du Moyen-Âge*. Paris: Etude de lettres.
- Nicolson, H., 1947. *Le Congrès de Vienne: Histoire d'une Coalition 1812–1822*. Paris: Hachette.
- Scelle, G., 1932. *Précis de droit des gens*. Paris: Sirey.
- Škapars, J., 2005. *The Baltic way of freedom*. Rīga: Zelta Grauds.
- Vallecalle, J.-C., 1994. *L'immunité diplomatique dans les chansons de gestes* in Mélanges François Kerlouégan. Besançon: Université de Franche Comté.
- Yeh, S., 1938. *Les privilèges et les immunités des agents diplomatiques à l'égard des Etats tiers*. Paris: Jel.

NO SASKAŅAS LĪDZ VIENBALSĪBAI: DIPLOMĀTISKĀS IMUNITĀTES EVOLŪCIJA, 1814–1964

ŽANS-ŠARLS PELAO-RADIŅŠ

Doktorantūras students, Eksas-Marseļas Universitāte, CERHIIP (UR 2186)

E-pasts: *jeancharlespelao@gmail.com*

ANOTĀCIJA

Jautājums par diplomātisko imunitāti mūsdienās joprojām tiek apspriests arī pēc vairāk nekā 1000 gadu pastāvēšanas, pat pēc tam, kad starptautiskā sabiedrība to kodificēja 1964. gadā. Šī raksta mērķis ir sniegt pārskatu par šī svarīgā juridiskā rīka attīstību starptautiskajās attiecībās, lai labāk izprastu mūsdienu starptautisko tiesību uzplaukumu. Avoti un pētījumi liecina, ka diplomātiskajai imunitātei, pat ja tai bija nozīme, vienmēr trūka teorētiskā pamata, radot dihotomiju starp doktrīnu un praksi. Tādēļ, pat ja šim jautājumam ir liela politiskā nozīme, jēdziena attīstība parāda loģisku tiesību vēstures modeli, ko var atspoguļot tikai kopīga tiesību un vēstures analīze.

Atslēgvārdi: vēstnieki, diplomātija, imunitātes, tiesību vēsture, starptautiskais likums.

Kopsavilkums

Par diplomātiskajām privilēģijām un imunitātēm pētnieki diskutē arī mūsdienās pat pēc tam, kad starptautiskā sabiedrība tās kodificēja 1964. gadā. Šī raksta mērķis ir izskaidrot faktu, ka diplomātiskās imunitātes, pat ja trūkst pietiekama teorētiskā pamata, ir attīstījušās savdabīgā virzienā, ievērojot loģiku. Šo loģiku var izskaidrot tikai ar daudznozaru pieeju, izmantojot mūsdienu arhīvus un teorijas, kuras lielākā daļa juristu uzskata par novecojušām. Vēsture, socioloģija un tiesības rāda, ka jēdziens nav iecirsts akmeni pēc tā kodifikācijas un izstrādātā juridiskā teorija par paražām, pat ja tās ir senas, var tikt piemērota mūsdienu parādību izskaidrošanai. Pētījums, izmantojot diplomātiskos arhīvus, pirmkārt, liecināja par izpratnes trūkumu starp doktrīnu un praksi, bet arī par dziļu juristu nepieciešamību saprast principu, kas bija kā ieradums bez spēcīga teorētiskā pamata. Bieži vien viņi noliedza koncepta likumību, lai varētu to labāk izskaidrot vai iekļaut to savā domāšanas sistēmā. No otras puses, vēsturnieki savos pētījumos mēdz pievērsties vēstnieka figūrai un tās politiskajai nozīmei, taču bieži vien neapsver šo personu mijiedarbību ar vietējo likumu un īpaši to, kā dažas viņu politiskās darbības var izskaidrot ar viņu juridisko statūtu palīdzību. Tāpēc mūsu mērķis ir apvienot šos divus uzskatus, lai labāk izprastu tādas juridiskās koncepcijas attīstību, kas ir cieši saistīta ar ļoti politisku funkciju.

A PLACE BETWEEN NATIONS: THE IDEA OF A LATVIAN-LITHUANIAN STATE, 1884–1984

JAMES MONTGOMERY BAXENFIELD

MA, junior research fellow, Tallinn University

E-mail: bxnfield@tlu.ee

ABSTRACT

Deterministic tendencies in history writing favour established states. However, more states have been proposed than created. The idea of a Latvian-Lithuanian state, often depicted as a passing notion of little significance, provides a prime example of an unrealised state-building project. Emerging in a colonial context, the idea of a Latvian-Lithuanian state survived revolutions and endured wars. Distinct periods of activity are discernible, during which underwent numerous reinterpretations, transforming from a predominantly Lithuanian émigré idea into a nascent Latvian exile movement. This article examines the trajectory of this notion which subsisted over a century.

Keywords: Latvian-Lithuanian state, unrealised state-building projects, Aistija, public diplomacy, émigré propaganda.

INTRODUCTION

There is a critical distinction between failed states and those which are never established. Nevertheless, the latter are often grouped together with the former, deemed to be failed state ideas. While there are debates on precisely what constitutes a failed state, the term essentially refers to a situation where a governing authority has lost control of its territory and borders. Proposed states that are not established do not share this characteristic. Such “unrealised state-building projects” rarely garner the same attention as their realised counterparts. This is striking considering that more states have been proposed than established. For example, as of January 2024, the United Nations is made up of 193 Member States, though between

1816 and 2016, more than 400 states were proposed (Griffiths 2020; United Nations 2024).¹ Nation- and state-centric tendencies in history writing depict the past as a series of events leading to the establishment of present-day states, contributing to the dearth of research. The latter effectively constitutes a survivorship bias, wherein research focuses on examples that have passed through a selection process while overlooking those that have not. Susan Mumm identified a comparable survivorship bias regarding the “Whiggish tendency of the historical profession” in examining larger and more successful organisations (Mumm 2010, 54).

Following the First World War, the collapse of empires gave way to a proliferation of proposed states, with a handful of independent states being established in Europe after the Paris Peace Conference. Numerous European state proposals did not successfully pass through the selection processes of the peace talks. Retrospectively, these unrealised proposals were a combination of overt calls for self-determination from smaller ethnic groups (e.g., Aromanians, Bessarabians, Pontians, Rusyns, etc.), and federative configurations of national groups. The idea of a Latvian-Lithuanian state is an example of the latter. It is found primarily within propaganda and public diplomacy of Lithuanian émigrés advocating for an independent Lithuania. Despite the idea being rather prominent at the end of the First World War, in the present day it is generally thought that “a Latvian-Lithuanian union had no prospects in reality” (Jaanson 2000, 269) and that it was an “unrealistic idea” (Perrin 2013, 188). Perception of its potentiality is significantly different from what it was during the final years of the First World War. As such, the aim of this article is to outline the trajectory of the idea to establish a Latvian-Lithuanian state, tracing its decline from a briefly popular notion to relative obscurity.

TRAJECTORY AND TRANSFORMATIONS

As a distinct political notion, “a Lithuanian-Latvian republic like France, Switzerland and similar states” (K. [Šliūpas] 1885, 2) was first articulated in the Lithuanian American press in 1885, in an article by Jonas Šliūpas (1861–1944). Šliūpas, who emigrated to the United States in 1884 to evade the authorities of Tsarist Russia, was a prominent figure of the Lithuanian national awakening. The idea for a common Balt state is inextricably linked to his persona. History writing that addresses the idea of a Latvian-Lithuanian state has changed little over the past eight and a half decades. In 1939, Bronius Kazlauskas (1910–1996), cemented the idea within the broader narrative of Baltic regional integration: “The first embryo of the Baltic Entente can be found in the works devoted [...] to show the usefulness

of a Letto-Lithuanian Union” (Kazlauskas 1939, 80). Thirty-seven years later, Kazlauskas’ work (originally published in French) was republished in English and the idea of a Latvian-Lithuanian state remained the “first tentative steps to develop the idea of union among the Baltic countries” (Kaslas 1976, 119).² Scholars have reproduced this narrative, gradually supplementing additional details, though it remains depicted as a preliminary step towards region-building which culminated in the Baltic Entente of 1934. This association began already during the interwar period. For example, Estonian diplomat and politician Ants Piip (1884–1942) noted “the idea of a united republic of Latvia and Lithuania [...] advocated by several Latvian and Lithuanian statesmen” (Piip 1933, 175) was among the first steps towards unity between Estonians, Latvians, and Lithuanians. While the idea of a Latvian-Lithuanian state did become entangled with broader region-building discourses, it maintained its own trajectory.

During the First World War, the idea of establishing a Latvian-Lithuanian state emerged as a prominent component of Lithuanian émigrés’ public diplomacy. Šliūpas began writing about “the Lithuanians hope to attain freedom for the Letto-Lithuanian race” (Szlupas 1915, 96) at the beginning of the war. Before the war, Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951), the most prominent Lithuanian political figure in Western Europe before 1916 (Senn 1977, 16), distributed propaganda from the Lithuanian Information Bureau in Paris stating the “*Lettons (Latviai)* [...] belong to the Lithuanians, considered from an ethnological standpoint” (Gabrys 1911, 5). In 1915, the first article in the premier issue of the Lithuanian Information Bureau’s monthly publication *Pro Lithuania* was about “The Lettish-Lithuanian Nation”, stating that the “awakening of the Lettish-Lithuanian nation has become a fact” and “the future will bring the realization of her national aspirations” (Seignobos, 1915, 10). By 1918, these sentiments were widely reflected in émigré publications. For example, the claim that the Lithuanian nation was composed of “Lithuanians proper, Samogitians, [and] Letts” (Bielskis 1918, 6) was commonplace within the publications of the Lithuanian National Council of America, who also expounded the merits of a “Confederation of Latvia and Lithuania” (Norus, Žilius 1918, 45–46).

On the understanding that “Lithuanians and Latvians form two branches of one nation” it was agreed at a joint conference in Bern in August 1915 that participants would “demand the right to broad national autonomy for the Latvian and Lithuanian peoples” (Gimžauskas 2006, 61). The idea had prominent Latvian supporters, most notably the poets and playwrights Rainis (Jānis Pliekšāns, 1865–1929) and Aspazija (Elza Rozenberga-Pliekšāne, 1865–1943), who each held the notion before they married in 1897 (Genzelis, 2007, 75–76; Kaslas, 120–121; Kazlauskas 1939, 81–82; Rauch 1974, 31, 107). The Latvian Provisional National Council

dismissed the prospect in 1917, yet it persisted. For example, in 1918 Šliūpas published his most extensive work on the idea, *Lietuvių-Latvių Respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga* (Šliūpas 1918). In 1919, Oscar Vladislas de Lubicz Milosz (1877–1939) advocated the “creation of a Letto-Lithuania allied with Estonia” (Milosz 1919, 4), and Stasys Šalkauskis (1886–1941) envisaged that “Lithuania’s alliance with Latvia would unite the entire Letto-Lithuanian race with the aim of achieving [...] balance between the Germanic and Slavic worlds” (Šalkauskis 1919, 232). The notion of a Latvian-Lithuanian state was sufficiently prominent to come to the attention of peacemakers at the end of the war (JŠA F1-74, 138–145; Baxenfield 2022, 46–48; Baxenfield, Rāndi 2022, 192–194).

Among the most direct examples of the sincerity some individuals invested in a common state appears in *Revue Baltique*, a joint endeavour founded by Milosz and edited by Latvian writer and journalist Arturs Tupiņš (1889–1951). On the cover of its fifth issue, a statement by the editorial board reads, in part:

At that solemn moment, far away, on the shores of the Baltic, the fate of Lithuania and Latvia is decided [...] Six months have passed since we first wrote on our banner the project of the Letto-Lithuanian federation [...] We gave this idea our intelligence, our love. We will give it, if necessary, our blood (Revue Baltique 1919, 1).

While a common state was not pursued as part of an official policy, traces of it remained following the peace talks. An example of this is a public image campaign to engender support for recognition of an independent Lithuanian state. One of the principal sources of information for the campaign was the public diplomacy texts that had been written during the First World War, many of which claimed “Lithuania and Lettland, once united and independent of alien control, would form a magnificent agricultural State” (Molis 1920, 20). Elsewhere, campaign texts betray traces of the place a Latvian-Lithuanian state once occupied. For instance, where Latvia is absent in identifying “Lithuania and Estonia, [as] the so-called Baltic provinces” (Misiūnas 2008, 127), or referring to Lithuania’s “northern neighbor, [as] Esthonia” (Misiūnas 2008, 105).

The notion of a common state was also preserved among members of interwar Latvian and Lithuanian rapprochement societies. The Latvian-Lithuanian Unity Society (*Latviešu lietuviešu vienotības biedrība*) was founded in Riga in 1921, and the Lithuanian-Latvian Unity Society (*Lietuvių-latvių vienybės draugija*) was established the following year in Kaunas. Šliūpas was not a member of either society, though he periodically attended their congresses to present his ideas about a common state (Mičiulis 2011, 94). The primary purpose of these societies was to foster good relations

between Latvians and Lithuanians, though the topic of a state in common regularly appeared. Within the broader dynamics of forging a regional alliance, the idea of a Latvian-Lithuanian state, based on ethnographical and (often, largely imagined) historical arguments, was overshadowed by bigger projects and grander narratives that culminated in the Baltic Entente. Nevertheless, to some people, the idea of a common state remained an important ideal. One such person was Jūlijs Bračs (1909–1984), a member of the Latvian-Lithuanian rapprochement society who graduated from the University of Latvia in 1935 with a master's in history. Saulius Pivoras has connected the ideas of Šliūpas with those of Bračs (Pivoras 1996, 84–85), who “paid special attention to tracing and clarifying the common threads of Latvian and Lithuanian history” (Sudrabiņš 1984). The year before Bračs graduated, he published a book, *No aistu vēstures*, presenting a common Latvian-Lithuanian history (Bračs, 1934). The book is composed of two parts. The first part contains a series of edited and annotated articles written by Frīdrihs Veinbergs (1844–1924), originally published in the newspaper *Baltijas Vēstnesis* in 1885. The second part of the book was written by Bračs, in which he expounded that the “unification of Latvians and Lithuanians cannot be linked to Pan-Baltia or any similar union” and that they should “unite on a national and organic basis” (Bračs 1935, 205). Bračs viewed Latvians and Lithuanians as a single nation and sought to unite them in a single country, with one parliament and one army, named Aistija (Akmentiņš 1992).

The Second World War and subsequent Soviet occupation of Estonia, Latvia, and Lithuania abruptly ended the activities of the interwar rapprochement societies, and their members were dispersed. Along with many other citizens, members of these rapprochement societies that survived the conflict were displaced through a combination of fleeing abroad and deportation. During the deportations from the Baltic states in the early 1940s, thousands of Estonians, Latvians, and Lithuanians became interned in Soviet correctional work camps, or gulags. In the fourth largest Siberian gulag, there was a “unique illegal Baltic community, Aistija, which operated in the Vorkuta 40th mine camp” whose members believed that once the Baltic states would “regain their freedom, they will have to unite into one state on the basis of a federation” (Vaičiūnas 2016, 15) in order to preserve their independence. They were led by Oļģerts Miza (1921–1992), a Latvian student and teacher who had been conscripted into the Waffen-SS in 1943. Miza also devised a coat of arms for the clandestine group who met in secret to plan for their future state. Vorkuta, however, was not the only place of Aistijan activity after the Second World War. In 1941, two months before the Soviet army returned to the Baltic states, Bračs escaped to Allied-occupied Germany, where he was housed in a displaced

persons' camp in the vicinity of Hannover. From there he attempted to revive the idea a Latvian-Lithuanian state. Elected as a member of the board of the Latvian-Lithuanian Unity Society shortly before the Soviet occupation, Bračs re-established both rapprochement societies within a single organisation, from which a nascent Aistijan movement emerged. The communal living situation of displaced persons' camps appears to have been conducive to his aims, at least initially. Reports on activities are primarily found within Latvian and Lithuanian exile newspapers, particularly within the organisation's own bilingual news bulletin, *Aistija*, published irregularly between 1948 and 1966. Bračs claimed that joint activities in exile resumed in 1945, though this and other claims he made are difficult to corroborate. It appears that Bračs began his undertaking informally, resembling what occurred in Vorkuta, and subsequently took steps to formalise activities. Coordinated activities appear to have begun in 1948, when the first congress took place and Bračs was elected chairman. By this time, the idea of a Latvian-Lithuanian state had transitioned from a primarily Lithuanian émigré idea to a nascent Latvian exile movement.

By 1949, relocation and emigration already created significant administrative and operational difficulties. Critics of the movement found it to be "an incomplete replacement of the idea for a Baltic Union" and "an outdated idea" (*Latvija*, 22.08.1953, 1). Nevertheless, Bračs envisaged a worldwide movement spreading out from its epicentre in Germany, and he continued to promote this idea until the end of his life. According to Bračs, following the Second World War, 22 chapters were established across Europe, reaching a combined membership of approximately 1,000 individuals (Bračs 2000, 14). These membership numbers are probably an exaggeration, more likely reflecting the number of individuals attending activities and events. As supporters of the Aistijan idea began to relocate, scarce information suggests efforts to set up new chapters were rarely successful. In a bid to unite Latvians and Lithuanians, Bračs introduced common symbols believing the lack of them had been a shortcoming of earlier unity movements. The utility of symbols was recognised by Bračs from the beginning of his exile activities. A coat of arms was devised from those of the Latvian and Lithuanian republics: the three Latvian stars, beneath which stood the Pillars of Gediminas. Though it is unknown if this coat of arms bore a resemblance to that which was devised by Mīza in Vorkuta, there is a significant possibility it did; Bračs had been utilising the symbolism of the Pillars of Gediminas at least since his 1934 publication which featured them on its cover. A tricolour flag was also adopted, comprised of white, carmine red, and yellow, which Bračs described as being composed of two colours from each of the national flags of the interwar period: white and red for Latvians; and, red and yellow for Lithuanians (HI S30442, 12). However,

it is not a coincidence that these colours match those which meet when the Estonian, Latvian, and Lithuanian flags are arranged geographically from north to south. Contrary to Bračs' explanation, the flag's symbolism can be traced to a little-known resistance flag from the Second World War. The Aistijan flag, utilised by Bračs to represent Latvian-Lithuanian unity, came from a symbol of Baltic states' solidarity (Baxenfield 2022, 57; Silamiķelis 2002, 9).

CONCLUSIONS

Though a marginal idea, the notion to establish a Latvian-Lithuanian state has a storied history. With sustained interest linking two periods of concerted activity, it can be divided into three distinct periods: 1) the era of Šliūpas, 2) the interwar period, and 3) the era of Bračs.³ Throughout these periods, the idea underwent several transformations. During the era of Šliūpas, it developed from uniting Latvians and Lithuanians in a federated state to the notion of it being the centre of a regional alliance that would be a balancing force between Germany and Soviet Russia. The idea of a common state was preserved among members of interwar rapprochement societies, while it simultaneously became embedded within broader narratives of Baltic unity. An attempted revival following the Second World War, incorporating symbolism, met with a lacklustre response from the wider exile community. The idea never regained the same degree of interest and support as it had during the final years of the First World War, when it predominantly resonated among Latvian and Lithuanian émigrés, dissipating in the impasse of the Cold War.

ACKNOWLEDGEMENTS

This research received financial support from the European Development Fund, Dissertation Grant for Graduate Students (2023) from the Association for the Advancement of Baltic Studies, and Herder Fellowship (2023) at the Herder Institute in Marburg. Attendance of "Scholarly Readings of Young Historians IX" at Valmiera Museum was supported by the *2_HTF00*, *AAKi baasfinantseerimise fond* of Tallinn University. The author's gratitude is extended to Ginta Ieva Bikše and two anonymous reviewers whose constructive comments helped to improve an earlier version of this article.

ARCHIVES

HI – Herder Institute in Marburg

JŠA – Dr. Jonas Šliūpas Archive

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- Bielskis, J. J., 1918. *Lithuania: Facts Supporting Her Claim for Reestablishment as an Independent Nation*. Washington, DC: Lithuanian National Council in America.
- Bračis, J., 1934. *No aistu vēstures*. Rīga: Latvių naciokratų leidinys.
- Bračis, J., 2000. Vispasaules Latviešu-lietuviešu vienības mērķi un organizācija. *Latvijas Vēstnesis*, 22.09.2000.
- Gabrys, J., 1911. *A Sketch of the Lithuanian Nation*. Paris: Imprimerie de la cour d'appel.
- K. [Šliūpas], 1885. Nauja sekla. *Unija*, 17.01.1885.
- Milosz, O. V. de L., 1919. *L'alliance des États baltiques*. Paris: Desmoineaux et Brisset.
- Molis, P. (comp.), 1920. *The American Press on Lithuania's Freedom*. Brooklyn, NY: Tautos Fondas.
- Norus, T., Žilius, J., 1918. *Lithuania's Case for Independence*. Washington, DC: B. F. Johnson.
- Piip, A., 1933. The Baltic States as a Regional Unity. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 168, 171–177.
- Revue Baltique*. 05.01.1919.
- Seignobos, C., 1915. The Lettish-Lithuanian Nation. *Pro Lithuania: bulletin du Bureau d'informations de Lithuanie*, 1, 6–10.
- Szlupas, J. [Šliūpas], 1915. *Lithuania in Retrospect and Prospect*. New York: The Lithuanian Press Association of America.
- Šalkauskis, S., 1919. *Sur les confins de deux mondes: essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lituanie*. Geneva: Atar.

SECONDARY SOURCES

- Akmentiņš, O., 1992. Pie brāļu tautas sāniem. *Latvija Amerikā*, 13, 28.03.1992.
- Baxenfield, J. M., 2022. From Here to Aistija: The Baltic State that Never-was. *Diacronie: Studi di Storia contemporanea*, 52 (2), 43–60.
- Baxenfield, J. M., Rāndi, K., 2022. Precarious Roads to Recognition: Estonia, Latvia, and Lithuania, 1917–1922. *Acta Historica Tallinnensia*, 28 (2), 187–211.
- Genzelis, B., 2007. *The Restitution of Lithuania's Statehood*. Vilnius: Lithuanian National Museum.
- Gimžauskas, E. (ed.), 2006. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Dokumentų rinkinys*. Vilnius. Lietuvos istorijos institutas.
- Griffiths, R. D., 2020. Dynamics of Secession and State Birth. In: Visoka, G., Doyle, J., Newman, E. (eds.). *Routledge Handbook of State Recognition*. London: Routledge, 138–147.
- Jaansoo, K., 2000. The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: The seminal nature of the interwar period. *Journal of Baltic Studies*, 32 (3), 267–288.
- Kādaļ jādūt Baltijas ūnijai. *Latvija*, 33, 22.08.1954.

- Kaslas, B. J., 1976. *The Baltic Nations: The Quest for Regional Integration and Political Liberty*. Pittston, PA: Euramerica Press.
- Kazlauskas, B., 1939. *L'Entente Baltique*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Mačiulis, D., 2011. Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 12, 83–98.
- Misiūnas, R. (comp.), 2008. *Didi maža tauta: Lietuvos įvaizdžio kampanija JAV 1919 metais / A Great Little Nation: Lithuania's Image Campaign of 1919 in the U.S.* Vilnius: Bonus animus.
- Mumm, S., 2010. Women and philanthropic cultures. In: Morgan, S., DeVries, J. (eds.). *Women, Gender and Religious Cultures in Britain, 1800–1940*. London: Routledge, 54–71.
- Perrin, C. C., 2013. *Lithuanians in the Shadow of Three Eagles: Vincas Kudirka, Martynas Jankus, Jonas Šliūpas and the Making of Modern Lithuania*. PhD Dissertation. Atlanta, GA: Georgia State University.
- Pivoras, S., 1996. *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė (Lyginamasis aspektas)*. Kaunas: Vytautas Magnus University.
- Senn, A. E., 1977. The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920. *Lituanus*, 23 (1), 15–22.
- Silamiķelis, V., 2002. Ar baltsarkandzeltēno Baltijas pretošanās karogu. *Latvijas Vēstnesis*, 26.03.2002.
- Sudrabiņš, J., 1984. Brāļu tautas tuvinātājs aizsaulē. *Latvijas Politiski Represēto Apvienības*. Available: <http://lpra.vip.lv/NSpielik.htm> (accessed 05.01.2024.).
- United Nations. Member States. Available: <https://www.un.org/en/about-us/member-states> (accessed 05.01.2024.).

REFERENCES

¹ In addition to the 193 Member States, the UN has two permanent non-member observer states, the Holy See (Vatican City), and the State of Palestine. The precise number of states that exist is a complex (and at times controversial) issue. Two opposing theories of recognition complicate the matter. The constitutive theory contends that a state does not exist until it is recognised, while declaratory theory maintains that a state can exist without recognition, as an acknowledgment of a de facto situation. Declarative theory, codified in the 1933 Montevideo Convention, is the more prevalent in international law. According to the criteria of the Montevideo Convention, as of January 2024, just over 200 states exist with varying degrees of autonomy. The latter notwithstanding, the number of proposed states remains significantly higher than those established.

² After emigrating to the US in 1946, Kazlauskas adopted the name Bronis J. Kaslas.

³ This periodisation was first proposed in James Montgomery Baxenfield (2022) "From Here to Aistija: The Baltic State that Never-Was". *Diacronie: Studi di Storia contemporanea*, 52 (2), 43–60.

STARPVALSTU TELPA: LATVIJAS–LIETUVAS VALSTS IDEJA, 1884–1984

DŽEIMSS MONTGOMERIJS BAKSENFĪLDS

MA, jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks, Tallinas Universitāte

E-pasts: bxnfield@tlu.ee

ANOTĀCIJA

Vēstures rakstīšanas deterministiskās tendences priekšroku sniedz izveidotām valstīm. Tomēr vairāk valstu ir ierosinātas nekā izveidotas. Latvijas–Lietuvas valsts ideja, kas bieži tiek attēlota kā pārejošs maznozīmīgs nodoms, ir izcils piemērs nerealizētam valsts veidošanas projektam. Parādoties koloniālā kontekstā, Latvijas–Lietuvas valsts ideja pārdzīvoja revolūcijas un pārcieta karus. Ir saskatāmi atsevišķi darbības periodi, kuros piedzīvotas daudzas pārinterpretācijas, no pārsvarā lietuviešu emigrantu idejas pārtopot topošā latviešu trimdas kustībā. Šajā rakstā aplūkota šī gadsimtu ilgā nodoma trajektorija.

Atslēgvārdi: Latvijas–Lietuvas valsts, nerealizētie valsts veidošanas projekti, Aistija, publiskā diplomātija, emigrantu propaganda.

Kopsavilkums

Vēstures rakstīšanas deterministiskā tendence pagātnei attēlo kā notikumu virkni, kas noved pie mūsdienu valstu izveidošanas. Tomēr vairāk valstu ir ierosinātas nekā izveidotas. “Nerealizētie valsts veidošanas projekti” ir saņēmumi ievērojami mazāku uzmanību nekā realizētie. Latvijas–Lietuvas valsts ideja ir izcils piemērs šādam projektam, kas bieži tiek attēlots kā garāmejošs maznozīmīgs nodoms. Izmantojot Igaunijas, Vācijas, Latvijas, Lietuvas, Apvienotās Karalistes un ASV arhīvu avotus, šī pētījuma mērķis ir demonstrēt nerealizētu valsts veidošanas projektu potenciālu, atklājot pagātnes aspektus, kurus aizēno naratīvi, kas centrēti uz nāciju.

Parādoties koloniālā kontekstā, ideja par Latvijas–Lietuvas valsti pārdzīvoja revolūcijas, pārcieta karus un pārdzīvoja neatkarību, iegūstot un zaudējot atbalstītājus. Ir izšķirami trīs atšķirīgi darbības periodi, kuru laikā nodoms tika atkārtoti interpretēts. Sākotnēji to atbalstīja lietuviešu emigranti, bet Pirmā pasaules kara beigās tas piesaistīja starptautisku uzmanību. Visā starpkaru periodā Latvijas un Lietuvas tuvināšanās biedrības nodrošināja inkubāciju idejai, kas pēc Otrā pasaules kara atkal radās atkārtotā mēģinājumā izveidot kopīgu valsti. Līdz tam laikam šī iecere no idejas starp lietuviešu emigrantiem bija pārtapusi par topošo latviešu trimdas kustību, nekad neatgūstot tādu interesi un atbalstu kā pēc Pirmā pasaules kara.

LUBĀNA LĪDZENUMS DZELZS LAIKMETĀ: APBEDĪJUMU VIETU AINAVA (500. G. P. M. Ē. – 1200. G. M. Ē.)

ENIJA ZAĶE

Bc. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta

Arheoloģisko materiālu krātuves krājuma glabātāja

E-pasts: enija.zake@lu.lv

ANOTĀCIJA

Lubāna līdzenums ir bijis nepārtraukti apdzīvots visu aizvēstures posmu. Teritorijā visplašāk pētīts akmens laikmets, bet dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu izpēte nav bijusi pietiekami plaša. Rakstā pētīta Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainava dzelzs laikmetā, lai skaidrotu faktorus, kas noteica apbedījumu vietu ierīkošanu konkrētās teritorijās. Apbedījumu vietu ainavu ietekmēja klimatisko apstākļu izmaiņas, kā arī iedzīvotāju etniskais neviendabīgums.

Atslēgvārdi: Lubāna līdzenums, apbedījumu vietas, apbedījumu vietu veidi.

IEVADS

Pētījumā tiek analizēta Lubāna līdzenuma dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainava. Dzelzs laikmets (500. g. p. m. ē. – 1200. g. m. ē.) Latvijas teritorijā iedalās četros posmos – senākajā (500.–1. g. p. m. ē.), agrajā (1. g. p. m. ē. – 400. g. m. ē.), vidējā (400.–800. g. m. ē.) un vēlajā (800.–1200. g. m. ē.) (Vasks 2001; Atgāzis 2001; Graudonis 2001; Apals, Mugarēvičs 2001). Apbedījumu vietu ainava apskatīta divos posmos – dzelzs laikmeta pirmajā (500. g. p. m. ē. – 400. g. m. ē.) un otrajā (400.–1200. g. m. ē.) pusē. Šāds hronoloģisks dalījums izvēlēts tāpēc, ka dzelzs laikmeta pirmajā pusē pastāv vairāki apbedījumu vietu veidi, kuri nepieder pie vienas etniskas kopības, kā tas ir dzelzs laikmeta otrajā pusē. Teritorija glabā arheoloģiskās liecības ne vien par plaši pētīto akmens

laikmetu, bet arī par mazāk apskatīto bronzas un dzelzs laikmetu (Loze 2015, 230). Dzelzs laikmeta apbedījumu vietas pētītas un apskatītas fragmentāri (1. tab.).

Arheoloģisko ainavu pētniecība mūsdienās ir aktuāla, jo dzīvojam ainavu vidē un redzam tajā izmaiņas, bet neizprotam ainavas veidošanās apstākļu cēloņsakarības (Melluma 2011, 10). Arheoloģiskās ainavas pētniecībai pievērsās 20. gs. 60.–70. gados (Parcero-Oubiña, Barreiro, Criado-Boado, Barreriro 2014, 1–2). Latvijā ainavu pētniecība ir jauns izpētes lauks, kaimiņvalstīs šie pētījumi izvērsti jau agrāk (Vedru 2009). Pētījums ir veikts par Lubāna mitrāja ainavu vēlā ledus laikmetā un pēcledus laikmetā (Loze, Kalniņa, Ceriņa 2011). Apjomīgāki darbi par Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainavu nav veikti.

Ar ainavu saprotam kaut ko vizuālu un bieži vien neaizdomājamies par to, cik plašs un komplicēts šis jēdziens patiesībā ir. Ainava nav tikai vizuāli tēli, tā ietver gan dabu, gan cilvēkus un viņu daudzveidīgo darbību konkrētā vietā un laikā (Melluma 2011, 10). Ainava ir dabas un sabiedrības darbības kopprodukts (Melluma, Leinerte 1992, 6). Ainavas definīcija ietver ne vien cilvēka un dabas mijiedarbību, bet arī konkrētas teritorijas un telpas pazīmes. Cilvēka saistība ar ainavu vienmēr ir bijusi mērķtiecīga. Cilvēks tajā dzīvo un saimnieko attiecīgi savu iespēju un attīstības robežās (Melluma 2011, 13–14). Ainavu arheoloģija ļauj identificēt pagātnes cilvēka mijiedarbību ar apkārtējo vidi un priekšstatus par sociālās, ekonomiskās un politiskās telpas organizēšanu (Ray 2012, 274), kā arī atspoguļo reliģiskos priekšstatus, bet tie ir sarežģīti un maz pētīti. Šis jautājums nav pētījuma tēma. Ainavu pētniecība parāda, kā cilvēki pielāgojas apkārtējai videi. Lubāna līdzenumā redzams, ka ne visi apvidi ir piemēroti senkapu ierīkošanai.

Līdz šim zināms, ka Lubāna līdzenumā dzelzs laikmetā apdzīvotas vismaz 20 dzīvesvietas (Zaķe 2023, 55) un izmantotas 39 apbedījumu vietas (1. tab.), kā arī viena savrupatradumu vieta, kas ir iespējama apbedījumu vieta Lubāna ezera R krastā (Ciglis 2007, 30). Atsevišķos dzelzs laikmeta posmos konstatēti dažādi senkapu veidi. Raksta mērķis ir rekonstruēt Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainavu dzelzs laikmetā, nosakot senkapu piederību pie konkrētām etnokultūru grupām un izpētīt noteicošos faktorus apbedījumu vietu izvietojumā.

Pētījums aprobēts bakalaura darbā “Lubāna līdzenuma apdzīvotība bronzas un dzelzs laikmetā (1800. g. p. m. ē. – 1200. g.)” (Zaķe 2023). Izstrādājot rakstu, iegūta jauna informācija par apbedījumu vietu skaitu (1. tab.). Pētījuma izstrādē izmantotas NKMP PDC Lubāna līdzenuma administratīvo teritoriju pagastu mapes un arheoloģisko izrakumu pārskati, kas glabājas LNVM AD un LU LVI AMK kolekcijās, kā arī Ilzes Birutas Lozes,

Arņa Radiņa, Jāņa Cigļa u. c. pētnieku publikācijas (Loze 2015; Radiņš 1999; Ciglis 2007).

1. tabula. Apbedījumu vietas Lubāna līdzenumā dzelzs laikmetā

Table 1. Burial sites in the Lubāna Plain during Iron Age

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
1.	Aizkārkles senkapi	Barkavas pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
2.	Aizstirnes senkapi (Vecie kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
3.	Antanu senkapi (Zviedru kapi)	Stradu pag.	D1, D2	?	
4.	Antanu senkapi II	Stradu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
5.	Beļausku senkapi	Bērzpils pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
6.	Bonifacovas senkapi (Priežu saliņa)	Bērzpils pag.	D3	līdzēnais kapulauks	G. Manteufeils 1897; P. Rikovs 1915; J. Tomašēvičs 1932
7.	Cakulu senkapi	Dekšāres pag.	D3, D4	līdzēnais un uzkalniņu kapulauks	I. Cimermane 1958; A. Radiņš 1983
8.	Cīruļu senkapi	Ošupes pag.	D2	uzkalniņi ar akmeņu riņķi	M. Eberts 1913
9.	Čušļu senkapi (Kara kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
10.	Dervanienas senkapi	Gaigalavas pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
11.	Domopoles senkapi (Kara kapi)	Bērzpils pag.	D2	?	
12.	Īdeņu fermas kapulauks	Nagļu pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	I. B. Loze 1974
13.	Īdeņu kapulauks	Nagļu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	
14.	Jaunpommeru senkapi (Zviedru kapi)	Stradu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
15.	Kapūnes senkapi	Lazdukalna pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
16.	Karitonu senkapi	Gaigalavas pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
17.	Krekļu purva senkapi	Indrānu pag.	D1, D2	akmeņu krāvuma kapi?	
18.	Kuderu senkapi	Gaigalavas pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
19.	Ķeibenieku senkapi (Kara kapi)	Lazdukalna pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
20.	Lazdavnieku senkapi (Kundziņkalns)	Nagļu pag.	D2	uzkalniņu kapulauks	
21.	Lieparu senkapi	Lazdukalna pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
22.	Ličagala senkapi	Indrānu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	M. Eberts 1913; E. Šturms 1927, 1936
23.	Mastarīgu senkapi (Kara kapi)	Lazdukalns pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
24.	Mašķu senkapi (Kara kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
25.	Medņu senkapi	Rugāju pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
26.	Meirānu senkapi (Kara kapi)	Indrānu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
27.	Priedkalnu (Silabricu) senkapi	Daukstu pag.	D2, D3	akmeņu krāvuma kapi	S. Lauļa, J. Graudonis 1962
28.	Rāviju senkapi (Zviedru kapi)	Daukstu pag.	D2, D3	līdzēnais kapulauks	
29.	Salas senkapi (Mēra kapi)	Bērzpils pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
30.	Slaveitu senkapi	Lazdukalna pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	J. Romanovs 1892; P. Stepiņš 1938
31.	Smaudžu senkapi	Ošupes pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	I. B. Loze 1973
32.	Ušuru senkapi	Līgo pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	A. Nore 1922; J. Apals 1965
33.	Vēverāju kapulauks	Indrānu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	R. Šnore 1933
34.	Vēžu senkapi	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
35.	Zaļumu senkapi (Krapes Kapu kalns)	Daukstu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
36.	Zaļmežnieku senkapi	Indrānu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
37.	Žagatu senkapi	Gaigalavas pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks?	

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
38.	Kvāpānu senkapi I	Gaigalavas pag.	D4	lidzenais kapulauks	
39.	Kvāpānu senkapi II	Gaigalavas pag.	D2, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, uzkalniņu kapulauks	

Pētījumā izmantotas datu analīzes un statistikas metodes, ar kuru palīdzību apkopoti un analizēti iepriekšējie pētījumi un arheoloģiskais materiāls. Izmantojot LĢIA un informācijas sistēmas “Mantojums” (*mantojums.lv*) pieminekļu karšu koordinātas, ar kartogrāfijas metodi ģeogrāfiskās informācijas sistēmas vidē izveidotas divas kartes, kurās atainotas senkapu vietas un to veidi.

ADMINISTRATĪVĀS ROBEŽAS

Lubāna līdzenums atrodas 12 pagastu teritorijās – Madonas novadā (Ošupes, Indrānu un Barkavas pagastā), Rēzeknes novadā (Gaigalavas, Nagļu un Dekšāres pagastā), Balvu novadā (Rugāju, Bērzpils un Lazdukalna pagastā) un Gulbenes novadā (Līgo, Stradu un Daukstu pagastā) (LĢIA Pagastu un pilsētu karte). Dažās administratīvajās teritorijās pētāmā teritorija iesniedzas daļēji.

ĢEOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS

Lubāna līdzenums situēts Austrumlatvijas zemienes ZR daļā un tā vidusdaļā. Teritorija R un ZR robežojas ar Gulbenes valni un Vidzemes Centrālo augstieni, bet Z un A ar Ziemeļlatgales pacēlumu, D no Meirānu–Praulienas stacijas līdz Vidusdaugavas zemieni, veidojot plašas teritorijas apkārt Lubāna ezeram (Ļuļko 1). Lubāna līdzenuma (~ 100 000 ha) (Līdumnieks 1974, 3) D daļā situēts Lubāns (80,70 km²). Ezerā ietek Malta, Lisiņa, Malmuta un Rēzekne, iztek Aiviekste un Abaine (Kalniņa 2023). Apskatāmajā teritorijā atrodas Ušura ezers un purvi, piemēram, Salas purvs (Markots 1995, 161). Arheoloģijas pieminekļu veidošanās laikā līdz 19. gadsimtam ezera ūdens līmenis bija augstāks, nekā tas ir mūsdienās, jo teritorijā veikti ūdens līmeņa svārstību regulēšanas darbi (Zaķe 2023, 29).

Lubāna ezers ir sekls, tā krasts ir lēzens, bez izteikta reljefa pacēluma. Plūdu periodos un lielu nokrišņu rezultātā ezerā ceļas ūdens līmenis, applūdinot apkārtnes teritorijas (Bielis 1974, 21). Ne visi līdzenuma apvidi

ir piemēroti senkapu ierīkošanai. Līdzīga aina novērojama arī no 20. gs. sākuma (LNBL Latvijas karte 1935, LĢIA Pārskata (topogrāfiskā) karte).

HISTORIOGRĀFIJA

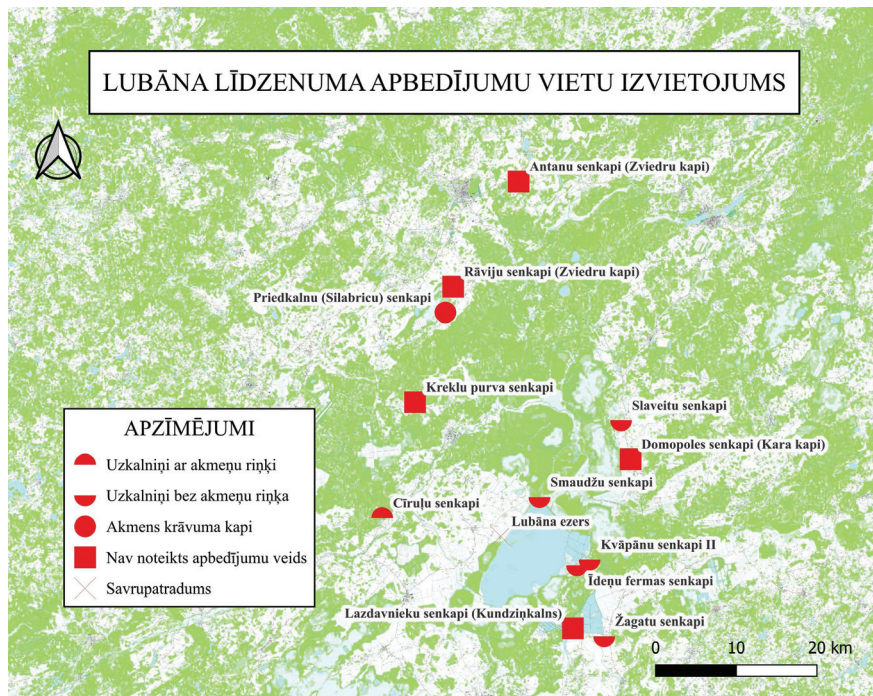
Ziņas par teritorijas pētniecību atrodamas no 19. gs. beigām un 20. gs. sākuma. 20. gs. arheoloģiskie pētījumi lielākoties saistīti ar akmens laikmeta pieminekļu izpēti, dzelzs laikmeta pieminekļu pētniecība ir veikta pastarpināti, papildus apzinot un fiksējot pieminekļus (Zaķe 2023, 103–104). Lielu ieguldījumu ezera apkārtnes akmens laikmeta apmetņu pētniecībā veikusī I. B. Loze, atklājot arī dzelzs laikmeta arheoloģiskos pieminekļus (Loze 2015, 230–231). Arheoloģiskos izrakumus Brikuļu pilskalnā veicis Andrejs Vasks, apkopojot iegūtos datus monogrāfijā, kurā atrodama informācija par Lubāna zemienes dzelzs laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem, tai skaitā apbedījumu vietām (Vasks 1994, 79–82). Neliela apjoma izrakumus senkapos veikuši arī citi pētnieki (Pēteris Stepiņš, Ieva Cimermane u. c.) (1. tab.). Senkapu pētniecība no 20. gs. sākuma dokumentēta un aprakstīta arheoloģisko izrakumu pārskatos, kas glabājas LNVM AD un LU LVI AMK.

Lubāna līdzenuma apbedījumu vietas aplūkotas publikācijās (Graudonis 1967; Šnore 1993; Radiņš 1999; Ciglis 2007; Guščika 2013). Ģeoloģiskos un hidroloģiskos pētījumus veicis Guntis Eberhards, Aivars Markots un Imants Rieksts (Eberhards 2015; Markots 1995; Rieksts 1974).

DZELZS LAIKMETA PIRMĀS PUSES APBEDĪJUMU VIETU AINAVA

Dzelzs laikmetā, parādoties dzelzs darbarīkiem, mainās saimniecības formas, dominē zemkopība, kas noteica izmaiņas apbedījumu vietu izkārtojumā. Subatlantiskajā periodā (500. g. p. m. ē. – mūsdienas) klimats kļuva mitrs, sākās intensīva purvu augšana un pakāpeniski nostabilizējās ūdens līmeņa režīms (Rieksts 1974, 11).

Par senākā dzelzs laikmeta apbedījumu vietām informācijas ir saglabāties maz, jo nav veikti arheoloģiskie izrakumi. Iespējams, šajā periodā turpinās bronzas laikmeta apbedīšanas tradīcijas. Lubāna līdzenumā, tāpat kā Latvijas A, līdz šim nav zināmi bronzas laikmeta senkapī (Vasks 2015, 143). Iedzīvotāji tikai sāka iepazīt metālus un, iespējams, turpināja piekopt iepriekšējā perioda saimnieciskos paņēmienus (Vilcāne 2018, 50). Pēc saglabātajām liecībām, iespējams, Kreklu purva senkapī pieder pie akmeņu krāvuma kapiem (1. tab.).

1. attēls. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu izvietojums (QGIS. Ortofoto 8. cikls. Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte. Zaķe 2023)

Figure 1. The location of burial sites in the Lubāna Plain (QGIS. Orthophoto 8th cycle. Topographical map 1:10 000 with relief shading. Zaķe 2023)

Agrajā dzelzs laikmetā mirušos apbedīja uzkalniņos ar akmeņu riņķi, uzkalniņos bez akmeņu riņķa un akmeņu krāvuma kapos. Par piederību pie ZA Latvijas uzkalniņiem bez akmeņu riņķa liecina savrupatradumi (Smaudžu, Slaveitu, Kvāpānu II, Žagatu, Īdeņu fermas) senkapos un Lubāna ezera A krastā (Ciglis 2007, 23, 30). Cīruļu senkapi pieder pie uzkalniņiem ar akmeņu riņķi (Vasks 1994, 79). Šajā periodā Latgales Z izzūd uzkalniņu kapulauki, tos nomaina akmeņu krāvumu kapi (Ciglis 2007, 34). Līdzenumā zināmi Priedkalnu akmeņu krāvuma kapi (Graudonis, Lauļa 1962) un jau iepriekš minētie Kreklu purva senkapi. Nav iespējams noteikt vairāku senkapu veidu, jo tie ir maz pētīti, kā arī D Latvijas uzkalniņi atšķiras no ZA Latvijas uzkalniņiem, kuriem apkārt ir grāvītis (Ciglis 2007, 23, 26). Uzkalniņus ir grūti identificēt, bieži vien nevar pateikt, vai apkārt ir akmeņu riņķis vai grāvītis, jo akmeņu riņķis var būt izlauzts un grāvītis var veidoties izlauzto akmeņu rezultātā, kā arī esošais grāvītis var aizmilst ar smilti (Guščiņa 2013, 124).

Uzkalniņi ar akmeņu riņķi un uzkalniņi bez akmeņu riņķa tiek saistīti ar baltu etnolingvistisko kopību, bet akmens krāvuma kapi – ar Baltijas

somiem (Ciglis 2007, 23). Lubāna līdzenumā, kā arī citviet etniskās grupas konsolidējās. Latvijas teritorijā Baltijas somi apdzīvoja Z daļu, bet balti D daļu (Vilcāne 2018, 53). Līdzenumā Baltijas somi apdzīvoja Z daļu un Ušura ezera krastus, bet balti apmetušies D, apkārt Lubānam (1. att.). Netālu no uzkalniņiem bez akmeņu riņķa atrodas Smaudžu, Īdeņu, Jašubovas, Zvej-salas, Malmutas upes grīvas, Kvāpānu apmetnes un Brikuļi (Zaķe 2023, 105, 108). Dzīvesvietas ir pētītas maz, tādēļ detalizētāk analizēt nav iespējams. Pārējo senkapu tuvumā dzīvesvietas nav identificētas.

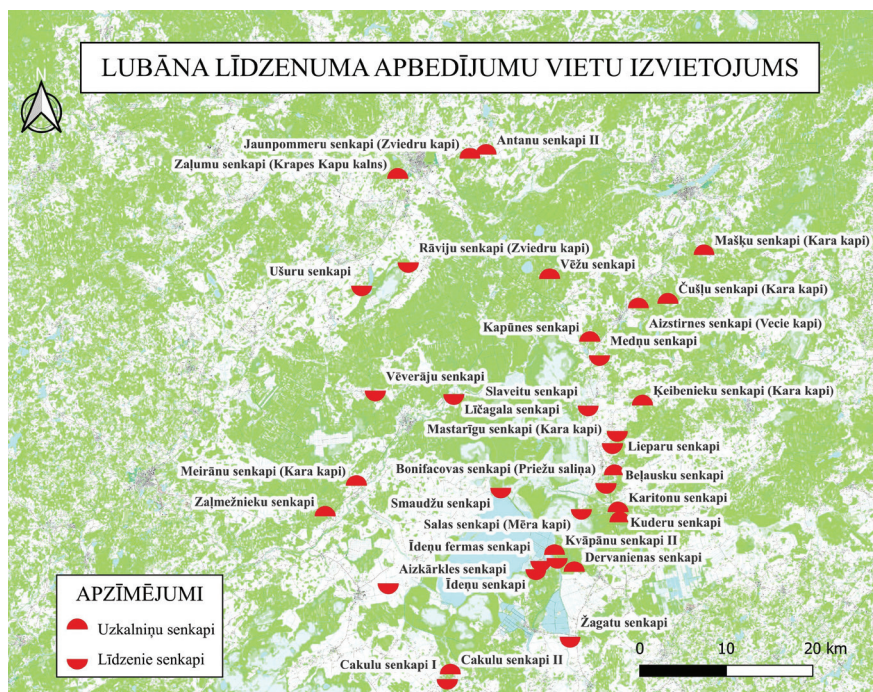
Senkapi situēti netālu no ūdens – pie Lubāna ezera (Kvāpānu II, Īdeņu ferma un Smaudži), Ušuru ezera (Priedkalni, Rāviji), Rēzeknes upes (Kvā-pānu II, Žagati un Īdeņu ferma), Abaines (Smaudži), Maltas upes (Laz-davnieki), Aiviekstes upes (Cīruļi). Pārējie senkapi ierikoti pie mazākām upītēm, piemēram, pie Piestiņas situēti Slaveiti (1. att.). Dzelzs laikmetā apbedījumu vietas un dzīvesvietas ierīkoja netālu no ūdens (Radiņš 1999, 17). Upes izmantoja saimniecībai un satiksmei. Aiviekstes augštecē apbedī-jumu vietas neierīkoja, jo tur augsne bija mitra, tas saimniecisko darbību apgrūtināja (Markots 1995, 161). Uzkalniņus ierīkoja smilšainās teritorijās, par ko liecina Smaudžu (Loze 1973, 1) un Īdeņu fermas senkapi, kas situēti Īdeņu paugura ZA (Loze 1974, 1).

DZELZS LAIKMETA OTRĀS PUSES APBEDĪJUMU VIETU AINAVA

Vidējā dzelzs laikmetā pieaug apdzīvotības intensitāte, teritoriju apdzi-vo blīvāk, par ko liecina senkapu skaita pieaugums (2. att.). Latgaļu kul-tūras pirmsākumi meklējami līdzeno kapulauku kultūrā 5.–7. gs. Daugavas labajā krastā un R no Aiviekstes (Vilcāne 2018, 59). Lubāna līdzenumu apdzīvo latgaļi, teritorijā nostabilizējas viens etnoss.

Līdzenumā Smaudžu, Īdeņu, Slaveitu, Rāviju un Žagatu agrā dzelzs laik-meta senkapu teritorijas turpina izmantot arī vidējā dzelzs laikmetā. Šādos reģionos pastāvējis jaukts etniskais sastāvs un notikusi vietējo iedzīvotāju asimilācija ar jaunatnācējiem (Vilcāne 2018, 59), bet etniskās robežas sāk iezīmēties skaidrāk. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainava pierāda jau iepriekš konstatētu pieņēmumu, ka A Latvijas vidusdaļā latgaļu līdzenie kapulauki neizplešas uz D, bet pārvietojas uz Z, pa Baltijas somu akmeņu krāvumu kapu izplatības areālu (Radiņš 1994, 22). Ušura ezera DA situēti Priedkalnu akmeņu krāvumu kapi, bet Ušuru līdzenie senkapi atrodas ezera ZR (2. att.).

Latgaļu līdzenajiem kapulaukiem blakus ierikoti uzkalniņu kapulauki, kas parādās 10. gs. beigās (Radiņš 1994, 18). Lubāna līdzenumā izteikts pie-mērs ir Cakulu senkapi, kur vidējā dzelzs laikmeta līdzenajam kapulaukam

2. attēls. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu izvietojums (QGIS. Ortofoto 8. cikls. Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte. Zaķe 2023)

Figure 2. The location of burial sites in the Lubāna Plain (QGIS. Orthophoto 8th cycle. Topographical map 1:10 000 with relief shading. Zaķe 2023)

blakus ierikots vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauks (Radiņš 1983, 5, sk. 2. att.).

Lielākā daļa latgaļu senkapu atrodas netālu no dzīvesvietām – pie Berzīnes pilskalna (Beļauski, Karitoni, Kuderu, Masterīgi), Visagala pilskalna (Meirāni, Zaļmežnieki) (Zaķe 2023, 108). Lubāna ezera krastā dzelzs laikmetā blīvi apdzīvots Īdeņu paugurs, uz kura situēts Brikulu un Īdeņu pilskalns, kā arī Īdeņu un Īdeņu fermas senkapi (Vasks 1994, 4; Zaķe 2023, 108).

Apbedījumu vietas ierīko līdzenuma perifērijā, ko noteica zemkopības attīstība un Lubāna ezera apkārtnes applūšana. Arī šajā periodā Aiviekstes augštece netiek apdzīvota (2. att.). Akmens laikmetā dzīvesvietas un to teritorijā ierīkotās apbedījumu vietas situētas netālu no Lubāna ezera (Loze 2015, 23), bet dzelzs laikmetā apbedījumu vietas ierīkotas vairāku kilometru attālumā no Lubāna ezera krastiem. Uzkalniņu koncentrācija novērojama Lubāna līdzenuma ZA daļā (2. att.). Diemžēl šajā apvidū nav zināmas dzīvesvietas.

Latgaļi apbedījumu vietas ierīko arī netālu no ūdens – pie Lubāna ezera (Kvāpāni, Žagati, Aizkārkle, Smaudži, Salas, Īdeņi un Īdeņu ferma), Ušura ezera (Ušurs), Aiviekstes upes (Līcagals, Liepari, Vēverāji, Meirāni, Zaļmežnieki), Abaines upes (Smaudži), Rēzeknes upes (Dervaniena), Malmutas (Cakuli), Lisiņas upes (Aizkārkle), Ičas upes (Bonifacova, Beļauski). Pārējie senkapi atrodas mazāku upju tuvumā. Dzīvot ūdens tuvumā bija svarīgi, jo, kā jau iepriekš autore norādījusi, ūdens kalpoja gan saimniecībai, gan transportam. Upes bija nozīmīgi tirdzniecības ceļi. Uzkalniņu izveidei izmantotas smilšainas vietas, pauguraini paaugstinājumi (Radiņš 1999, 35). Zaļumu un Īdeņu senkapi situēti uz paugura (2. att.).

SECINĀJUMI

Dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainavu Lubāna līdzenumā nosaka klimata maiņa, kas izraisa atkārtotu teritoriju pārpurvošanos un applūšanu. Apbedījumu vietu ainavu noteica arī zemkopības attīstība. Aiviekstes augštece dzelzs laikmetā nav piemērota saimniekošanai, šajā teritorijā neatrodas ne dzīvesvietas, ne apbedījumu vietas. Aiviekstes augštece ir maz apdzīvota teritorija jau no dzelzs laikmeta.

Apbedījumu vietas ierīkotas ūdens tuvumā, bieži vien tiešos ezeru vai upju krastos. Dzelzs laikmetā apbedījumu vietas salīdzinājumā ar akmens laikmetu situētas jau vairāku kilometru attālumā no Lubāna ezera. Atšķirībā no dzelzs laikmeta pirmās puses, dzelzs laikmeta otrajā pusē vairākas apbedījumu vietas ierīkotas pie lielākajām Lubāna ezera ietekām un iztekām. Ar vēlo dzelzs laikmetu senkapus ierīko līdzenuma ZA daļā, bet dzelzs laikmeta sākumā šīs teritorijas nav apdzīvotas.

Lubāna līdzenuma dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainavā konstatējami pieci apbedījumu vietu veidi. Dzelzs laikmeta sākumā teritoriju apdzīvo balti un Baltijas somi. Teritorijā novērojams, ka kultūretniskās grupas apdzīvo atsevišķus reģionus. Savukārt vidējā dzelzs laikmetā teritorijā dominē latgaļiem raksturīgie apbedīšanas veidi – līdzenie un uzkalniņu kapulauki. Izmaiņas apbedījumu vietu ainavā noteica izmaiņas sabiedrībā.

SAĪSINĀJUMI

LĢIA – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra

LNVM AD – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departaments

LU LVI AMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

LVĢMC VDA – Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra Vides datu arhīvs

NKMP PDC – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

PATEICĪBAS

Raksts izstrādāts LZP FLPP projektā Nr. lzp-2021/1-0163 “Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.)”. Izsaku pateicību LU Latvijas vēstures institūta pētniecei Antonijai Vilcānei un Arheoloģisko materiālu krātuves vadītājai Silvijai Tilko par konsultācijām raksta tapšanā.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts, 2001. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378–413.
- Graudonis, J., Laula, S., 1962. *Pārskats par 1962. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Gulbenes raj. Priedkalnos.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:76.
- Latvijas PSR arheoloģisko pieminekļu un savrupatradumu vietu saraksts, 1974. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas PSR arheoloģija.* Rīga: Zinātne, 323–360.
- LĢIA Ortofoto 8. cikls.
- LĢIA Pagastu un pilsētas karte.
- LĢIA Pārskata (topogrāfiskā) karte.
- LĢIA Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte.
- LNBL Latvijas karte 1935.
- Loze, I., 1974. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Īdeņu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukā 1974. gadā.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:770.
- Loze, I., 1973. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Smaudžu kapulaukā 1973. gadā.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:285.
- Ļulko, I. *Pārskats par piesārņojuma līmeni un hidroloģiskajiem rādītājiem Lubāna ezerā un Aiviekstes upē.* Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra Vides datu arhīvs, AA 1:330.
- Radiņš, A., 1983. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Cakulu senkapos 1983. g.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:500.

LITERATŪRA

- Apals, J., Mugurēvičs, Ē., 2001. Vēlais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 232–277.
- Atgāzis, M., 2001. Vidējais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 290–376.
- Bielis, V., 1974. Zemienu reljefs un hidrogrāfija. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums.* Rīga: Liesma, 21–25.
- Ciglis, J., 2007. Ziemeļaustrumu Latvija senākā dzelzs laikmeta beigās un agrā dzelzs laikmeta sākumā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 61 (4), A daļa, 23–38.

- Eberhards, G., 2015. Jauni ģeomorfoloģiskie dati par Lubāna līdzenuma akmens laikmeta apmetnēm (mezolīts, agrais un vidējais neolīts). Loze, I. *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga; Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 265–269.
- Graudonis, J., 1967. *Latvija v epokhu pozdnei bronzi i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- Graudonis, J., 2001. Agro metālu periods. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 116–185.
- Guščika, E., 2013. Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķi Latgales teritorijā. Saleniece, I., Grigaravičiūte, S., Ivanovs, A. (red.). *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule, 122–133.
- Kalniņa, L., 2023. Lubāna ezers. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51670-Lubāna-ezers> (skatīts 03.01.2024.).
- Līdumnieks, A., 1974. Ievads. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums*. Rīga: Liesma, 3–5.
- Loze, I., Kalniņa, L., Ceriņa, A., 2011. Lubāna mitrāja ainava vēlā ledus laikmetā un pēcledus laikmetā. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 175–199.
- Loze I., 2015. *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga; Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Markots, A., 1995. Lubāna līdzenums. Kavacs, G. (red.). *Latvija un latvieši. Latvijas daba*. 3. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 159–161.
- Melluma, A., Leinerte, M., 1992. *Ainava un cilvēks*. Rīga: Avots.
- Melluma, A., 2011. Latvijas ainavas: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 10–26.
- Parcero-Oubiña, C., Criado-Boado, F., Barreriro, D., 2014. *Landscape Archaeology*. Pieejams: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-1-4419-0465-2_264 (skatīts 03.01.2024.).
- Radiņš, A., 1994. 10.–13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (10), 9–30.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*, Nr. 5. *Arheoloģija*. Rīga: N.I.M.S.
- Ray, A., 2012. *Landscape Archaeology: Perspectives and directions*. Pieejams: https://www.academia.edu/50790800/Landscape_Archaeology (skatīts 03.01.2024.).
- Rieksts, I., 1974. Klimats, tā izmaiņas un varbūtējie ūdens līmeņi Lubānas ezerā. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums*. Rīga: Liesma, 8–12.
- Šnore, E., 1993. *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne.
- Vasks, A., 1994. Brikuļu nocietinātā apmetne. *Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.
- Vasks, A., 2001. Agrais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 186–231.
- Vasks, A., 2015. *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem*. Rīga: Zinātne.
- Vedru, G., 2009. Layers of landscape, layers of site. *Estonian Journal of Archaeology*. Tallinn: Kohtu 6, 21–35.
- Vilcāne, A., 2018. Balti un Baltijas somi. Vasks, A., Jansone, I., Zemītis, G. u. c. (red.). *Latvija un latvieši*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 36–81.
- Zaķe, E., 2023. *Lubāna līdzenuma apdzīvotība bronzas un dzelzs laikmetā (1800. g. p. m. ē. – 1200. g.)*. Rīga: LU.

LUBĀNA PLAIN IN THE IRON AGE: LANDSCAPE OF BURIAL SITES (500 BC–1200 AD)

ENIJA ZAĶE

BA in history, keeper of collections at the Repository of Archaeological Material,
Institute of Latvian History, University of Latvia

E-mail: *enija.zake@lu.lv*

ABSTRACT

The Lubāna Plain has been continuously inhabited throughout prehistory. The Stone Age has been most widely studied in the area, but the research of the Iron Age archaeological monuments has not been sufficiently extensive. The author of the article examines the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age in order to explain the factors that determined the establishment of burial sites in specific areas. The landscape of burial sites was affected by changes in climatic conditions, as well as ethnic heterogeneity of the inhabitants.

Keywords: Lubāna Plain, burial sites, types of burial sites.

Summary

In this article, the author analyses the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age. The area holds archaeological evidence of the widely studied Stone Age and the less studied Iron Age. The burial sites of the Iron Age have been examined fragmentarily. The research of archaeological landscapes sheds the light upon the conditions of landscape formation. The aim of the article is to reconstruct the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age by exploring the connection of burial sites with specific ethno-cultural groups and researching the determining factors in the location of burial sites. The research uses data analysis and statistical methods to summarise and analyse previous research and archaeological material. Using the cartography method, maps were created, which displayed burial sites and their types. The landscape of the burial sites is affected by climate change, which causes repeated flooding of the areas. With the appearance of iron tools, agriculture begins to dominate, defining the changes in the landscape of burial sites. Burial sites are located directly on the shores of lakes or rivers. The location of burial sites was conditioned by changes in society, which is indicated by the mutual interaction of ethnic groups. Five different types of burial sites

can be found in the landscape of Iron Age. In the first half of the Iron Age, the territory was inhabited by Baltic and Baltic Finns, but in the Middle Iron Age, the types of burial characteristic of Latgilians – flat and barrow burial fields. In the landscape of the first half of the Iron Age, the inhabited areas of Baltic and Baltic Finns stand out, while in the second half of the Iron Age, the entire territory is inhabited by Latgilians.

IEKŠZEMES ŪDENSCEĻI KĀ KULTŪRAS UN MAIŅAS SAKARU ARTĒRIJAS RIETUMKURZEMĒ 9.–11. GADSIMTĀ

KASPARS MARKUS MOLLS

Bc. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

E-pasts: kaspars.molls@lu.lv

ANOTĀCIJA

Dzelzs laikmeta iekšzemes ūdensceļu pētniecībā līdz šim liels akcents likts uz lielajām upēm (Ventu, Daugavu u. c.), taču kultūras un maiņas sakaru liecību koncentrācija pie mazajām upēm liecina par to nozīmi starpkultūru kontaktos. Šī jautājuma izpētei izvēlēti trīs Rietumkurzemes ūdensceļi – Užavas, Rīvas un Sakas. Raksta mērķis ir konstatēt mazo upju potenciālu kultūras un maiņas sakaros 9.–11. gs. Secināts, ka, lai arī visas upes bija kuģojamas, to izmantojums atšķīrās – gar Užavu konstatēts vairāk skandināvu ieroču un rotaslietu, Rīvas krastos eventuāli biežāk apmetās uz dzīvi, bet Sakas ūdensceļš bija nozīmīgs kuršu zemju iekšējā infrastruktūrā.

Atslēgvārdi: ūdensceļi, skandināvi, starpkultūru sakari.

IEVADS

Latvijas arheoloģijā lielo upju – Daugavas, Lielupes, Gaujas un Ventas – ūdensceļi ir pētīti jau samērā plaši un atzīti par satiksmes artērijām, pa kurām norisinājās kultūru un maiņas kontakti (Urtāns 2015, 23). Taču atklāts paliek jautājums, cik nozīmīgas šajos sakaros bija nelielās upes. Ūdensceļu identifikācijas jautājumam Latvijas aizvēsturē līdz šim pievērsies vēsturnieks Vilnis Pāvulāns ar pētījumu par senajiem satiksmes ceļiem Latvijā (Pāvulāns 1971), kā arī arheologs Juris Urtāns, kas veicis atsevišķus pētījumus (Asaris, Urtāns 2001; Urtāns 2015). Liecības par nelielo upju izmantošanu transporta nolūkos aizvēsturē sniedz vairāki pētījumi ārzemēs, no kā

zināms, ka iekšzemes ūdensceļu izmantošana īpaši intensificējās skandināvu vikingu darbības laikā (Blobel 2019, 195–197; Māgi 2018, 267–268).

Rakstā sniegts ieskats problemātikas izpētē ar trīs piemēriem Rietumkurzemē – Užavu, Rīvu un Saku, ar to veidojošajām upēm – Durbi un Tebru. Upju grīvas atrodas pie nozīmīga ūdensceļa Baltijas jūras Kurzemes piekrastē, kā arī tās novietotas starp diviem starpkultūru sakaru mezgliem – Ventu un Grobiņu, kas ļauj izvirzīt hipotēzi, ka ģeogrāfiskais novietojums varētu iezīmēt plašāku sakaru reģionu arī iekšzemē. Par izpētes hronoloģiskajiem ietvariem izvēlēts 9.–11. gs., kas bija viens no nozīmīgākajiem ūdensceļu un starpkultūru sakaru attīstības periodiem Baltijas jūras reģionā un kas saistāms ar Ziemeļeiropas vikingu laikmetu.

Raksta mērķis ir konstatēt mazo upju potenciālu būt par ūdensceļiem, ko izmantoja kultūras un maiņas sakaros 9.–11. gs. Ar ūdensceļu rakstā tiek saprasts satiksmes ceļš, pa kuru pārvietojas, izmantojot ūdens transportlīdzekļus.

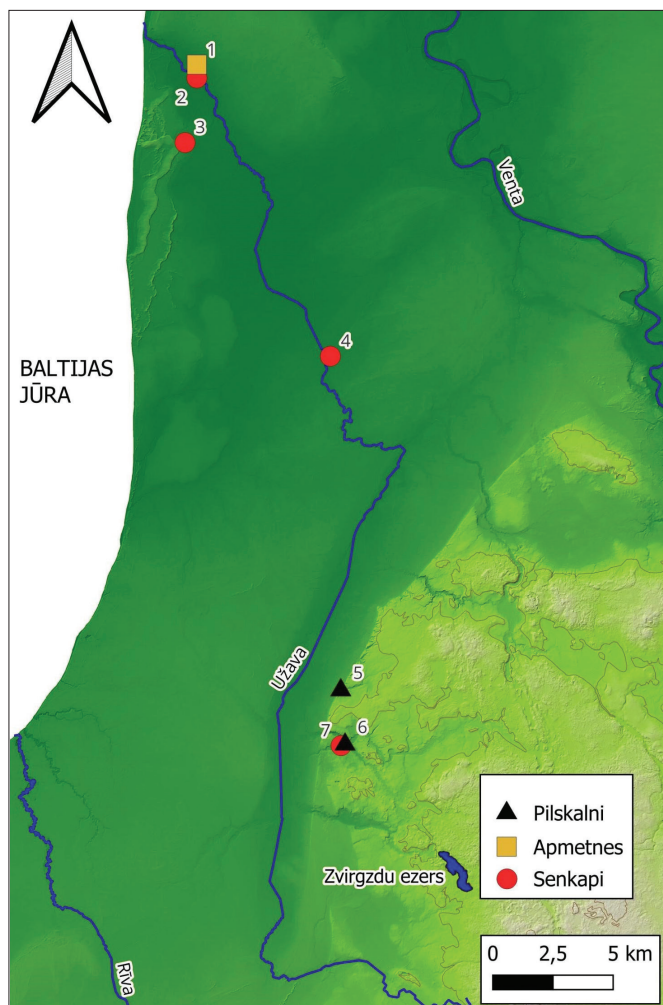
Pētījums veikts, pētot ģeogrāfiskos datus un vēsturiskās ziņas, lai noteiktu upju kuģojamības iespējas, kā arī analizējot arheoloģisko materiālu pie upēm, kas varētu liecināt par starpkultūru kontaktiem. Tā kā upju gultņu izmaiņu dēļ ūdensteču novietojums 9.–11. gs. nav droši nosakāms, rakstā kā ūdensceļam piederīgas izskatītas arheoloģiskās liecības līdz divu km attālumā no upju krastiem.

UŽAVAS ŪDENSCEĻŠ

Par Užavas kuģojamības stāvokli daļēji iespējams spriest no ziņām par ūdensceļiem Latvijas Republikā starpkaru periodā. Piemēram, 1922. gadā Užava, Saka, Tebra un Durbe tika izmantotas kā iekšējie ūdensceļi gan kuģošanai, gan koku pludināšanai (LNA-LVVA, 1684–1–770, 4–6). Arī arheoloģisko apzināšanu laikā Rietumkurzemē ir fiksētas ziņas par “vikingu kuģiem” pie Užavas – Pirmā pasaules kara laikā uz ZR no Alsungas pie Užavas atrasts vikingu kuģim analogs kuģa priekšgals (Bērziņš 1996, 57), pie Alsungas pagasta “Kolkasragiem” fiksētas ziņas par kuģa atradumu, kā arī ziņots par “vikingu kuģa” atradumu pie Alsungas pagasta “Bulduriem” (Bērziņš, Doniņa 2013, 30–31). Konkrētie peldlīdzekļi nav lokalizēti un arheologa identificēti, līdz ar to nav pamata uzskatīt, ka tie bijuši uz 9.–11. gs. attiecināmi vikingu kuģi, taču tie liecina par iespējamību pa upi kuģot.

Uz apskatāmo hronoloģiju Užavas baseinā droši attiecināmas septiņas senvietas (1. att.), taču kultūras un maiņas sakaru liecības konstatētas piecās. Vistuvākā senvieta Baltijas jūrai ir Užavas senkapi ar tiem pieguļošu

apmetnes vietu. J. Urtāns un Jānis Asaris tur lokalizē ostas vietu (Asaris, Urtāns 001, 369). Užavas senkapos ir atrasti vairāki importa priekšmeti – dzelzs zobens ar skandināviska stila roktura apdari, skandināvu dzelzs cirvji, ar sudrabu inkrustētas zirglietas u. c. (Häcker 1896, 232). Tur atrasta arī ar 10. gs. vidu datējama skandināvu bronzas bruņurupuču sakta ar

1. attēls. Užava un ar tās ūdensceļu saistāmās senvietas (izstrādājis K. M. Molls, LVM GEO zemes reljefa modeļa pamatkarte): 1 – Užavas apmetne; 2 – Užavas senkapi; 3 – Silkāju senkapi; 4 – Sises senkapi; 5 – Balandes pilskalns; 6 – Dižgabala kalns – pilskalns; 7 – Kalniņu senkapi

Figure 1. The Užava and archaeological sites associated with its waterway (developed by: K. M. Molls, LVM GEO digital elevation model basemap): 1 – Užava settlement; 2 – Užava burial site; 3 – Silkāji burial site; 4 – Sise burial site; 5 – Balande hillfort; 6 – Dižgabala kalns hillfort; 7 – Kalniņi burial site

Osebergas stila ornamentu (4. att.: 1). Tā pieder pie visvairāk izplatītā šo saktu tipa Latvijas teritorijā, kādas atrastas arī Daugavas un Ventas lejtecē. Domājams, ka tās nāk no Gotlandes (Spirģis 2006, 65).

Nākamā atradumu vieta ir Silkāju senkapi, kur atrasts zobena šķērsis un poga ar īpatnēju romānikas stila mākslas motīvu (4. att.: 2). Eduards Šturms (Šturms 1936, 106–113) un Artūrs Tomsons to datē ar 11.–13. gs., norādot, ka zobens gatavots uz vietas. Ņemot vērā, ka šādi motīvi kuršiem nav raksturīgi, ir secināms par starpkultūru ietekmēm, kuru rezultātā transformējas vietējā amatniecība (Tomsons 2019, 97–99). Silkāju senkapos arī atrasts bronzas atsvariņš ar krusta šķēlumu un saliekamie sviriņi, kas liecina par tirdzniecību (Berga 2017, 70). Atsvariņš gan datējams ar 12.–13. gs., toties tas norāda uz ūdensceļa izmantošanas kontinuitāti vēlākā periodā.

Užavas ūdensceļam pieskaitāmi divi pilskalni – Balandes un Dižgabala kalns. Balandes pilskalns, kas atrodas divus km uz Z no Alsungas, ir atklāts 2020. gadā, un tā datējums nav zināms, tāpēc tā izmantošana pētniecībā pašlaik ir nedroša (Urtāns 2022, 190–191). Savukārt Dižgabala kalnā, kas atrodas pie Užavas pietekas Kauliņupes, Alsungā, atrastās senlietas liecina par tā apdzīvotību no 1. g. t. p. m. ē. līdz pat vēlajam dzelzs laikmetam (Auziņa u. c. 2014, 254–255). Uz DR no Dižgabala kalna 150 m attālumā atrodas kuršu 11.–13. gs. kapulauks – Kalniņu senkapi. Tajos veikti izrakumi 1959. un 1960. gadā, kur izpētīti 36 ugunskaņi un viens skeletkaņs – pēcapbedījums. Kalniņu senkapi un Dižgabala kalns saistāmi kā vienam kompleksam piederošas senvietas (Cimermane, Urtāns 1961, 12–13).

Kalniņu senkapos atklāts samērā plašs materiāls ar starpkultūru sakaru liecībām, pamatā par sakariem ar Gotlandi. Viena no senlietām – bronzas zvērgalvu pakavsakta ar krustu uz loka (4. att.: 3) – atrasta arī vairākos Igaunijas depozītos un varētu norādīt uz eventuālu saistību ar Baltijas somiem (Vaska 2019, 201–202). Guntis Zemītis izceļ atsevišķas Kalniņu kapulauka saktas kā lībiskus atdarinājumus skandināvu saktām (Zemītis 2006, 342–344), līdz ar to Kalniņu kapulauks, lai arī nodalāms kā hronoloģiski vēlāks nekā atradumi tuvāk upes grīvai, liecina par to, ka, izmantojot Užavas ūdensceļu, starpkultūru kontakti potenciāli izpletušies arī līdz 40 km dziļi iekšzemē.

Par to, vai kultūras un maiņas sakari norisinājušies arī dziļāk iekšzemē, aiz Alsungas, ir maz liecību – gar Užavas augšteces daļu nav apskatāmajai hronoloģijai pieskaitāmu senvietu. Šajā posmā upe pietuvojas Rīvas upei, taču, spriežot pēc ģeogrāfiskā reljefa, iespējams, tās tecējums savulaik ir sācies no Zvirgzdu ezera (1. att.), kura apkārtnē ir ar arheoloģiskajiem atradumiem bagāta un varētu apliecināt plašāku Užavas ūdensceļa kultūrreģiona tvērumu.

Užavas ūdensceļš vairākos veidos ir analogs Ventas ūdensceļam, kur paralēli izsekojami līdzīgi kultūras un maiņas sakaru procesi. Arī pie Ventas,

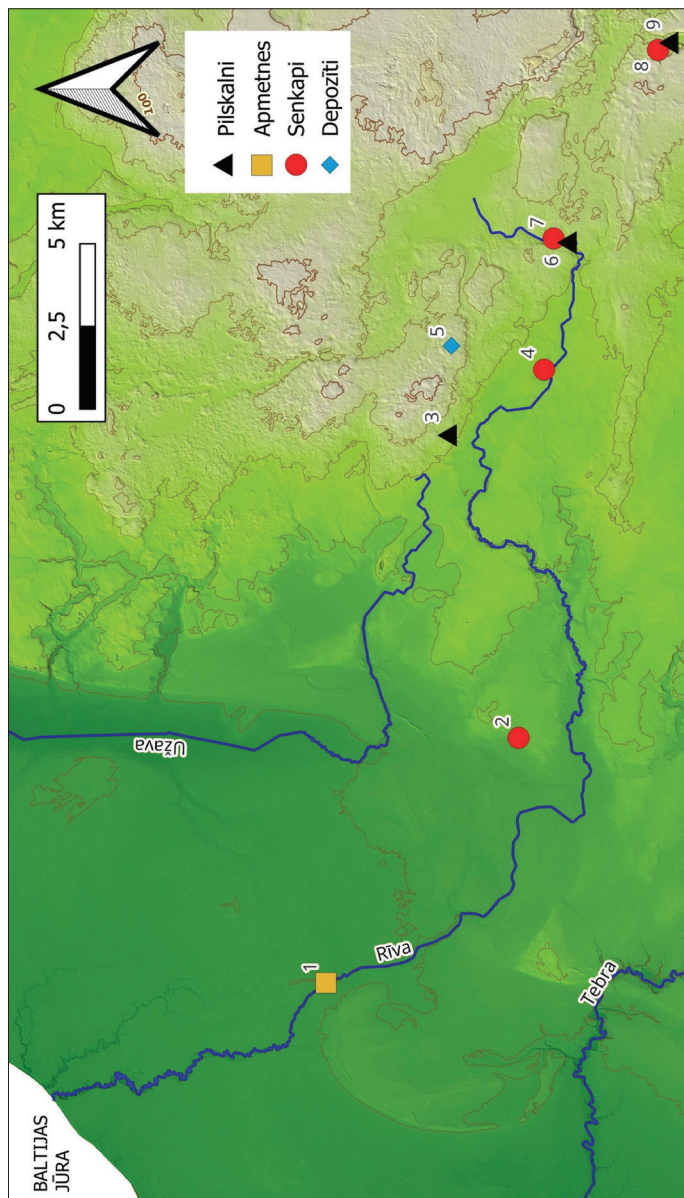
sešus km no tās grīvas hronoloģiski vienlaikus pastāvējis Pasiēkstes ciems ar Vārves Strīķu senkapiem, kuros konstatēti importa priekšmeti. Tāpat arī Ventas ūdensceļā nocietinājumi veidoti samērā dziļi iekšzemē – grīvai tuvākais pilskalns ir Lagzdīnes pilskalns, kas atrodas 40 km no Baltijas jūras. Abiem ūdensceļiem tuvāk pie grīvām parasti ir atklātas apmetnes vietas, kamēr pilskalni mēdz būt samērā tālu no jūras ūdensceļiem (Mugurēvičs 2000, 84).

RĪVAS ŪDENSCEĻŠ

Rīva mūsdienās ir sekla un likumaina, tas sarežģī interpretācijas iespējas par tās kuģojamību. Upes grunti veido nesaturīga, atsevišķās vietās plūstoša smiltis, kas viegli pakļaujas ūdens radītajām pārmaiņām. Nokrišņu laikā upe nespēj novadīt strauji pieplūstošos ūdeņus, un rezultātā apkārtējās pļavas applūst. Šī problēma fiksēta vismaz kopš jaunajiem laikiem, tāpēc jau 1890. gadā notika mēģinājumi upes gultni regulēt. Tam sekoja arī citas darbības, kas ietekmēja gultni, tāpēc upe ir ievērojami mainījusi veidolu (Āboliņš 1938, 19–23).

Pastāv atsevišķas liecības, kas ļauj pieņemt, ka Rīva bijusi satiksmes artērija vēlajā dzelzs laikmetā. Pievīkas ciemā, kas atrodas 10 km no jūras krasta, atrodas apmetne, ko J. Urtāns un J. Asaris saista ar viduslaiku ostas vietu, kas, iespējams, datējama, sākot ar dzelzs laikmetu. Viņuprāt, tā iezīmē tālāko pa Rīvu sasniedzamo punktu iekšzemē (Asaris, Urtāns 2001, 369–370). Taču vērts izcelt vēl dažas arheoloģiskās senvietas Rīvas krastos tālāk iekšzemē. Kopā šajā reģionā 9.–11. gs. pieskaitāmas septiņas atradumu vietas (2. att.), kurās lielākoties atrasti kuršu materiālajai kultūrai raksturīgi arheoloģiskie priekšmeti. Tuvāk apskatāmi Lancenieku senkapi, kuros iegūtas tikai skandināviem raksturīgas bronzas senlietas – masīvā pakavsakta ar poligonāliem galiem (4. att.: 4), divas masīvās aproces ar sašaurinātiem galiem un ar horizontālu cilpu ornamentu uz loka (4. att.: 5), kā arī atsevišķi dubulto važiņu fragmenti. Pakavsaktai analogas atrastas Visbijā un Rutē (Gotlande), aprocēm – viscaur Gotlandē un Ventas krastos (Priedniekos, Cirkalē, Lapsās u. c.) (Vaska 2019, 246).

Netālu no Lancenieku senkapiem atrodas Basu pilskalns, kura apkārtnē atrasts Basu Celmiņu depozīts ar kuršiem tipiskām senlietām, ko Vladislavs Urtāns datē ar 11. gs. otro pusī. Viņš norāda, ka depozītā esošā bronzas rotadata ar trīsstūrveida galvu (4. att.: 6) ir raksturīga lībiešiem, bet izplatīta arī Gotlandē un Igaunijā (Urtāns 1977, 196–198). Savukārt Baiba Vaska ir secinājusi, ka viena no bronzas pakavsaktām ar četrskaldņu galiem un divām valnišu grupām uz loka (4. att.: 7) ir vienīgais šādas saktas atradums Latvijas teritorijā, toties analogas atrastas Gotlandē (Vaska 2019, 194). Šie

2. attēls. Rīva un ar tās ūdensceļu saistāmās senvietas (izstrādājis K. M. Molls, LVM GEO zemes reljefa modeļa pamatkarte): 1 – Pievīkas apmetne; 2 – Biļļu senkapi; 3 – Basu pilskalns; 4 – Lancenieku senkapi; 5 – Basu Celmiņu depozīts; 6 – Lipaiķu pilskalns; 7 – Sudmaleju senkapi; 8 – Kundu senkapi; 9 – Kundu (Turļavas) pilskalns

Figure 2. The Rīva and archaeological sites associated with its waterway (developed by: K. M. Molls, LVM GEO digital elevation model basemap): 1 – Pievīka settlement; 2 – Biļļu burial site; 3 – Basu hillfort; 4 – Lancenieki burial site; 5 – Basu Celmiņi hoard; 6 – Lipaiķi hillfort; 7 – Sudmaleji hillfort; 8 – Kundu hillfort; 9 – Kundu (Turļava) hillfort

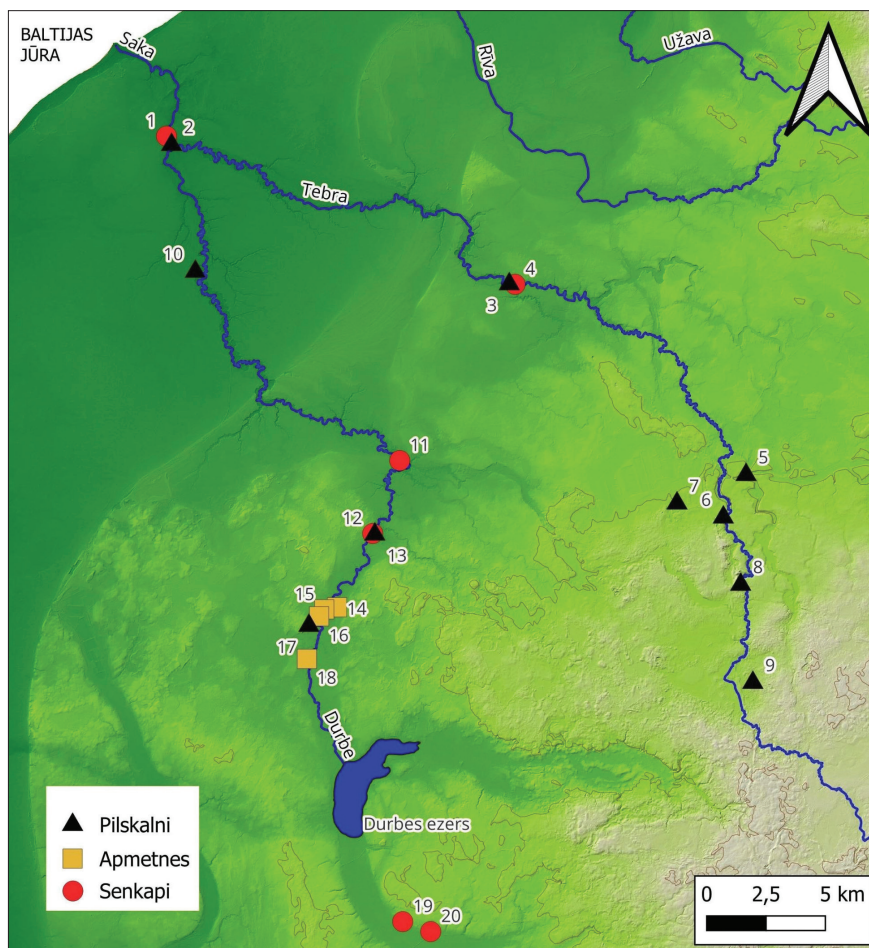
piemēri varētu eventuāli norādīt uz kultūras sakariem vēl 11. gs. nogalē vai pat vēlāk. Depozīts atrasts divu km attālumā no upes, pa vidu starp Rīvu un Užavu, līdz ar to tas nedod nepārprotamu apliecinājumu tam, ka šie sakari notikuši pa ūdensceļiem. Toties citu drošu alternatīvu bez plašākas izpētes pašlaik nav.

Rīvas upes augštece atrodas sešu km attālumā no Kundu senkapjiem, kur 2016. un 2017. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos atklāti skandināvu 9.–10. gs. apbedījumi. Arheologs Mārtiņš Lūsēns uzskata, ka skandināvi ieceļojuši pa deviņus km attālo Ventu (Lūsēns 2018, 71). Taču, spriežot pēc ģeogrāfiskā novietojuma, iespējams, Kundos apbedītā kopiena ienākusi arī pa tuvākā attālumā esošo Rīvu.

SAKAS ŪDENSCEĻI

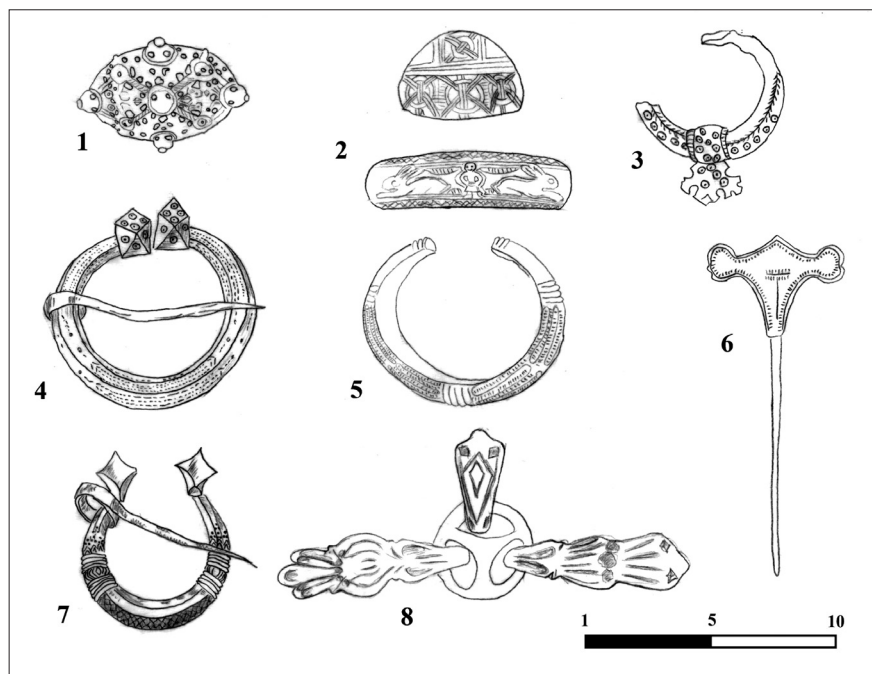
Par Sakas ūdensceļu viduslaikos un jaunajos laikos ir samērā daudz liecību (Pāvulāns 1971, 133, 142), toties 9.–11. gs. to ir krietni mazāk. Tebra līdz 10. gs. bija kuršu līdzeno skeletkapu areāla Z robeža, pēc tam kurši sāk migrēt Z virzienā (Mugurēvičs 1999, 57). Par viņu pastāvīgo klātbūtni Tebras, Durbes un Sakas krastos liecina 10 tuvāk nepētīti pilskalni, četras apmetnes un četri kapulauki (3. att.). Par nozīmīgāko pilskalnu traktējams Sakas pilskalns, kas atrodas pie Tebras un Durbes satekas četru km attālumā no Baltijas jūras. Pamatīgās pilskalna postīšanas dēļ tas arheoloģiski ir sarežģīti interpretējams, taču tā apdzīvotība saistāma ar 10.–12. gs. Pilskalna novietojums ir bijis samērā stratēģisks, – tas varēja kalpot par kontroles punktu abiem ūdensceļiem. Saka ir samērā plata un dziļa, tāpēc nebūtu bijis problēmu līdz pilskalnam aizbraukt ar dziļākas iegrimes peldlīdzekļiem no Baltijas jūras. Balstoties uz šiem apsvērumiem, var pieņemt, ka Sakas pilskalns bijis centrālais tirdzniecības punkts ar ostas vietu (Asaris, Urtāns 2001, 369).

Vairākas ar maiņas un kultūras sakariem saistāmas liecības atrastas pie Durbes ezera, no kā iztek Durbe. Viens saliekamais svariņš atrasts Durbes ezera krastā, vēl viens svariņš un atsvariņš atrasts piecus km uz D no ezera, Dīru senkapos (Berga 2017, 61), kas ir 5.–13. gs. kuršu kapulauks. 1960.–1961. gada izrakumos atrastas arī citas senlietas starp dažādiem kuršu priekšmetiem. Tās saistāmas ar kultūras un maiņas sakariem, piemēram, zvērgalvu formas bronzas apkalumi ar sadalitājiem (4. att.: 8), kas raksturīgi skandināviem (Stepiņš 1967, 13–26). No Dīru senkapjiem 300 m uz ZR atrodas Sauslauku senkapi, kur atrasti vairāki skandināviem raksturīgi 8.–9. gs. priekšmeti – bronzas kārbiņsakta, sprādze ar rāmīti, dzelzs zobeni u. c. (Urtāns, Petrenko 2012, 66). Abas vietas atrodas dziļi iekšzemē un samērā tālu no pārējiem Sakas ūdensceļu objektiem, tāpēc tās varētu būt saistāmas ar tuvāk esošo Grobiņas arheoloģisko kompleksu. Toties nav

3. attēls. Saka, Tebra, Durbe un ar to ūdensceļiem saistāmās senvietas (izstrādājis K. M. Molls, LVM GEO zemes reljefa modeļa pamatkarte): 1 – Ķuķu senkapi; 2 – Sakas pilskalns; 3 – Dzintares pilskalns; 4 – Gravu senkapi; 5 – Lažas pilskalns; 6 – Aizputes pilskalns; 7 – Baltcepuru pilskalns; 8 – Orma kalns – pilskalns; 9 – Rinku (Boju) pilskalns; 10 – Elka kalna pilskalns; 11 – Lapegļu senkapi; 12 – Buču senkapi; 13 – Bļieķu pilskalns; 14 – Upmaļu apmetne; 15 – Dunalkas apmetne; 16 – Upesputriņu apmetne; 17 – Dunalkas Elka kalns – pilskalns; 18 – Robežnieku apmetne; 19 – Sauslauku senkapi; 20 – Diru senkapi

Figure 3. The Saka, the Tebra, the Durbe and archaeological sites associated their waterways (developed by: K. M. Molls, LVM GEO digital elevation model basemap): 1 – Ķuķi burial site; 2 – Saka hillfort; 3 – Dzintare hillfort; 4 – Gravas burial site; 5 – Laža hillfort; 6 – Aizpute hillfort; 7 – Baltcepures hillfort; 8 – Orma kalns hillfort; 9 – Rinkas (Bojas) hillfort; 10 – Elka kalns hillfort; 11 – Lapegļes burial site; 12 – Bučas burial site; 13 – Bļieķi hillfort; 14 – Upmaļi settlement; 15 – Dunalka settlement; 16 – Upesputriņi settlement; 17 – Dunalka Elka kalns hillfort; 18 – Robežnieki settlement; 19 – Sauslauki burial site; 20 – Diru burial site

4. attēls. Rakstā minētās senlietas (zīmējums: Madara Smeltere-Molla pēc: Häcker 1896, 232; Tomsons 2019, 97; Vaska 2019, 196, 200, 249; Urtāns 1977, 197; Stepiņš 1967, 27): 1 – bruņurupuču sakta (Užavas senkapi); 2 – zobena šķērsis un poga ar cilvēka un dzīvnieku figūru atainojumu (Silkāju senkapi); 3 – zvērgalvu pakavsakta ar uz loka iesistu skujiņas un aplišu ornamentu un uzvērtu krusta formas piekariņu (Kalniņu senkapi); 4 – masīvā pakavsakta ar poligonāliem galiem (Lancenieku senkapi); 5 – masīvā aproce ar sašaurinātiem galiem ar horizontālu cilpu ornamentu uz loka (Lancenieku senkapi); 6 – rotadata ar trisstūrveida galvu (Basu Celmiņu depozijs); 7 – pakavsakta ar četrskaldņņu galiem un divām valnišu grupām uz loka (Basu Celmiņu depozijs); 8 – zvērgalvas formas bronzas apkalumi ar sadalītāju (Dīru senkapi)

Figure 4. Artefacts mentioned in the article (drawing: Madara Smeltere-Molla, after: Häcker 1896, 232; Tomsons 2019, 97; Vaska 2019, 196, 200, 249; Urtāns 1977, 197; Stepiņš 1967, 27): 1 – Tortoise brooch (Užava burial site); 2 – Guard and pommel of a sword with decoration depicting animals and human figure (Silkāji burial site); 3 – Penannular brooch with a punched needle and ring-shaped ornament, and a cross on the hoop (Kalniņi burial site); 4 – Penannular brooch with polygonal terminals (Lancenieki burial site); 5 – Scandinavian bracelet with a horizontal loop-shaped ornament on the hoop (Lancenieki burial site); 6 – Triangular pin (Basu Celmiņi hoard); 7 – Penannular brooch with quadrangular terminals (Basu Celmiņi hoard); 8 – Scandinavian belt divider (Dīri burial site)

izslēdzama versija par Durbes ūdensceļa lomu, jo Grobiņā skandināvu apdzīvotība pārtrūka aptuveni ar 9. gs. vidu. Skandināvu apbedījumu vietas Kundos, Lapsās, Sauslaukā u. c. ir hronoloģiski vēlākas (9.–10. gs.) un varētu liecināt par atkārtotu tendenci iebraukt Kurzemē (atstājot liecības apbedījumu un dzīvesvietu formā), izmantojot iekšzemes ūdensceļus.

Ņemot vērā samērā blīvo pilskalnu, apmetņu un senkapu izvietojumu pie šīm upēm, var pieņemt, ka Durbe un Tebra funkcionēja kā kuršu iekšējie ūdensceļi, lai nodrošinātu transporta iespējas, Sakai pastāvot kā centrālajai jūras tirdzniecības vietai. Taču par šīm upēm kā daļu no plašāka kultūras un maiņas sakaru tīkla pašlaik nav drošu liecību.

SECINĀJUMI

Apkopojot arheoloģiskās liecības, var secināt, ka visas apskatāmās upes viennozīmīgi funkcionēja kā ūdensceļi 9.–11. gs. Primāri tās bija kuršu iekšējie satiksmes ceļi, taču to ģeogrāfiskais novietojums pie starptautiskiem satiksmes ceļiem varēja būt priekšnoteikums tam, lai veidotos kontakti ar citām kultūrām. Visvairāk – ar skandināvu vikingiem. Taču nav nepārprotamu liecību tam, ka visos gadījumos skandināvi paši būtu ceļojuši iekšzemē, jo senlietu nokļūšanu konkrētajās vietās varēja sekmēt arī kuršu sirojumai vai tirdzniecībai citur Baltijas jūras reģionā. Atsevišķi atradumi ļauj pieņemt, ka notikuši kontakti arī ar Baltijas somiem.

Novērojamas gan līdzības, gan atšķirības kultūras un maiņas sakaru raksturam dažādu upju ūdensceļos. Visām upēm netālu no grīvas bijusi centrālā ostas vieta vai tirdzniecības punkts: Užavā – Užavas apmetne, Rīvā – Pievīka un Sakā – Sakas pilskalns. Užavas ūdensceļš eventuāli bijis visvairāk iesaistīts starpkultūru sakaros, par ko liecina atsevišķi skandināvu senlietu atradumi līdz pat 40 km dziļi iekšzemē. Atrastās liecības gan varētu būt importējuši arī kurši, par ko liecina tas, ka to tuvumā nav lokalizētas skandināvu apbedījumu vai apmetnes vietas. Kultūras un maiņas sakaru liecību kontinuitāte pēc 11. gs. liecina, ka ūdensceļa loma pieaugusi pēc vikingu laikmeta.

Pa Rīvu skandināvu vikingi, iespējams, kuģojuši iekšzemē, par ko liecina atradumi Lancenieku kapulaukā, taču bez izrakumiem šāda hipotēze nav apstiprināma. Atsevišķas plaši interpretējamas liecības padara Rīvas lomu senajos kultūru sakaros neskaidru, nākotnē tā būtu pārvērtējama sistematiskas arheoloģiskās izpētes rezultātā.

Sakas ūdensceļā nav liecību par tiešiem kultūras un maiņas sakariem. Iespējams, Saka un Durbe izmantotas, lai sasniegtu tādus iekšzemes kultūras sakaru punktus kā Sauslauku un Dīru senkapi. Taču šo vietu tuvums pie Grobiņas nedod drošu apliecinājumu Sauslauka un Dīru senkapu saistībai

ar Sakas ūdensceļiem. Domājams, ka šo upju loma bija saistīta ar kuršu iekšējo ūdens infrastruktūru.

Atzīmējams, ka visvairāk atrasts rotu un ieroču materiāls. Tirdzniecības inventāra atradumu daudzums ir neliels un lielākoties attiecināms uz vēlā dzelzs laikmeta otro pusi, kā arī pie ūdensceļiem nav atrasts neviens monētu depoziits. Tas varētu nozīmēt, ka sakari bijuši vairāk vienpusēji, piemēram, kuršiem iepērkot skandināvu senlietas vai tās iegūstot sirojumos, tāpēc netika izmantoti tirdzniecībai nepieciešamie piederumi.

SAĪSINĀJUMI

KNM – Kuldīgas novada muzejs

LNA-LVVA – Latvijas nacionālā arhīva Latvijas valsts vēstures arhīvs

NKMP-PDC – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

PATEICĪBAS

Pētījums veikts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Vikingu laikmets Latvijā: starpdisciplināra izpēte” (Nr. lzp-2022/1-0059).

Izsaku pateicību arheologiem Valdim Bērziņam un Jurim Urtānam par dalīšanos pieredzē un par atļauju raksta tapšanā izmantot viņu veiktos pētījumus.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

ZIŅOJUMI UN PĀRSKATI PAR ARHEOLOĢISKAJIEM LAUKA PĒTĪJUMIEM

Bērziņš, V., 1996. *Pārskats par arheoloģiskās apzināšanas darbiem Rietumkurzemē starp 1995. gada 8. aprīli un 20. oktobri. 1. sēj.: Užavas baseins, Saka*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts. NKMP-PDC, inv. Nr. 46696-I, 57.

Bērziņš, V., Doniņa, I., 2013. *Ziņojums par arheoloģisko apzināšanu Užavas upes ielejā un Sārnatē, Alsungas novadā, Ventspils novada Ziru un Užavas pagastos, Kuldīgas novada Ēdoles pagastā, 2012. g. 27. aprīlī – 2. maijā*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts. NKMP-PDC, inv. Nr. 108706-I, 30-31.

ARHĪVA LIETAS SENLIETU TABULU PUBLIKĀCIJAS

Häcker, W. F. (eds.), 1896. *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Rīga: [Druck von W. F. Häcker].

Latvijas Republikas Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas Jūrniecības departamenta fonds. LNA-LVVA, 1684–1–770, 4.–6. lpp.

KARTES

Zemes reljefa modelis. LVM GEO Karšu serviss. Pieejams: <https://lvmgeoserver.lvm.lv/geoserver/ows?service=wms&version=1.3.0&request=GetCapabilities&layer=public:ZemeLKS> (skatīts 17.03.2024.).

LITERATŪRA

- Āboliņš, A., 1938. Rīvas upes regulēšanas darbi. *Zemes Ierīcība*, 1–2, 19–24.
- Asaris, J., Urtāns, J., 2001. A Study of Historical Port Sites in Kurzeme Between Pāvilosta and Užava. Bliujiene, A. (eds.). *Lietuvos Archaeologija*, Vol. 21. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 367–374.
- Auziņa, D., Brūzis, R., Doniņa, I., Guščika, E., 2014. Arheoloģiskā apzināšana Užavas un Slocenes upju ielejās. Urtāns, J., Virse, I. L. (eds.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Rīga: Nordik, 253–256.
- Berga, T., 2017. The Distribution and Chronology of Trading Equipment in Present-Day Latvia in the Tenth to Thirteenth Centuries. Bliujiene, A. (eds.). *Archaeologia Baltica*, Vol. 24. Klaipeda: Klaipeda University, 59–77.
- Blobel, M., 2019. The Nordic perspective – riverine harbours in Viking Age Scandinavia. Wollenberg, D. (eds.). *Inland harbours in Central Europe: Nodes between Northern Europe and the Mediterranean Sea*. Mainz: Verlag des Roemisch-Germanischen Zentralmuseums, 191–200.
- Cimernane, I., Urtāns, V., 1961. Latvijas PSR Vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā. *Referātu tēzes Zinātniskajai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, 12–13.
- Lūsēns, M., 2018. Arheoloģiskie pētījumi Kundu senkapos 2017. gadā. Tomsons, A., Urtāns, J., Vasks, A., Vilcāne, A., Virse, I. L. (eds.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 68–72.
- Māgi, M., 2018. *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*. Leiden: Brill.
- Mugurēvičs, Ē., 1999. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus). Caune, A. (sast.). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54–90.
- Mugurēvičs, Ē., 2000. Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās. Mugurēvičs, Ē. (atb. red.). *Arheoloģija un etnogrāfija*. 20. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 74–87.
- Pāvilāns, V., 1971. *Satiksmes ceļi Latvijā 13.–17. gs.* Rīga: Zinātne.
- Spirģis, R., 2006. *Daugavas lībiešu 10.–13. gadsimta krūšu važiņrotas ar bruņurupuču saktām (tipoloģiskā analīze)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Stepiņš, P., 1967. *Durbes kauja 1206. g.* Rīga: Zvaigzne.
- Šturms, E., 1936. Kuršu zobeni. *Senatne un Māksla*, 4, 106–116.
- Tomsons, A., 2019. Zobeni Latvijas teritorijā no 7. līdz 16. gadsimtam. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 27*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Urtāns, J., 2015. Svētupes ūdensceļš. Urtāns, J. (sast.). *Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā*. Rīga: NT Klasika, 23–65.
- Urtāns, J., 2022. *Jaunatklātie pilskalni Latvijā 1998.–2021.* Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija.
- Urtāns, J., Petrenko, V., 2012. *Grobiņas arheoloģijas pieminekļi*. Rīga: Nordik.
- Urtāns, V., 1977. *Senākie depozīti Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Vaska, B., 2019. Rotas un ornamenti Latvijā no bronzas laikmeta līdz 13. gadsimtam. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 28*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Zemītis, G., 2006. Pakavsaktas ar stilizētiem ažūriem zvērgalvu galiem Latvijā. Ose, I. (sast.). *Arheoloģija un etnogrāfija*. 23. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 338–345.

INLAND WATERWAYS AS ARTERIES FOR TRADE AND CULTURAL CONNECTIONS IN WESTERN COURLAND IN THE 9TH–11TH CENTURIES

KASPARS MARKUS MOLLS

BA in history, University of Latvia Institute of Latvian History

E-mail: *kaspars.molls@lu.lv*

ABSTRACT

In the research of inland waterways, the role of large rivers has been emphasized, but the concentration of evidence of cultural and exchange relations near the small rivers shows their importance in intercultural contacts. 3 waterways of Western Courland – the rivers Užava, Rīva and Saka – have been chosen for case analysis. The purpose of the article is to determine the potential of small rivers to be used as waterways for cultural and trade exchange in the 9th–11th centuries. It is concluded that although all rivers were navigable, their use differed, as more Scandinavian weapons and jewellery flowed into the Užava, the Rīva was possibly used for settlement, but the Saka was used more for local infrastructure, not intercultural contacts.

Keywords: waterways, Scandinavian Vikings, intercultural exchange.

Summary

Little attention has been paid to inland waterways in the prehistory of Latvia, and if they have been studied at all, it is mostly the waterways of the big rivers (the Daugava, the Venta, etc.). An open question is whether small rivers could also have been used as waterways.

Three rivers from West Courland have been selected as case studies: the Rīva, the Užava and the Saka (including the Durbe and the Tebra, which form the Saka). These waterways are connected to the wider transport routes of the Baltic Sea region. Furthermore, these rivers are located between the river Venta and the settlement of Grobiņa, which were important objects of trade and cultural connections. The main developers and maintainers of these contacts were the Scandinavian Vikings, whose period of activity has been chosen as the chronological boundaries of this paper.

The aim of the paper is to define the possibilities of use and the role of the waterways of the small rivers in cultural and trade contacts in the 9th–11th centuries.

The main methods of the research include the analysis of land relief models, maps, historical sources, etc. to determine the possibilities of ship navigation on the rivers. The second object of research is the archaeological

data in the vicinity of the rivers, with emphasis on evidence of maritime and cultural connections.

The main conclusion of the research is that all three rivers were navigable, but their role in cultural and trade relations was minimal. The evidence on the Užava proves that the river was mainly used for trade, possibly conducted by the Curonians. The Rīva may have been used for colonisation, and the Saka was an important traffic route for the Curonians, with little evidence of Scandinavian migration along it. Cultural and trade links were occasional, probably due to the sparse population of the area.

Acknowledgements

The current research has been funded by the Latvian Council of Science, Fundamental and applied research project “Viking Age in Latvia: Interdisciplinary Research” (No. lzp-2022/1-0059).

SADOTO ROKU MOTĪVS TUKUMA BAZNĪCAS 14.–18. GS. KAPSĒTĀ ATRASTAJĀS ROTASLIETĀS

ANTRA KOZLOVA

Humanitāro zinātņu bakalaura grāds vēsturē, krājuma glabātāja p. i., Tukuma muzejs

E-pasts: antra.k396@gmail.com

ANOTĀCIJA

Pētījumā aplūkota sadoto roku motīva attīstība no 9. gs. p. m. ē. līdz 18.–19. gs. Viduslaikos motīvs visbiežāk attēlots kā laulību ceremonijas daļa. Rotaslietu dekorā šim motīvam ir vairāk simboliska un sakrāla nozīme, tas kalpojis kā svēts solījums laulību ceremonijā, nevis izmantots tikai kā rotājošs elements. Kā piemērs sadoto roku motīva izpildījumam apskatītas četras 16.–18. gs. rotaslietas, kas 2003. un 2019.–2020. gadā atrastas Tukuma baznīcas 14.–18. gs. kapsētā arheoloģiskās izpētes laikā. Aplūkots šo rotaslietu arheoloģiskais konteksts un rotājuma risinājums.

Atslēgvārdi: sadoto roku motīvs, Tukums, baznīcas kapsēta, rotaslietas, sakta, gredzens.

IEVADS

Tukuma baznīcas kapsēta izmantota no 14. gs. sākuma līdz 18. gs. beigām (Bērente, Brūzis, Zariņa 2022, 39). Arheoloģiskie pētījumi tajā veikti 2003., 2019. un 2020. gadā 210 m² platībā. Pētījumu gaitā izpētīti 43 apbedījumi un atrasta 1341 senlieta, to starpā ir 281 rotaslieta. Tajos atrasts apjomīgs senlietu materiāls, tostarp pilsētu baznīcu kapsētām netipiski daudz rotaslietu. No tām aplūktas četras 16.–18. gs. rotas – trīs saktas un viens gredzens –, kurās nolasāms divu sadotu roku reljefs motīvs. Analizētas ne tikai atrastās četras rotaslietas un to rotājuma risinājums, bet arī izsekota un īsi izklāstīta motīva attīstība no 9. gs. p. m. ē. līdz 18.–19. gs.

Sadoto roku saktu izcelsme meklējama gotiskajā tradīcijā – to agrākie eksemplāri zināmi kopš viduslaikiem. Latvijas vēsturiskajā telpā šī

tipa riņķsaktas visagrāk fiksētas 14. gs. Rīgas zeltkaļu amatu statūtos, bet 17. gs. statūtos tās vairs netiek minētas. Tomēr Ziemeļkurzemes novada tērpā derību saktas saglabājas līdz 20. gs. sākumam (Vaska 2022, 256). Gredzeni kā laulību ceremonijas elementi minēti 15.–16. gs. mijas liturģijas grāmatās (Muižnieks 2015, 130), tomēr tradīcija personai nēsāt gredzenus kā laulību vai saderināšanās apliecinājumu rodama jau senajos laikos, kad zīmogs, apvienots ar gredzenu, simbolizēja personas mantiskās tiesības (Kunz 1917, 193). Derību gredzeni ar sadoto roku motīvu Latvijas teritorijā atrasti 17. gs. depozītos (Vaska 2022, 257), savukārt gredzeni ar, domājams, sadoto roku imitāciju lielākoties atrasti Rietumlatvijas 16.–17. gs. apbedījumos (Muižnieks 2015, 157).

Lai gan sadoto roku motīvs gadsimtu gaitā lietots ar dažādu nozīmi, visi gadījumi saglabā vienotu kopīgo elementu. Tas uzskatāms par vienu no senākajiem motīviem, kur reprezentēta divu pušu mijiedarbība. Tomēr viduslaikos visbiežāk tas uzskatāmi attēlots kā laulību ceremonijas daļa. Motīvs rotaslietu dekorā attēlots kā simbolisks solījums par svētu savienību Dieva priekšā laulību ceremonijā.

ĪSS IESKATS SADOTO ROKU MOTĪVA ATTĪSTĪBĀ UN LIETOJUMĀ

Viens no agrākajiem motīva attēlojumiem rodams Šalmanesera III (858.–824. g. p. m. ē.) troņa cilnī, kur attēlota attiecīgā laika Mezopotāmijs politikā situācija (Amin 2019).

Saistībā ar laulību ceremoniju motīvs parādās ap 5. gs. p. m. ē. Tas attēlots Britu muzeja kolekcijā esošās sarkanfigūru vāzes (The British Museum, Nr. 1910, 0711.1) apgleznojumā, kādā laulību procesa ainā (Davies 1985, 628).

Antīkajā laikmetā motīvs saistāms arī ar apbedīšanas tradīcijām. Visuzskatāmāk motīva lietojums novērojams Etrūrijas kultūrtelpā. Liecības par etrusku mākslu lielākoties rodamas bagātīgajās kapenēs, kur nereti lietots arī sadoto roku motīvs. Tas attēlots sienu gleznojumos un sarkofāgu rotājumos, bet visbiežāk izmantots pišļu urnu dekorēšanai (Davies 1985, 630).

Kā jau minēts, sadoto roku motīvs viduslaikos uzskatāmi attēlots kā laulību ceremonijas daļa. Motīvs laulību kontekstā tiek uztverts kā pašsaprotama ceremonijas daļa, kur garīdznieks savieno laulāto labās rokas. Jāņem vērā, ka šis motīvs vairāk saistāms ar laulībām kā sakramentu cilvēka iztēlē un asociējams ar svētu savienību Dieva priekšā. Atsevišķos gadījumos viduslaiku mākslā, kur attēlots laulību process ar Jēzu kā centrālo figūru, novērojams, ka asinis no Kristus krūškurvja plūst uz jaunlaulāto galvām, sirdīm un rokām, ko savienojis garīdznieks (Reynolds 2016, 87). Kā būtiska

laulību ceremonijas daļa bijusi tradīcija tēvam nodot meitu topošā vīra rokās, savienojot abu jaunlaulāto labās rokas. Šī prakse turpināja pastāvēt līdz 10. gs., kad kristīgajā sabiedrībā šo tradīciju pārņēma garīdznieks. Būtiski pieminēt, ka ainas, kur garīdznieks savieno abu jaunlaulāto rokas, mākslā parādās tikai 13. gs. beigās (Reynolds 2016, 91).

18. un 19. gs. novērojama motīva romantizācija. Šajā laikā motīvs simbolizēja ne tikai atvadas no pasaulīgās eksistences, bet arī draudzību, mūžīgu mīlestības solījumu un laulību (Foster, Freeland 2007, 130). Motīvs nereti lietots arī ar citu kontekstu. Tas attēlots uz dažādu laiku monētām (The British Museum, Nr. R.11502) un medaļām (Kunz 1917, 171), kā arī izmantots, lai paustu vienotību dažādās biedrībās, kā tas redzams, piemēram, Rīgas uguns apdrošināšanas biedrības logo, kas veidots 1804. gadā (LNA-LVVA, 6102-1-462, 7. lp.).

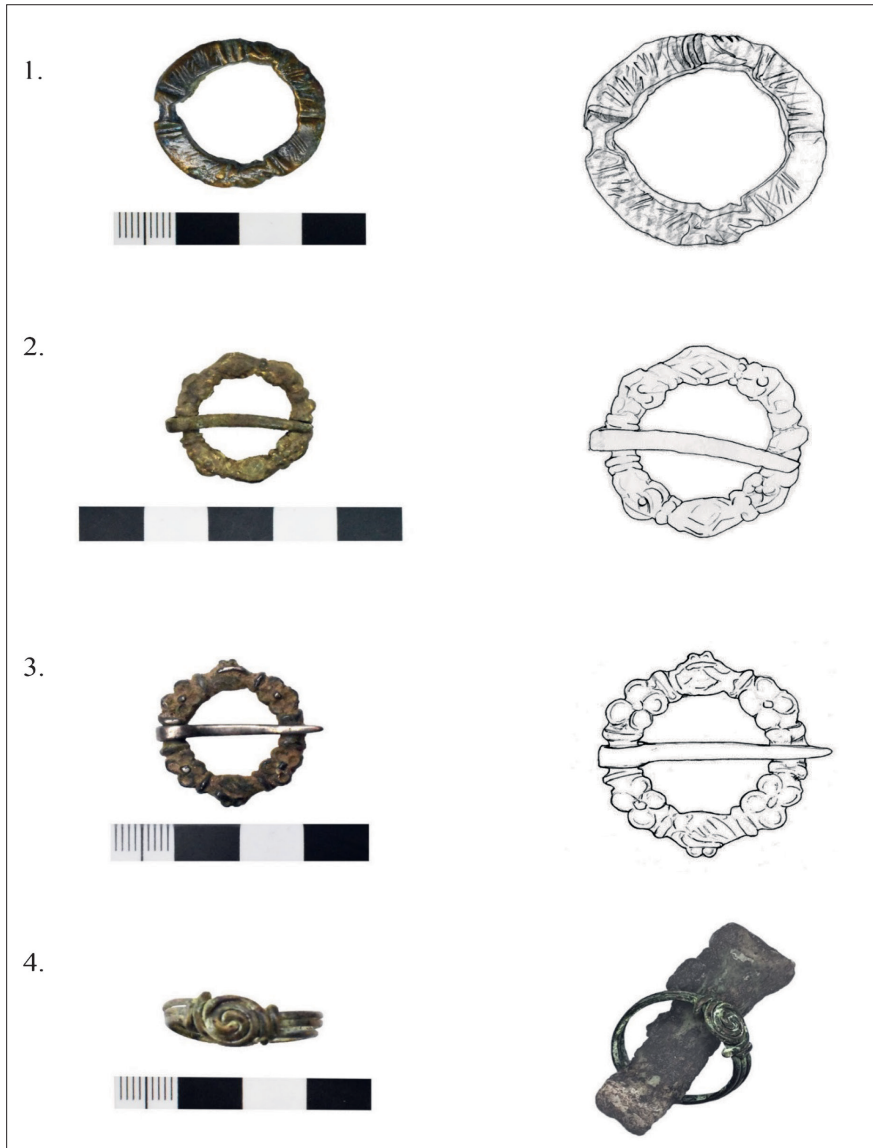
TUKUMA BAZNĪCAS KAPSĒTĀ ATRASTĀS ROTASLIETAS AR SADOTO ROKU MOTĪVU

Tukuma baznīcas kapsēta atrodas pilsētas vēsturiskajā centrā. Kapsētas izveide saistāma ar miesta apdzīvotības aizsākumiem 14. gs. pie Tukuma pils. Apbedījumos līdzdotais kapu inventārs lielākoties raksturīgs 16.–18. gs. vietējiem iedzīvotājiem. No pētījumu laikā atrastajām rotām rakstā aplūkotas četras, kas iegūtas kapsētas Z daļā.

Riņķsakts ar sadoto roku motīvu

Saktas ar sadoto roku motīvu dēvētas arī par derību saktām. Domājams, nosaukums radies jau iepriekš minētā laulību rituāla iespaidā. Latvijas vēsturiskajā telpā ziņas par saktām ar sadoto roku motīvu visagrāk fiksētas 1360. gadā Rīgas zeltkaļu amatu statūtos. Tomēr derību saktas, kas būtu attiecināmas uz 14. gs., atrastas mazā skaitā (Muižnieks 2015, 130). No sudraba darināta sakta ar sadotajām rokām tās ornamentā starp izpildāmajiem meistara darbiem minēta arī rotkaļu amata statūtos, kas izdoti 1542. gadā. Arī citi dokumenti liecina, ka Livonijas augstāko kārtu pārstāvji kā daļu no sava tērpa valkājuši dārgas rotas (Ose 2023, 13). Lai gan 17. gs. statūtos derību saktas vairs netiek minētas (Vaska 2022, 254), šajā laikā tās sastopamas praktiski visā Latvijas vēsturiskajā telpā. Saktām ar sadoto roku motīvu izšķirami vairāki tipi, no kuriem analizētas derību saktas ar reljefu dekoru un reljefām puķītēm, kā arī Kurzemes riņķsakta ar sadoto roku motīvu (Vaska, 2017, 187).

Kurzemes riņķsakta ar sadoto roku motīvu (Tukuma muzejs, Nr. TMNM 38456) (1. att.: 1) atrasta arheoloģiskajos pētījumos 2003. gadā – 1. kapā kopā ar četrām monētām, to starpā divi Livonijas un viens

1. attēls. 1 – riņķsakta ar sadoto roku motīvu (fotogrāfijas un zīmējuma autore A. Kozlova); 2 – riņķsakta ar sadoto roku motīvu (fotogrāfijas autors R. Brūzis, zīmējuma autore A. Kozlova); 3 – riņķsakta ar sadoto roku motīvu (fotogrāfijas autors R. Brūzis, zīmējuma autore A. Kozlova); 4 – gredzens ar sadoto roku motīva imitāciju (fotogrāfijas autore A. Kozlova, zīmējuma autore A. Ivbule)

Figure 1. 1 – Brooch with a motif of clasped hands (photography by A. Kozlova, drawing by A. Kozlova); 2 – Brooch with a motif of clasped hands (photography by R. Brūzis, drawing by A. Kozlova); 3 – Brooch with a motif of clasped hands (photography by R. Brūzis, drawing by A. Kozlova); 4 – Finger ring with an imitation of the motif of clasped hands (photography by A. Kozlova, drawing by A. Ivbule)

Rīgas šiliņš, kas riņķsaktu ļauj datēt ar laiku no 16. gs. beigām līdz 17. gs. Sakta ir ar šauru, plakanu, griezumā taisnstūra formas loku. Uz loka vienkāršots ģeometrisks ornaments, kas atgādina stilizētu tekstiliju krunkojumu apģērba piedurknēs. Augšdaļā un apakšdaļā, pretēji viens otram – sašaurināts divu sadoto roku deģenerēts motīvs. Roku pāri nobīdīti no centrālās ass. Saktas loks sadalīts četrās daļās, ko noslēdz dubultlīnijas. Zoslas trūkst, taču saturēšanai lokā veidots iežmaugs, ap ko bijusi apliekta tās pēda. Saktas diametrs – 26,8 mm.

Divas **derību saktas ar reljefu dekoru un reljefām puķītēm** atrastas arheoloģiskajos izrakumos 2020. gadā. Pirmajam šī tipa variantam (Vaska 2017, 187) piederīgā sakta (1. att.: 2) atrasta laukumā, kas veidots pie baznīcas sakristejas sienas, pārajauktajā zemes slānī. Sakta ir ar lietu, reljefu dekoru un reljefām puķītēm. Augšdaļā un apakšdaļā, diametrāli pretēji viens otram – sašaurināts divu sadoto roku deģenerēts motīvs. Abpus sadotajām rokām vertikāla pērliņu josla, aiz kuras reljefs zieda atveids. Zosla trīsstūraina, neornamentēta. Zoslas pēda apliekta ap lokā veidotu, griezumā apaļu iežmaugu, kuru noslēdz dubultlīnijas. Saktas diametrs – 22 mm.

Tā piederīga saktām ar mazajiem ziedīņiem dekorā, kuras 17. gs. izplatītas praktiski visā Latvijas vēsturiskajā telpā (Vaska 2017, 187). Lai gan nereti ar derību simboliku asociējami neaizmirstulīšu un ābeļu ziedi, uz 17. gs. saktām izplatīts bijis arī citu sīkāku ziedīņu reljefs atveids (Vaska 2022, 47). Šādas saktas lielākoties izgatavotas no sudraba un retāk no bronzas (Vaska 2022, 254), atsevišķi eksemplāri gatavoti vai platēti no citiem dārgmetāliem.

Otrajam variantam (Vaska 2017, 187) piederīga sakta (1. att.: 3), kas atrasta 19. tranšejas pārajauktajā zemes slānī. Sakta ir ar lietu, reljefu dekoru un reljefām puķītēm. Augšdaļā un apakšdaļā, diametrāli pretēji viens otram – sašaurināts divu sadoto roku motīvs. Sadotās rokas no pārejā loka atdalītas ar gredzenu, aiz kura reljefs zieda atveids. Virs sadotajām rokām novietoti divi pusapļa formas, savstarpēji savienoti izvirzījumi, kas norāda, ka saktas dekorā saplūduši sadoto roku un sirdsveida saktu atribūtika. Zoslas trūkst, taču saturēšanai lokā veidots griezumā apaļš iežmaugs, ap ko bijusi apliekta zoslas pēda. Iežmaugu abās tā pusēs noslēdz gredzens. Saktas diametrs – 23 mm.

Gredzeni ar sadoto roku motīva imitāciju

Tradīcija personai nēsāt gredzenus kā laulību vai saderināšanās apliecinājumu rodama jau senajos laikos. Viens no senākajiem zināmajiem gredzeniem, kurā novērojams sadoto roku motīvs, attiecināms uz 2. gs., kur jaunas meitenes kapa inventārā tas atrasts kopā ar citām senlietām. Kapa inventāra saturs norāda, ka meitene mirusi neilgi pirms laulībām (Arnald 2020, 143). Lai gan gredzeni ar sadoto roku motīvu Eiropas arheoloģiskajā

materiālā attiecināmi ne tikai uz jaunajiem laikiem, bet arī uz viduslaikiem, Latvijas teritorijā gredzeni ar sadoto roku motīvu un tā imitāciju atrasti depozītos un apbedījumos, kas datējami ar 16.–17. gs. miju (Muižnieks 2015, 157).

Atvērts paliek jautājums, par ko uzskatāma sadoto roku motīva imitācija un kā tā atspoguļojas rotu ornamenta risinājumā. Arheoloģisko rotu pētniece Baiba Vaska par sadoto roku motīva atdarinājumu gredzenos min, ka imitācija radusies, reljefam virsmas rotājumam noplacinoties un rokas iezīmējot shematiski (Vaska 2017, 197), savukārt arheologs Vitolds Muižnieks no bronzas stieples darinātus gredzenus ar pinumu priekšpusē min kā piederīgus gredzeniem ar sadoto roku motīva imitāciju (Muižnieks 2015, 156–157). Domājams, imitācija radīta, reljefo virsmas rotājumu savērpjot un noplacinot. No bronzas sakausējuma darināts gredzens ar vienkāršotu sadoto roku motīvu atrasts Vītiņu Peļķu laukos. Gredzens datēts ar 17. gs., balstoties uz līdzīgu atradumu Rīgā (Atgāzis, Muižnieks 2002, 77). Peļķu laukos atrastajā gredzenā sadotās rokas redzami savērpušās jeb saākējušās, tādēļ iespējams, ka imitācija radusies, motīvam vienkāršojoties pēc līdzīga principa.

No bronzas stieples darināts gredzens ar sadoto roku imitāciju (Muižnieks 2015, 157) atrasts 1. izrakumu laukumā 2. kapa inventārā (Tukuma muzejs, TMNM 38460), aptuveni 35–40 gadus vecas sievietes labās rokas pirksta kaulā (1. att.: 4). Gredzena loks veidots no trīs kārtās vītas bronzas stieples, kas priekšpusē savienota cirkulārā pinumā. Pinumu no loka abās tā pusēs atdala vertikāla, ap loku vienā kārtā aptīta bronzas stieple. Gredzena loka diametrs 22 mm. Kapa inventārā atrastās citas rotas datējamas ar 16.–17. gs. miju. Līdzīgs gredzens ar sadoto roku imitāciju atrasts Dobeles kapsētā (Daiga 1980, 50) un tiek datēts ar 16.–17. gs. miju. No bronzas stieples darināti gredzeni ar pinumu priekšpusē, kas datējami ar 17. gs., atrasti arī Lietuvas teritorijā (Svetikas 2003, 76).

SECINĀJUMI

Sadoto roku motīvs uzskatāms par vienu no senākajiem, kur reprezentēta divu pušu mijiedarbība. Motīvs attēlots dažādu, nereti savstarpēji nesaistītu situāciju reprezentēšanai aptuveni 3000 gadu garumā. Saistībā ar derību un laulību ceremoniju motīvs lietots vismaz no 5. gs. p. m. ē. līdz mūsdienām. Viduslaikos visbiežāk tas attēlots kā laulību ceremonijas daļa. Motīvs rotaslietu dekorā attēlots kā simbolisks solījums par svētu savienību Dieva priekšā laulību ceremonijā, nevis izmantots tikai kā rotājošs elements. Domājams, tas skaidrojams ne tikai ar laulību procesa kā sakramenta aizsākumiem, kura rezultātā motīvs iegūst vairāk sakrālu nekā

materiālu nozīmi, bet arī ar gotikas laikmeta pretrunīgo dabu. Tāpēc radās nepieciešamība reliģijas un materiālās pasaules ciešākai mijiedarbībai.

Analizējot attēlojošos avotus un literatūru, secināms, ka rotas ar sadoto roku motīvu sākotnēji bijušas pieejamas sabiedrības turīgajai daļai un, lai gan plašākā sabiedrībā popularitāti ieguva 17. gs., tās vēl joprojām tika uzskatītas par sava veida prestiža zīmi. Rotu izgatavošanā izmantotie cēlmetāli liecina, ka to iegādei bija nepieciešama noteikta turība.

Sākot ar 16.–17. gs. miju, lielākoties izplatītas saktas ar deģenerētu sadoto roku motīvu. Tas attiecināms arī uz Tukuma baznīcas kapsētā atrastajām. Domājams, rotas ar sadoto roku motīvu Tukumu baznīcas kapsētā saistāmas ar derību un laulību simbolisko nozīmi.

SAĪSINĀJUMI

LU LVI – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Z – ziemeļi

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

ARHEOLOĢISKĀS SENLIETAS

Gredzens. Tukuma muzeja krājuma nodaļa, Nr. TMNM 38460.

Riņķsakta. Tukuma muzeja krājuma nodaļa, Nr. TMNM 38456.

NEPUBLIĒTIE AVOTI

Zweite Rigaer Gesellschaft gegenseitiger Versicherung Gegen Feuer, gegründet im Jahre 1804. 17.11.1904. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA-LVVA), 6102–1–462, 7. lp.

PUBLIĒTIE AVOTI

Loutrophoros. Britu muzeja ekspozīcija, Nr. 1910, 0711.1.

Monēta. Britu muzejs, Nr. R.11502.

LITERATŪRA

Amin, O. S. M., 2019. Throne Dais of Shalmaneser III [Front Panel]. Pieejams: <https://www.worldhistory.org/image/10526/throne-dais-of-shalmaneser-iii-front-panel/> (skatīts 03.01.2024.).

Arnal, E. A., 2020. La dextrarum iunctio y su evolución a los anillos de fede. Algunos ejemplos en gemas del Museo Arqueológico. Bonet, P. C. et al. (eds.). *Nacional. Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 39. Madrid: Catálogo de publicaciones del Ministerio, 139–154.

- Atgāzis, M., Muižnieks, V., 2002. Dzelzs laikmeta senvietu apzināšana Rietumzemgalē. Ose, I. (atb. red.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērente, U., Brūzis, R., Zariņa, G., 2022. Arheoloģiskie pētījumi kapsētā pie Tukuma evaņģēliski luteriskās baznīcas 2019. un 2020. gadā. Urtāns, J., Virse, I. L. (sastādītāji). *Arheologu Pētījumi Latvijā 2020.–2021. gadā*. Rīga: NT Klasika, 39–44.
- Daiga, J., 1980. Izrakumi Dobeles kapsētā. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 48–52.
- Davies, G., 1985. The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art. Brunilde, S. R. (ed.). *American Journal of Archaeology*, 89 (4), 627–640.
- Foster, S. G., Freeland, L., 2007. Hand in Hand Til Death Doth Part: A Historical Assessment of the Clasped-Hands Motif in Rural Illinois. Barlett, C. D., et al. (ed.). *Journal of the Illinois State Historical Society*, 100 (2), Summer, 128–146.
- Kunz, G. F., 1917. *Rings for the finger*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- Muižnieks, V., 2015. *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālas vēstures muzejs.
- Ose, I., 2023. *Turaidas pili atrastie 13.–18. gadsimta apģērba piederumi*. Turaida: Zinātne.
- Reynolds, L. P., 2016. *How Marriage Became One of the Sacraments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svetikas, E., 2003. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Vaska, B., 2017. *Rotas un ornaments Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- Vaska, B., 2022. *Senās rotas un ornaments Latvijā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.

THE MOTIF OF CLASPED HANDS IN JEWELLERY FOUND AT THE 14TH–18TH CENTURY CHURCHYARD OF TUKUMS CHURCH

ANTRA KOZLOVA

Bachelor of humanities in history, acting archivist, Tukums Museum

E-mail: antra.k396@gmail.com

ABSTRACT

The paper traces the development of the clasped hands motif from the 9th century BCE until the 18th–19th century CE. In the Middle Ages, the motif was most often observed as a part of a marriage ceremony. In the decoration of jewellery, it is portrayed with a more symbolic and sacral meaning, concerning a sacred vow in a marriage ceremony, rather than serving only as an ornamental element. As an example of the use of this motif, a closer scrutiny is given to the 16th–18th century jewellery found in Tukums Church Cemetery during archaeological research conducted in 2003, 2019 and 2020. In addition to the archaeological context of the jewellery, the solution of decoration has also been examined.

Keywords: clasped hands motif, Tukums, Church Cemetery, jewellery, brooch, finger ring.

Summary

The current paper traces the development of the clasped hands motif from the 9th century BCE until the 18th–19th century CE. As an example of the use of this motif, a closer scrutiny is given to four pieces of the 16th–18th century jewellery found in Tukums Church Cemetery during archaeological research conducted in 2003, 2019 and 2020. In addition to the archaeological context of the jewellery, the solution of decoration has also been examined.

Based on the currently available information, it is possible to conclude that the motif of clasped hands is one of the earliest motifs implying the interaction of two parties. The motif is depicted to represent various, often unrelated situations over the course of approximately 3 000 years. In connection with betrothal and marriage ceremonies, the motif has been used at least since the 5th century BCE, and has not lost its relevance until today. In the Middle Ages, the realization of the motif in jewellery can most likely be explained by the contradictory nature of the Gothic era, when there was a need for a closer interaction between religion and the material world. During this time, jewellery with inscriptions of religious content and the associated symbols appear, among them – brooches with the motif

of clasped hands. Along with the beginning of the sacramentalization of the marriage process, the motif of clasped hands acquires a sacred meaning. Its representation in jewellery is designed to express a sacred promise of marriage before God.

Upon a closer examination, it can be concluded that jewellery with the motif of clasped hands initially has been available to the wealthy part of society, and although it gained popularity among the rest of society in the 17th century, it was still considered a sign of prestige. The expensive material used in jewellery shows that acquiring such ornaments requires a certain level of wealth.

Most likely, the motif of clasped hands in jewellery from Tukums Church Cemetery could be connected with the symbolic meaning of betrothal and marriage.

KRIEVIJAS IMPĒRIJAS LIKUMDOŠANAS KOMISIJAS DARBĪBA (1767–1768): BALTIJAS PRIVILĒĢIJU JAUTĀJUMS

GERMANS ĻEBEZOVS

Mg. hist., pētnieks, Valmieras muzejs

E-pasts: germans.lebezovs@valmierasnovads.lv

ANOTĀCIJA

Saskaņā ar 1721. gada Nīstades miera līguma nosacījumiem Baltijas provinces tika pievienotas Krievijas impērijai, Vidzemes aristokrātijai garantējot īpašas pārvaldes privilēģijas, kuras tiesiski netika atrunātas Krievijas impērijas likumdošanā. Krievijas impērijas imperatore Katrīna II vēlējās ieviest vienotu likumdošanu visā Krievijas impērijā, izveidojot jaunu Likumdošanas komisijas institūciju, kuras pamatā būtu vienotas likumu normas, lēmumu pieņemšanas procesā iesaistot dažādu kārtu un reģionu pārstāvjus no visas impērijas. Referāta mērķis ir salīdzināt Krievijas impērijas Likumdošanas komisijas deputātu ziņojumus par Baltijas privilēģiju saglabāšanu vienotas likumdošanas ieviešanas laikā. Izvērtējot pieejamos avotu materiālus, secināts, ka Baltijas privilēģiju jautājums atklāja pastāvošās pretrunas starp Baltijas provinču un Krievijas impērijas savstarpējām likumdošanas tiesību normām.

Atslēgvārdi: 18. gadsimts, Krievijas impērija, Katrīna II, Baltijas provinces, Vidzeme, Igaunija.

IEVADS

18. gadsimtu Krievijas vēstures historiogrāfijā dēvē par valsts “apvērsuma laikmetu”, kas saistīts ar biežajiem valsts apvērsumiem un nestabilitāti valsts pārvaldes nodrošināšanā (Kurukin 2019, 6). Krievijas pirmais imperators Pēteris I (*Pjotr Alekseevič*) – pēdējais Romanovu vīriešu dzimtas pārstāvis – priekšlaicīgi nomira, nenosakot troņmantnieku un neatstājot vīriešu dzimtas pēcteci. Ciņā par varu iesaistījās dažādas Romanovu dzimtas

pārstāves, kuras vēlējās nodrošināt varu sev un savam ģenealoģiskam atzaram. Ņemot vērā, ka tiesiskums tika pamatots ar piederību Romanovu dzimtai, kā arī elites politisko un militāro atbalstu, bija nepieciešams arī juridiskais pamatojums, lai nodrošinātu stabilitāti valstī.

Juridiskais pamatojums ir meklējams 1721. gada Nīstades miera līgumā, kurā ir teikts, ka Pētera I pēctecis uzņemsies ievērot Nīstades miera līguma nosacījumu izpildi. Viens no tā nosacījumiem bija garantēt Baltijas provinču privilēģijas. Tādējādi Pētera I pēctecis, garantējot jeb atzīstot Baltijas provinču privilēģijas, *de iure* leģitimēja arī savas pretenzijas uz Krievijas impērijas imperatora titulu, pēc kura tiecās vairāki citi Krievijas impērijas troņa pretendenti. Šis arī bija svarīgs pamatojums varas starptautiskai leģitimācijai, ņemot vērā, ka Krievijas impērija tiesiski tika izveidota pēc 1721. gada Nīstades miera līguma, tostarp tajā iekļaujot Baltijas provinču pievienošanu Krievijas impērijai. Cīņā par Pētera I pēcteča statusu netika izvērtēts Baltijas privilēģiju apjoms Krievijas impērijas likumdošanas sistēmā, ņemot vērā, ka Baltijas privilēģijas juridiskais ietvars netika atrunāts ne 1721. gada Nīstades miera līgumā, ne pirmā Krievijas imperatora Pētera I laikā.

Pēc 1762. gada valsts apvērsuma Katrīna II (*Ekaterina Alekseevna*) kronēšanas manifestā pasludināja ideju par likumīgas monarhijas ieviešanu. Jaunā imperatore manifestā pamatoja, ka ir nepieciešamība pēc tieslietu reformas, kuras mērķis būtu uzlabot Krievijas impērijas pārvaldes iekārtu un nostiprināt vienotu likumdošanu. Jāņem vērā, ka Krievijas imperatores pavēles sistemātiski netika izpildītas Baltijas provincēs Katrīnas II pirmajos valdīšanas gados (SRIO 1871, 224).

1767. gadā, Katrīnas II valdīšanas laikā, tika izveidota jauna institūcija – Likumdošanas komisija (*Ulozhennaya Komissia*), kuras uzdevums bija vienoties par vienotas Krievijas impērijas likumdošanu. Kā viens no Likumdošanas komisijas jautājumiem bija arī Baltijas privilēģiju jautājums. Likumdošanas komisijas darbība faktiski tika pārtraukta sakarā ar Turcijas pieteikto karu 1768. gadā, nevienojoties par vienotas likumdošanas ieviešanu visā Krievijas impērijā.

1767. gadā Katrīnas II izveidotā Likumdošanas komisija ir maz pētīta, jo tās izstrādātie likumi netika apstiprināti un lietoti praktiski kā viens juridisks kopums. Vēlākos laikos Likumdošanas komisijas fragmenti tika izmantoti kā sava veida ideoloģisko pozīciju stiprināšana, piemēram, 1951. gada izdotā J. Zuša monogrāfijā “Baltijas jautājums XVIII” ir publicēta vesela nodaļa par Likumdošanas komisiju darbību, kas ne tikai apgrūtina, bet arī veicina vēsturnieku ideoloģisko cīņu, apgrūtinot padziļinātāku Baltijas provinču izpēti. Arī igauņu vēsturnieks M. Laurs atzīmē, ka Katrīnas II valdīšanas sākumposmā vēsturnieki arvien ir uztvēruši kā konfliktu starp absolūtisma idejas unificējošo politiku un Baltijas vācu bruņniecības

centieniem saglabāt *status quo* (Laurs 2020, 78). Jāņem vērā, ka Baltijas provincēs pārvaldi nodrošināja vāciski runājoša vācbaltiešu elite, šo teritoriju administrācijā neizmantojot krievu valodu, kurā tika izskatīti likumi Krievijas impērijā (Kappeler 2001, 96). Tomēr, balstoties uz pieejamiem Krievijas vēstures biedrības avotiem (Sborniki Russkogo istoricheskogo obshchestva), ir zināms, ka Krievijas impērijas politiskās pārvaldes likumdošana tika pielāgota vēlākām Katrīnas II juridiskām reformām visā Krievijas impērijas teritorijā. Piemēram, Katrīnas II valdīšanas laiks – Rīgas vietniecības laiks (1783–1796), kas pēc būtības bija Krievijas politiskās varas centralizācijas realizācija, – ignorēja Baltijas provinču privilēģijas, to pamatojot ar 1767. gada Likumdošanas komisijas izveidotajiem teorētiskajiem priekšstatiem.

Tāpēc referāta mērķis ir salīdzināt Krievijas impērijas 1767. gada Likumdošanas komisijas deputātu ziņojumus par Baltijas privilēģiju jautājumu, kas ļauj turpināt pētniecību par Krievijas impērijas varas centralizācijas ietekmi uz Baltijas provincēm Katrīnas II valdīšanas vēlākajos posmos.

KATRĪNAS II LIKUMDOŠANAS KOMISIJAS IZVEIDE

Pirmajos Katrīnas II valdīšanas gados Krievijas politiskie, tiesiskie un idejiskie absolūtas apgaismības principi bija tikai teorētiski, bet pati Krievija bija klasiska monarhija (Omel'chenko 1989, 30). Vidzemes muižniecības privilēģijas tika garantētas juridiski līdz 1762. gadam, 1763. gadā pēc Vidzemes bruņniecības lūguma tās tika precizētas, Katrīnai II norādot, ka saglabās visas privilēģijas, brīvības un likumus, ko apstiprinājis Pēteris I (Ķikuts 2019, 78). Neskatoties uz iepriekš minēto, Katrīna II pievērsās Krievijas impērijas reformēšanai. Kā raksta Katrīna II: “Pirmajos trīs manas valdīšanas gados es izskatīju lūgumus, kurus man iesniedza Senāts un citas kolēģijas, kā arī uzklusīju senatoru domas un citu cilvēku neviennozīmīgās sarunas. Visas lietas, noteikumi un likumi tika racionāli pieņemti, bet daudziem likās, ka tie ir pretrunīgi. Sabiedrības pārstāvji pieprasīja un lūdza, lai likumi tiktu savesti kārtībā. No tā es izlēmu, ka laicīgās varas likums, kuru es rakstu un apstiprinu, nevar būt noderīgs visiem Krievijas impērijas iedzīvotājiem. Iepriekš minētās problēmas dēļ es sāku lasīt dažādus sacerējumus un rakstīt Likumdošanas komisijas krājumu, ko es lasīju un rakstīju divus gadus, pusotru gadu nevienam par to nesakot, balstoties tikai uz savu sirdi, vēlmi, godu, laimi un vēlmi veicināt katra dzimtas un katra cilvēku labklājību.” (Omel'chenko 1989, 31)

Katrīna II arī uzsvēra likumdošanas problēmas: “Krievijas impērija ir tik plaša, ka, izņemot monarhiju, jebkura cita pārvaldes forma bija kaitīga, jo lēnā izpildvara ietekmējās no dažādu cilvēku personīgajām iegribām,

kas sadrumstalo varu un spēku atšķirībā no viena valdnieka, kurš var ap- turēt kaitnieciskumu, jo rūpējas vienlīdzīgi kā par sevi, tā par visiem.” (Omel’chenko 1989, 32) Viņa arī atzīmēja, ka valsts galvenais uzdevums bija nostiprināt varu: “Likumus ir nepieciešams uzlabot, pirmkārt, izveidojot vienu sistēmu un attālinot no varas tos, kas tam nepiekrīt.” (Omel’chenko 1989, 32)

1766. gada 14. decembrī Katrīna II publiskoja manifestu, kurā paziņoja par jaunas institūcijas izveidi, kā arī no visas impērijas iecelto deputātu sa- saukšanu. Imperatore akcentēja, ka vecie likumi bija pretrunā ar jaunajiem likumiem, kas traucējot taisnīguma izpratni. Katrīna II personīgi sāka veidot likumu, kuram bija jābūt par pamatu likumu ieviešanai Likumdošanas komi- sijā. Tika izvēlēti pārstāvji no dažādiem reģioniem (Omel’chenko 1989, 40).

Izvēlēti tika arī Baltijas provinču pārstāvji, kuri pārstāvētu savas ter- ritorijas. Likumdošanas komisijā tika ievēlēti apmēram 450 deputāti, no kuriem 33 procenti bija muižniecības pārstāvji, 36 procenti – pilsētu pār- stāvji, 20 procenti – zemnieku pārstāvji (dzimtcilvēki netika pārstāvēti) un 5 procenti – ierēdņi (Shevtsov 2006, 120).

Katrīna II iecēla dažādas amatpersonas par komisiju vadītājiem, lai tie izvērtētu jau gatavos Krievijas imperatores piedāvātos likumus Likum- došanas komisijā. Imperatore deva iespēju pieprasīt un lūgt to, ko viņi vē- lējās iegūt savā labā. Katrīna II atzina, ka vairāk nekā puse viņas likumu būtu jālabo un jāprecizē. Katrīna II aizliedza traucēt likumu – neatkarīgi no to mērķa un satura – apspriešanu (Omel’chenko 1989, 32).

PAR BALTIJAS PRIVILĒGIJU PASTĀVĒŠANU

Likumdošanas komisijā noritēja dažādu likumu izskatīšana, tos veido- jot kā pamatu vienotas likumdošanas izveidei visā Krievijas impērijā. Pa- matojoties uz Katrīnas II iesniegto Likumdošanas komisijas krājumu, kurā netika ņemti vērā dažādu reģionu autonomo reģionu specifika, 1767. gada 2. oktobrī Igaunijas Veru apkaimes deputāts Dītrihs Johans Rennenkampfs (*Dietrich Johann Rennenkampf*) iesniedza komisijai vēstuli par izņēmumu ties- sību ieviešanu Igaunijas teritorijā, apgalvojot, ka Igaunijas pārstāvis bija iebildis pret muižniecības tiesību unificēšanu visā Krievijas impērijā: “Igau- nijas kņaziste kopš senatnes balstās uz savām privilēģijām, kā tas notika, kņazistei kapitulējot Krievijas impērijas valdniekam Pēterim I, kura pēc- teči, tostarp viņas augstība Katrīna II, atzīstot vietējās privilēģijas. Neap- šaubāmi, ka prettiesiska un kaitīga būtu privilēģiju neievērošana. Igaunijas kņazistei jaunajā likumdošanas krājumā būtu jāsauglabā savas priekšrocības, pamatojoties uz konfirmācijas atzišanu, kas būs taisnīgi.” (SRIO 1869, 104)

1767. gada 8. oktobrī Igaunijas apkaimes deputāta iniciatīvu atbalstīja Vidzemes muižniecības pārstāvis, atvaļinātais artilērijas inspektors Aleksandrs Vilbua (*Aleksandr Vilbua*). Viņš rakstīja: “Muižniecības sanāksmēs, kur visas pavēles tika nolasītas, bet bija nepieciešams noteikt izņēmuma likumu, lai tiktu saglabātas muižniecības priekšrocības, kuras ir noderīgas, būtu jāiekļauj jaunajā likumu krājumā. Bet Vidzemes muižniecība, kurai ir īpašas priekšrocības, netiek pieminēta. Šis privilēģijas pēc Vidzemes iekarošanas atzina konfirmācijā viņa augstība Pēteris I un mūsu valdniece Katrīna II, uzsverot, ka nav pamata bailēm” Deputāts pievērsa uzmanību tam, lai esošais lūgums netiktu pazaudēts un tiktu pievienots komisijas nolikumam, norādot, ka Vidzemes muižniecības privilēģijām ir jābūt neizmainītām. Pēc divu saturā vienādu vēstuļu saņemšanas komisiju vadītājs maršals Aleksandrs Bibikovs (*Aleksandr Bibikov*) solīja pievērsties Igaunijas un Vidzemes muižniecības tiesību jautājumam (SRIO 1869, 220).

Ņemot vērā Likumdošanas komisijas procesuālo darbību, kā arī vēlmi garantēt Baltijas privilēģiju tiesiskumu, 1767. gada 25. oktobra ziņojumā tika piedāvāts paplašināt Vidzemes muižniecību privilēģijas nevis vēsturiski tiesisko nosacījumu dēļ, bet gan saistībā ar deputātu vēlmi un dalību Likumdošanas komisijā. Par to ziņoja Vidzemes provinces deputāts Gerhards Vilhelms fon Blumens (*Gerhard Wilhelm von Blumen*): “Pamatojoties uz Vidzemes muižniecības un bruņniecības kopš seniem laikiem saglabātajām privilēģijām un uz augstākās varas (imperatora varas) konfirmāciju, jaunajā likumdošanā jābūt iekļautām šīm privilēģijām. Citi dokumenti vai Vidzemes matrikula ir balstīta uz militārām un valsts amatpersonu pakāpēm, pamatojoties uz augstākās varas konfirmāciju, kuru dokumentācija ir kā vasalitātes kondīcija (priekšnoteikums), balstoties uz vienādām tiesībām un dalību tajā. Tāpēc augstākajiem komisijas deputātiem, pamatojoties uz Vidzemes guberņas pilnvarojumu, lūdz, lai Vidzemes muižniecība, kas ir padota Krievijas impērijas valdniecei, saglabātu savas līdz šim bijušās tiesiskās privilēģijas, to nākotnē pamatojot ar augstākās varas (imperatores) gribu.” Iekļautie saraksti tika nodoti komisijai lietu izskatīšanai (SRIO 1869, 222).

Ņemot vērā dažādu deputātu atšķirīgās vēlmes savos ziņojumos, svarīga bija arī argumentācija, piemēram, 1767. gada 11. decembrī Vidzemes muižniecības pārstāvis Aleksandrs Vilbua uzsvēra, ka: “Tiesības un privilēģijas Vidzemes teritorijā muižniecībai atbilst tās tautas labvēlībai” (Zutis 1951, 257). A. Vilbua lūdza, lai tiesības un privilēģijas tiktu saglabātas nemainītas un iekļautas Likumdošanas komisijā. Viņš pieminēja, ka par Vidzemes iedzīvotāju politisko uzticību nevajag šaubīties, pamatodamies uz valsts, militāro dienestu, nodokļu iekasēšanu un kopējo valsts apgrūtinājumu saistību uzņemšanos. Viņš piebilda, ka Vidzemes tiesībās nav nepilnvērtību, ka vidzemnieki dzīvo labklājībā, par kurām citi deputāti savās pārstāvētajās teritorijās varētu tikai cerēt, savukārt šīs labklājības pamats esot tiesības

un privilēģijas. Pēc Vilbua domām, nav nepieciešams, lai visi likumi būtu vienādi. Viņš akcentēja, ka likumdošanas komisija veidota pēc patvaldības principa, kur citu viedokli netiek uzklauts, nevis kā mērena uz ieteikumu formas balstīta institūcija. A. Vilbua aizrādīja, ka no viduslaikiem saglabātās privilēģijas tika pamatotas ar kapitulāciju 18. gs. sākumā, un ieteica nejaukt dažādus laikus, tam par pamatojumu kalpojot Krievijas augstākās imperatores piekrišana. Privilēģijas nevar neievērot, ja godīga cilvēka dāvinājumi ir apdraudēti, jo tā esot patvaldība (SRIO 1871, 348).

PRET BALTIJAS PRIVILĒGIJU PASTĀVĒŠANU

Pretsparu Baltijas muižniecības pārstāvjiem veidoja Krievijas deleģētie pārstāvji. 1767. gada 20. novembrī Ļjubimas apriņķa deputāts Ņikifors Tolmačovs (*Nikifor Tolmachov*) pieprasīja “Vidzemes, Igaunijas un Viborgas guberņas pārstāvjiem, ja viņi vēlas, lai to iedzīvotāji paliktu ar iepriekšējām tiesībām, tad to pārstāvjiem jāsadarbojas ar komisiju kopējo likumu ietvaros. Senātam zināms par iepriekš minēto tiesību nepilnvērtībām, taču tas izsaka brīdinājumu par notiekošo dažādiem guberņu iedzīvotājiem, sniedzot informāciju par noziegumiem, kuri tiek izmantoti dažādu likumu ietvaros. Visām Krievijas impērijas tautām jāsniedz vienādi likumi” (SRIO 1871, 331).

Krievu muižniecība vēlējas iegūt pēc iespējas lielāku politisko atbalstu Baltijas privilēģiju atcelšanai. 1767. gada 27. novembrī maršals A. Bibikovs pasludināja, ka deputāts no Novosiļas apriņķa Ļevs Šiškovs (*Lev Shishkov*) bija vēlējis izklāstīt savu viedokli par šīm privilēģijām: “Piedāvātajiem jaunajiem likumiem jāniekarotajās guberņās jābūt tādiem pašiem kā visā Krievijā. Šie likumi paredz vienlīdzību valsts nodokļu iekasēšanā un ienākumos, tāpēc komisijai par likumu izveidi “ārziemju” deputātiem ir jāveicina vienota izpratne par kopējo labumu, tādējādi nodrošinot valdnieces dievišķo gudrību un mūsu labklājību. Rīgas bruņniecībai 15. un 16. gadsimtā bija rakstītas Dieva un pāvesta Nikolaja labvēlības, bet to tiesības vairs nav aktuālas, jo nebalstās uz arhibīskapu varu, uz kuras pamata muižniecības nekustamais īpašums tika dāvāts. Tā nav atkarīga no ārējā ienaidnieka, ar kuru Rīgas bruņniecība varētu vest karu un mieru. Kapitulācija, kura panākta ar ieročiem, nav nekāds uzvarēto nopelns, bet gan apliecina uzvarēto iecietību. Līdz ar to nav nekāda liela goda, ja abas guberņas – Vidzemi un Igauniju – neapzīmē par iekarotām, bet gan dara tām godu, ja tās atrodas mums līdzās un klausā tieši pašiem likumiem. Vidzeme un Igaunija nav svešas valstis nedz klimata ziņā, nedz lauksaimniecības vai citās nodarbēs, un viņi neatšķiras no krievu iedzīvotājiem. Viņi tādēļ var dzīvot pēc tiem pašiem likumiem kā mēs, un viņiem tas jādara.” (SRIO 1871, 335)

Voroņežas muižniecības pārstāvis Stepans Titovs (*Stepan Titov*) atbalstīja Ļeva Šiškova viedokli, uzsverot, ka šo teritoriju iedzīvotāji kā viņas augstības padotie atsakās no Krievijas valdnieces vienādas labvēlības, bet Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāji nav atkarīgi no smagnējām problēmām, kādām bija pakļauti krievu iedzīvotāji citās guberņās, tāpēc Voroņežas muižniecības pārstāvis vēlas, lai, pamatojoties uz iepriekš minēto, Baltijas teritoriju iedzīvotāji ir pielīdzināmi citiem. “Mērķis bija panākt to, lai visā Krievijas impērijā varētu ieviest visiem pavalstniekiem vienādus likumus.” (SRIO 1875, 50)

Vidzemes, Igaunijas un Somijas lietu pārvaldes deputāts Artemijs Šiškovs (*Artemij Shishkov*) izskaidroja likumu nepilnvērtības, pēc kurām tiek pārvaldīta Vidzeme, Igaunija un Ēzeles sala. Viņš uzskatīja, ka vietējās tradīcijas ir mazsvarīgas, un ierosināja jaunās likumdošanas komisijā iepriekš minētiem iedzīvotājiem, kuri saskaņā ar diviem miera traktātiem (Nīstades un Abo miera līgumu) uz visiem laikiem ir pakļauti Krievijas tronim, panākt to, lai savienība visā valstī būtu ierobežota nevis ar tiesībām, bet gan ar augstākās valdnieces rūpēm un kopējiem Krievijas impērijas likumiem (SRIO 1871, 337).

1767. gada 5. decembrī Ljubimas apriņķa deputāts Ņikifors Tolmačovs rakstīja: “Ja tulkot tiesības ir ļaunums, tad tas ir viņu ļaunums. Bezspēcīgums pārvaldē nodara vairāk ļauna, ja uzrakstītā valoda tautai nav zināma vai frāzes ir nezināmas.” (SRIO 1871, 339)

1767. gada 5. decembrī Jegors Demidovs (*Yogor Demidov*), deputāts no Romanovas pilsētas, iebilda, ka Vidzemes bruņniecība un muižniecība balstās uz vēsturisko Vidzemes provinces apzīmējumu: “Senajā Krievijas vēstures grāmatā, ko uzrakstīja Mihails Lomonosovs, vispārējā Voltēra vēsturē u. c. dokumentos var redzēt, ka Vidzemes privilēģijas tiek pieminētas, bet atsaucies uz tām nav, jo dokumentu oriģināls nav saglabājies.” Deputāts Demidovs pieņēma, ka Vidzemes muižniecība, balstoties uz savu aristokrātiskumu, pati vēlēšies iekļauties Krievijas impērijā, balstoties uz vienu likumu un tiesībām, atskaitot konfesijālo piederību (SRIO 1871, 349).

SECINĀJUMI

Pēc 1762. gadā veiktā valsts apvērsuma imperatore Katrīna II nostiprināja sevi tiesiski kā Pētera I mantiniece, nostiprinot savu varu juridiski jeb atzīstot Baltijas provinču privilēģijas saskaņā ar Nīstades miera līguma nosacījumiem.

Pirmajos valdīšanas gados jaunā imperatore pievērsās politiskās pārvaldes jautājumiem, pamatojoties uz savu pavalstnieku vēlēšanos un ņemot vērā, ka sistemātiski netika ievērota Krievijas impērijas likumdošana.

Imperatore vēlējās nostiprināt tiesisko monarhiju Krievijas impērijā, tāpēc 1766. gadā tika publicēts jauns manifests par jaunās institūcijas izveidi.

Likumdošanas komisijas (1767–1768) kā absolūtās apgaismības institūcijas mērķis bija nodrošināt tiesisku Krievijas impērijas likumu unifikāciju, balstoties uz Krievijas impērijas iedzīvotāju vēlmi. Kā to atzīmē Krievijas imperatore Katrīna II, – lai nodrošinātu varas leģitimitāti.

Veidojot jaunu likumdošanu, bija nepieciešams nodrošināt arī jaunas pastāvošas varas institūciju, tāpēc 1767. gadā Maskavā, sanākot ap 450 izvēlētiem deputātiem no visas Krievijas impērijas, tika izveidota Likumdošanas komisija. Tās deputātu uzdevums bija lemt par jaunās un vienotās Krievijas impērijas likumdošanu, neņemot vērā dažādo reģionu autonomos statusus, ieskaitot arī Baltijas provinču privilēģijas, kuras pirms tam vispārīgi tika atrunātas 1721. gada Nistades miera līgumā.

Izvērtējot Likumdošanas komisijas ziņojumus par Baltijas privilēģiju jautājumu, var secināt, ka Likumdošanas komisijas Baltijas pārstāvji aizstāvēja katrs sava reģiona privilēģijas. Kopumā Baltijas provinču statusa piekritēji balstījās uz vēsturisko tradīciju un juridiskajiem pamatojumiem, pievēršot uzmanību Krievijas impērijas imperatoru atzinumiem, kuri garantēja juridiski gan Baltijas provinču privilēģijas, gan Katrīnas II kā Pētera I mantnieces juridisko statusu.

Krievijas impērijas likumdošanas unifikācijas piekritēji savu argumentāciju balstīja uz daudzveidīgu argumentāciju, pamatojoties uz absolūtas apgaismības idejām, kas ir saistāmas ar Baltijas privilēģiju tiesību nepilnvērtībām. Viņi atsaucās uz Krievijas imperatores Katrīnas II vēlmi veicināt katras dzimtas un katra cilvēka labklājību, kā arī pievērsa uzmanību tam, ka Krievijas impērijas pavalstniekiem ir jābūt vienādiem likumiem, kas veicinātu kopējo labumu.

Šis referāts ir zināms ievads, kas dot iespēju turpināt pētniecību par Krievijas impērijas varas centralizācijas ietekmi uz Baltijas provincēm Katrīnas II valdīšanas laikā.

SAĪSINĀJUMI

SRIO – Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

PUBLICĒTIE AVOTI

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1869). S.-Peterburg, Nr. 4.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1871). S.-Peterburg, Nr. 8.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1875). S.-Peterburg, Nr. 14.

PUBLICĒTĀ LITERATŪRA

- Kappeler, A., 2001. *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*. Routledge.
- Kurukin, I., 2019. *Epoha "Dvorskij bur". Očerki politecheskoj istorii poslepetrovskoj Rossii (1725–1762 gg.)*. S-Pb.: Nauka.
- Ķikuts, T., 2019. Latvija Krievijas impērijas sastāvā: tradīcijas pārvērtības 18.–19. gadsimtā. Goldmanis, J. (red.). *Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Esejas*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Lauris, M., 2020. Sabiedrības noformēšanas ar "labās policijas" rīkojumiem Katrinas II valdīšanas laika sākumā Vidzemē. Straube, G. (red.). *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Omel'chenko, I., 1989. *Kodifikacija v Rossii i period absolutnoi monarhii (vtoroia polovina XVII veka)*. Moskva: VJUZI.
- Shevtsov, V., 2006. *Stanovlenie i razvitie rossiiskogo samodержavija v kontekste social'noi politiki (konec XVI – XVIII vv.)*. Tomsk: TGU.
- Zutis, J., 1951. *Baltijas jautājums XVIII gadsimtā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

ACTIVITIES OF THE LEGISLATIVE COMMISSION OF THE RUSSIAN EMPIRE (1767–1768): THE QUESTION OF THE BALTIC PRIVILEGES

GERMANS ĻEBEZOVS

Mg. hist., researcher at Valmiera Museum

E-mail: germans.lebnzovs@valmierasnovads.lv

ABSTRACT

Under the terms of the Treaty of Nystad, in 1721 the Baltic provinces were annexed by the Russian Empire, and were guaranteed special administrative privileges under the terms of the peace treaty, which were not legally stipulated in the legislation of the Russian Empire. Catherine II, the ruler of the Russian Empire, wished to introduce uniform legislation throughout the Russian Empire by creating a new body of the Legislative Commission, based on the norms of uniform legislation, involving representatives of different orders and regions from all over the empire in the decision-making process. The aim of the paper is to compare the reports of the members of the Legislative Commission of the Russian Empire on the preservation of Baltic privileges in the process of the introduction of a unified legislation. The analysis of the available source material concludes that the issue of Baltic privileges revealed the existing contradictions between the legislation of the Baltic provinces and the Russian Empire.

Keywords: 18th century, Russian Empire, Catherine II, Baltic provinces. Vidzeme, Estonia.

Summary

The Baltic provinces were annexed to the Russian empire under the 1721 Treaty of Nystad, and, according to the terms of the peace treaty, were guaranteed special administrative privileges that were not legally stipulated in the legislation of the Russian Empire. The recognition of the Baltic privileges, under the terms of the Treaty of Nystad, ensured the legal status of the ruler of the Russian Empire. Catherine II, the ruler of the Russian Empire, wished to introduce uniform legislation throughout the Russian Empire by creating a new body of the Legislative Commission, involving representatives of different orders and regions from all over the Empire in the decision-making process. The purpose of the Legislative Commission (1767–1768) as an institution of absolute enlightenment was to ensure the legal unification of the laws of the Russian Empire. An examination of the various reports on the Baltic provinces shows that the proponents of the special status of the Baltic provinces substantiate their position with the historical tradition and legal reasoning, while the opponents of the unification of the laws represent a diverse reasoning based on the ideas of the 18th century's Absolute Enlightenment.

1778. GADĀ APSTIPRINĀTĀ RĒZEKNES ĢENERĀLPLĀNA KOPIJAS KĀ PILSĒTBŪVNICĪBAS VĒSTURES AVOTS

ANDRIS UŠKĀNS

Mg. sc. ing., Daugavpils Universitātes vēstures maģistra programmas students

E-pasts: info@rositten.lv

ANOTĀCIJA

1778. gadā tika apstiprināti plāni trim mūsdienu Latgales pilsētām – Daugavpilij, Ludzai un Rēzeknei. Oriģinālā Rēzeknes (Režicas) plāna atrašanās vieta nav zināma, taču pētniekiem ir pieejami plāni, kuri tapuši dažādos laikos un bez projekta satur arī aktuālās situācijas plānu. Pētījuma mērķis ir izpētīt pilsētas attīstības pirmā posma gaitu. Salīdzinot plānus, izdarīti secinājumi par aptuveno Rēzeknes pilsētas namu un ielu tīkla tapšanas gaitu 18./19. gs. mijā. Mūsdienās 1778. gada plānam aptuveni atbilst vecpilsētas centrālā iela un dažu no tās atejošo ielu sākumposmi, taču regulārais plānojums turpināts arī nākamajos pilsētas veidošanās posmos.

Atslēgvārdi: Rēzekne, pilsētas plāns, pilsētu vēsture, pilsētplānošana, Krievijas impērija, ortogonālais plāns.

IEVADS

Drīz pēc mūsdienu Latgales teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai tās visām trim pilsētām – Rēzeknei (Režica), Ludzai (Ljucina) un Daugavpilij (Dinaburga) – ar imperatores Katrīnas II parakstu tika apstiprināti laikmetam atbilstoši regulārie plāni (PSZ 1830b, Nr. 14707, 596), kādus carienes valdīšanas laikā (1762–1796) ieguva vairāk nekā 400 pilsētu (Zolotareva 2010, 16). Rēzeknes plāna atrašanās vieta nav noskaidrota, taču pētnieku rīcībā ir dažādos laikos, aptuveni no 1780. līdz 1820. gadam, tapuši pilsētas plāni, kuri satur gan apstiprinātā plāna atspoguļojumu, gan vidē notikušās izmaiņas.

Šos plānus, gan bez norādes uz to atrašanās vietu, savos darbos un publikācijās izmantojuši speciālisti, kas saistīti ar arhitektūru un pilsētplānošanu (piem., Krastiņš u. c. 1998, 83–84), bet vienā npublicētā pētījumā (Zlaugotnis, Ķiece 1985, 1–5, 13) ir iekļauti vairāki plāna varianti. Tomēr historiogrāfijā pilsētas veidošanās atspoguļota reti un virspusīgi un plāns kalpo tikai ilustrācijai un analizēts netiek (Apinis 1931, 232; Brežgo 1939, 3; Nikonov 2000, 87). Uz to, ka pilsētu veidošanās vēsture biežāk interesē arhitektus un pilsētplānotājus nekā vēsturniekus, norāda arī arhitektes Zeinepa Čelika (*Zeynep Çelik*) un Diāna Favro (*Diane Favro*) (Celik, Favro 1988, 8).

Arhīvos ir saglabājies ievērojams skaits senāku gadsimtu pilsētu plānu, no kuriem ar zinātnisko metožu palīdzību var konstatēt dokumentos minēto objektu atrašanās vietu vidē un, salīdzinot dažādu laiku plānus savā starpā, izdarīt secinājumus par pilsētas infrastruktūras attīstības posmiem. Pētījuma aktualitāti nosaka pētījumu trūkums par Rēzeknes pilsētas būvēsturi. Iegūtās zināšanas varēs tikt izmantotas pilsētas vēstures materiālu sagatavošanā, pilsētplānošanā un projektēšanā, vēstures un arhitektūras pieminekļu aizsardzībā un novadpētniecības attīstībā, un tūrisma maršrutu veidošanā.

Pētījuma objekts ir 18./19. gs. mijas Rēzeknes pilsētas plāni, priekšmets – Rēzeknes pilsētas plānošanas un apbūves attīstība 18./19. gs. mijā, bet pētījuma mērķis ir noskaidrot pilsētas attīstības pirmā posma gaitu, un tā sasniegšanai izvirzīti divi uzdevumi: noteikt 1778. gadā apstiprinātā Rēzeknes plāna kopiju nozīmi no vēstures avotpētniecības viedokļa un rekonstruēt Rēzeknes pilsētbūvniecības gaitu 18./19. gs. mijā un no tās līdz mūsdienām saglabājušos elementus.

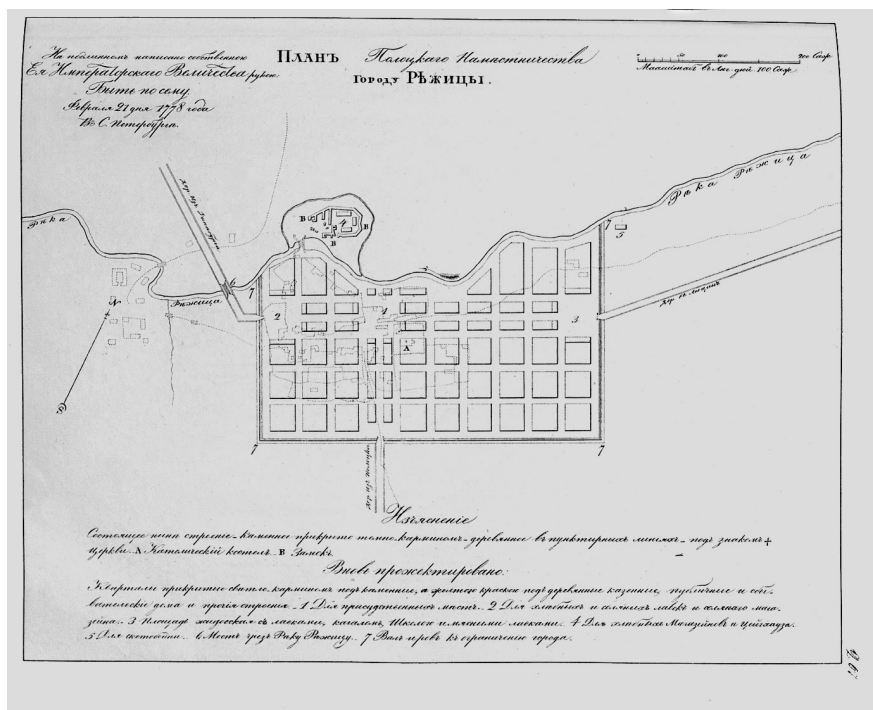
Pētījuma pamatu veido trīs dokumenti, kuri uzskatāmi par Rēzeknes 1778. gada plāna kopijām un/vai demonstrē plāna ieviešanas rezultātus: 1839. gadā izdotajā rasējumā un zīmējumu grāmatā “Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [...]” (turpmāk: PSZ) iespīestā ģenerālplāna kopija (PSZ 1839, 274); ģenerālplāna kopijas foto reprodukcija bez datējuma un norādes uz izcelsmes vietu. Šī reprodukcija atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājuma (turpmāk – LNB) B. Brežgo fondā esošajā manuskriptā (LNB, RX3–9–1, 292); Krievijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – KVVA) atrodamais nedatētais Rēzeknes plāns (KVVA, 1293–166. Vitebskaja gub.–36, 1).

18./19. GS. MIJĀ TAPUŠIE RĒZEKNES PLĀNI

Lai arī 1778. gadā apstiprinātā Rēzeknes ģenerālplāna oriģināla atrašanās vieta pētniekiem nav zināma, priekšstatu par to var sniegt ģenerālplāna

kopijas un pilsētas plāni, kuri ir radīti aptuveni laika posmā no 1780. līdz 1818. gadam. Hronoloģiski jaunākā un vienīgā droši datējamā plāna kopija ir iespiesta PSZ 1839. gadā (turpmāk: ģenerālplāna kopija) (PSZ 1839, 274). Domājams, ka kopija ir nozīmēta no oriģinālā plāna, taču tā nesatur krāsu kodējumu un topogrāfiju (1. att.),¹ ko, kā var secināt no eksplikācijas teksta, ir saturējis oriģināls. Šis plāns var kalpot par oriģinālā plāna etalonu un gan palīdz hronoloģiski ierindot pārējos dokumentus, gan sniedz priekšstatu par sākotnējā ģenerālplāna saturu. Salīdzinot ģenerālplānu ar situāciju vidē un arī ar citu pilsētu plāniem, ir redzams, ka topogrāfiskā uzmērīšana pirms ģenerālplānu izstrādes tikusi veikta pavirši un steigā un demonstrē ne tikai neprecīzu topogrāfiju (Savel'ev 2002, 17) un mērogu, bet pat ačgārnū orientāciju. Rēzeknes ģenerālplāna kopijās mēroga atšķirība pret situāciju dabā ir vidēji 1: 0,77. Eksplikācijā nosaukti galvenie pastāvošās apbūves objekti un plānotās struktūras.

LNB atrodamajā Boļeslava Brežgo (1887–1957) npublicētajā manuskriptā par Latgales pilsētu vēsturi ir ievietota labas kvalitātes 12 × 15 cm formāta ģenerālplāna kopijas reprodukcija (turpmāk – Brežgo plāns) (LNB, RX3–9–1, 292), kura satur informāciju par vairākām jaunuzceltām ēkām,

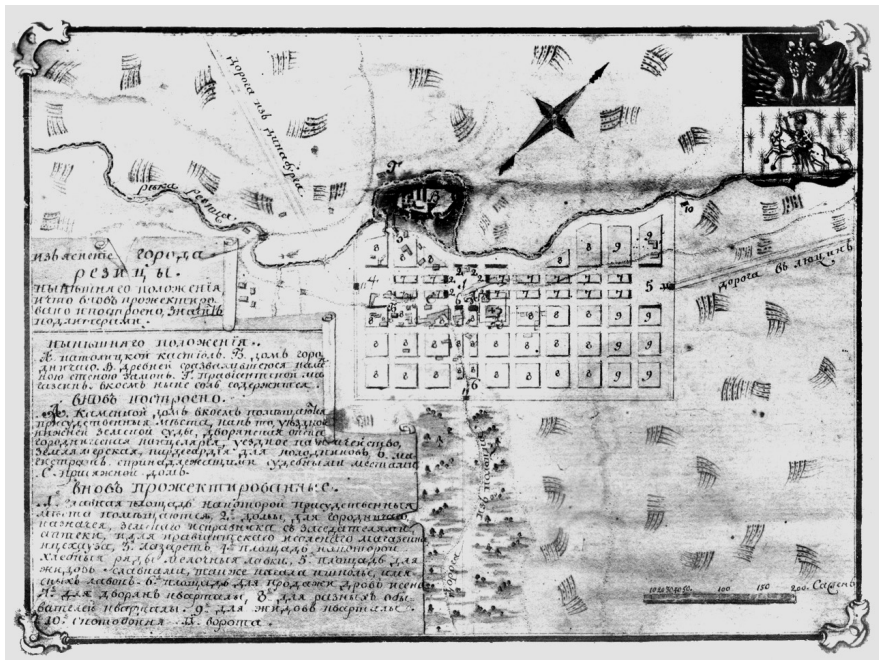

1. attēls. 1778. gadā apstiprinātā Rēzeknes ģenerālplāna kopija (PSZ 1839, 274)
Figure 1. Copy of the Rēzekne Plan approved in 1778 (PSZ 1839, 274)

turklāt satur Rēzeknes ģerboni (2. att.), kurš ir apstiprināts 1781. gadā (PSZ 1830c, 271, 272). Eksplikācijā uzskaitīti objekti, kuri bija pilsētā pirms plāna ieviešanas (baznīca un pilsdrupas), jaunuzceltie objekti kopš plāna apstiprināšanas un objekti, kuru būvniecība vai ierīkošana plānota nākotnē.

Viens no plāniem (KVVA, 1293–166–Vitebskaja gub.–36) glabājas KVVA Sanktpēterburgā (turpmāk – mērnieku plāns) un satur gan Vitebskas guberņas, gan Rēzeknes apriņķa mērnieku parakstus. Plāns ir tapis laika posmā starp 1802. un 1818. gadu, bet, domājams, ka tas noticis tuvāk gadsimta pirmajai desmitgadei un ievērojami atšķiras no ģenerālplāna kopijām. Mērnieku plāna īpatnība ir tā relatīvi precīzā orientācija un mērogs. No plāna ir redzams, ka pilsētas attīstības gaitā ir notikusi atteikšanās no striktas sekošanas ģenerālplānam, kā arī ir ņemta vērā gan vietas topogrāfija, gan sociālekonomiskā situācija (3. att.). Eksplikācija satur ziņas tikai par vidē pastāvošajiem objektiem.

Rēzeknes pilsētas plāns atbilst apgaismības laikmeta prasībām un demonstrē pilsētu kā striktu struktūru, mehānismu vai organismu (Kostof 1991, 52), taču ignorē ne tikai cilvēku vajadzības un tradīcijas, bet pat reljefu, demonstrējot no realitātes atraudu ideālu.

2. attēls. 18. gs. beigās radīta Rēzeknes ģenerālplāna kopija, kurā demonstrēta arī apbūves situācija (LNB, RX3–9–1, 292)

Figure 2. Copy of the Rēzekne Plan from the late 18th century showing the contemporary situation (LNB, RX3–9–1, 292)

Visi apskatāmie plāni ir uztverami kā patstāvīgi dokumenti, un katrs no tiem satur atšķirīgu un vērtīgu informāciju, kas ļauj izdarīt secinājumus par Rēzeknes pilsētas attīstību 18./19. gs. mijā. Lai arī visi plāni līdz šim ir atradušies zinātniskajā apritē, pētnieki tos nav salīdzinājuši savā starpā un lielākoties tos izmantojuši tikai kā ilustratīvu materiālu jeb pilsētas vēsturisko robežu noteikšanai. Analizējot atšķirības plānos, ir iespējams konstatēt realizētos un nerealizētos projekta elementus, izdarīt secinājumus par neveiksmju cēloņiem un to, cik lielu ietekmi uz Rēzeknes vecpilsētu ir atstājis Katrīnas II plāns.

3. attēls. Plāns, kurš demonstrē Rēzeknes pilsētas attīstības stāvokli 19. gs. sākumā (CVVA, 1293–166–Vitebskaja gub.–36)

Figure 3. Plan of the envisaged development of Rēzekne at the beginning of the 19th century (CVVA, 1293–166–Vitebskaja gub.–36)

RĒZEKNES PILSĒTBŪVNICĪBAS GAITA 18./19. GS. MIJĀ PĒC KARTOGRĀFISKAJIEM AVOTIEM

Rēzeknes pilsētas ģenerālplāna kopijās ir iezīmēts ceļu tīkls un apbūve līdz regulārā plānojuma ieviešanai, kas demonstrē viduslaikiem tipiskas apdzīvotas vietas ainavu, kur noteicošā loma ir nevis ielai, bet ēkām. No miesta atiet ceļš uz Ludzu un divi maznozīmīgi ceļi, taču trūkst vecā lielceļa, kurš gājis gar Rēzeknes upes kreiso krastu uz rietumiem, aiz Rēzeknes kroņa muižas sadaloties Rīgas un Daugavpils lielceļā (Uškāns 2023, 80).

1778. gada plānā ielānoti lielceļi trīs virzienos – uz austrumiem (uz Ludzu), uz dienvidiem (uz Polocku) un uz ziemeļrietumiem (uz Daugavpili). Pēdējam ceļam nepamatoti jāšķērso Rēzeknes upe, un, ja šis ceļš patiešām būtu ticis izbūvēts, tam pēc nepilniem 100 metriem būtu vēlreiz jāšķērso upe pa regulāri applūstošu palieni.

Mērnieku plānā lielceļu savienojumi ir attēloti līdzīgi pašreizējām trasēm. Ceļu novietojums plānā atbilst apkārtnes reljefam. Ir redzams, ka dažu gadu desmitu laikā kopš ģenerālplāna apstiprināšanas ir notikusi ielu taisnošana, bet plānā redzamā ortogonalitāte ir ieviesta tikai nosacīti un ir zaudēta plānā paredzētā klasicisma simetrija.

Visos plānos ir redzams dambis, kurš ir uzbērts pāri Rēzeknes upei un kurš nodrošina pilskalna grāvja piepildīšanos ar ūdeni. Izstrādājot plānu, vacais cietoksnis acīmredzot vēl ticis uzskatīts par stratēģisku objektu. Tajā bija paredzēts ierīkot stratēģiskās rezerves – labības noliktavas un arsenālu, taču jau Brežgo plānā redzams, ka pilskalns savu nozīmi ir zaudējis un stratēģiskās noliktavas ir plānots ierīkot pilsētas laukumā.

Visos apskatāmajos plānos pilsētu ieskauj fiziska barjera, kura atkarībā no plāna apzīmēta kā valnis vai kanāls, taču vēl 1836. gadā Vitebskas guberņas mērnieks raksta, ka grāvis tā arī nav ticis izrakts (KVVA, 1287–8–252, 11b).

Rēzeknes pilsētas ģenerālplāns paredzēja pilsētu iedalīt 57 kvartālos. Brežgo plānā redzams ar numuriem apzīmēts kvartālu dalījums pa sociālajām grupām (muižnieki, sīkpilsoņi, ebreji), kas neparādās ne ģenerālplāna kopijā, nedz citu pilsētu plānos, tāpēc domājams, ka tas ir vēlāks papildinājums. Praksē šajā laikā šķiriskais dalījums vērojams arī citās Krievijas impērijas pilsētās, taču tas biežāk izskaidrojams ar to, ka ēkām centrālā laukuma un administrācijas ēku tuvumā bija jābūt reprezentablām un jāizceļas ar greznību un turību (Mzhel'skij 2017, 78).

Brežgo plānā muižnieku kvartāli izvietoti gar galveno ielu un ir relatīvi nelieli, aizņemot aptuveni 25×66 metrus katrs, t. i., tie ir pārāk mazi, lai tajos ierīkotu staļļus, ratnīcas un citas saimniecības ēkas. Turklāt muižnieku kvartāli iesniedzas ebreju rajonā un divi no tiem veido ebreju laukuma robežu. Kopā Brežgo plānā muižniekiem ir paredzēti 14 kvartāli, taču

1784. gadā Rēzeknē starp 1647 iedzīvotājiem nebija neviena muižnieka (Brežgo 1943, 148), bet vairāk par 70% bija ebreji, kuriem plānā ir atvēlēti tikai 8 kvartāli pilsētas austrumu daļā, kur tobrīd atradās purvs. Aiz muižnieku kvartāliem bija paredzēti 32 sīkpilsoņu kvartāli.

Izstrādājot regulāro plānojumu Krievijas impērijas apriņķa pilsētām, projektētāji parasti pēc iespējas tiecās saglabāt apdzīvotās vietas galvenās dominantes un funkcionālo plānojumu, kā arī galveno tirgus laukumu (Mzhel'skij 2017, 52). Pie katriem pilsētas vārtiem bija paredzēts tirgus laukums, bet perimetriāli centrālajam laukumam bija paredzēts izbūvēt administrācijas ēkas. 1778. gada Rēzeknes plānā centrālais laukums ieplānots pie baznīcas, vietā, kur tirgus varētu būt bijis arī iepriekš. No plānā iezīmētajām būvēm ir paredzēts saglabāt tikai katoļu baznīcu un pilsdrupas.

Uz ziemeļiem no katoļu baznīcas ģenerālplāna kopijās ir redzama kapela. Mērnieku plānā kapelas vietā parādās krogi un pirmoreiz ir iezīmēta kapsēta ar kapliņu pilsētas ziemeļaustrumu stūrī (šodien – Vecie kapi). Kapsēta šajā vietā atradusies jau izsenis, jo ar 1772. gada rīkojumu mirušo apbedīšana pilsētas teritorijā ir aizliegta (PSZ 1830a, Nr. 13 927, 691). No ģenerālplāna kopijām redzams, ka šajā teritorijā bija paredzēts izvietot dzīvojamos kvartālus, acīmredzot bija plānota kapsētas iznīcināšana.

Mērnieku plānā pirmoreiz redzamas arī ūdensdzirnavas, taču, lai arī ar pārrāvumiem, tās aptuveni šajā vietā atradušās jau vismaz kopš 16. gs. Viena dzirnakmens dzirnavas ir minētas 1590. un 1599. gadā. 1712. gadā esot iesāktas būvēt dzirnavas, bet neesot pabeigtas (Škutāns 1972, 288, 330, 354). 1765. gadā darbojās dzirnavas ar diviem dzirnakmeņiem (Dovgjallo 1903, 92). Dzirnavas malušas dažādām muižas vai plebānijas vajadzībām.

No mērnieku plāna ir redzams, ka regulārā plāna ieviešana Rēzeknē notikusi, galvenokārt taisnojot ielas un ceļot valsts kancelejas ēkas, maģistrāta un domes, piesēdētāju, pasta ekspedīcijas, nabagmājas ēkas un pilsētas tirgus bodes. To būvniecība notikusi no valsts vai pilsētas līdzekļiem (Belov 2018, 32).

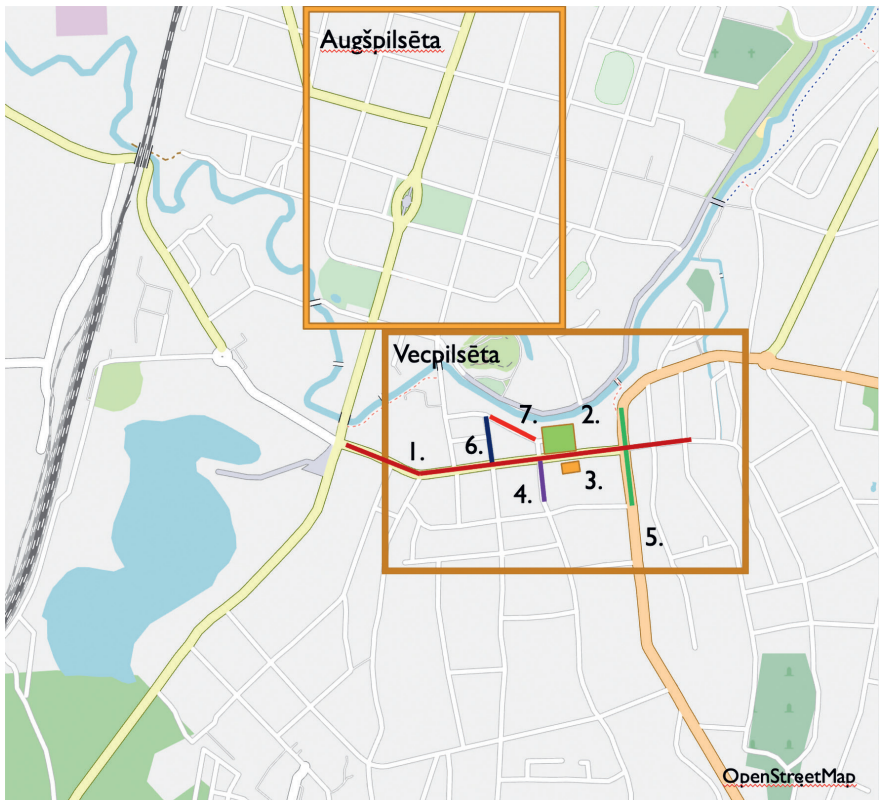
Ebreju lūgšanu nams un kagals sākotnēji bija paredzēti ebreju laukumā pilsētas austrumu daļā, bet 19. gs. sākuma mērnieku plānā austrumu daļas kvartāli tika reducēti, bet nams, kurā atrodas ebreju lūgšanu nams un kagals, uzbūvēts centrālajā laukumā.

Plānoto četru laukumu vietā 19. gs. sākumā ir izveidoti divi. Bez centrālā laukuma bija neliels laukums pilsētas rietumu daļā, kurā atradās veca valsts labības un sāls noliktava, kas sākotnēji (ģenerālplāna kopijā) bija plānota pilskalnā, bet vēlāk (Brežgo plānā) – centrālajā laukumā. Vietā pie Rēzeknes upes, kur Brežgo plānā bija plānota lazarete, mērnieku plānā ir iezīmēta ebrejam piederoša publiskā pirts (eksplikācijā: *Torgovaja jevreiskaja banja*). Mērnieku plānā Rēzeknes pilsētas teritorijā ir iezīmēts tikai viens

kvartāls ar apbūvi, kura tapusi pirms regulārā plāna, taču ir pamats uzskatīt, ka tas neatbilda patiesībai un vecās apbūves ir bijis ievērojami vairāk.

Katrinai II apstiprinātie pilsētu plāni pilnībā tikuši realizēti reti, un tam bija vesela virkne iemeslu. Ņemot vērā neprecīzo topogrāfiju un reljefa īpatnību ignorēšanu plānos, plānu realizēšana bez nopietnas pielāgošanas bija praktiski neiespējama. Par to, ka 1778. gada Rēzeknes plāns nav bijis realizējams, raksta arī 1836. gada ģenerālplāna autors Antons Mazalovskis (KVVA, 1287–8–252, 11b).

Taču ir jāņem vērā arī sociālais faktors. Dzīvojamā apbūve, kura neatbilda regulārajam plānam, t. i., praktiski visa, bija jānojauc. Iedzīvotājiem bija jāierāda jauni gruntsgabali, kur tiem par pašu līdzekļiem bija jāceļ

4. attēls. Rēzeknes plāns ar iezīmētām Augšpilsētas un Vecpilsētas daļām un tajā iezīmētām vietām, kuras atbilst Katrinai II apstiprinātajam plānam (OpenStreetMap)

Figure 4. Rēzekne plan with marked Upper Town and Old Town parts and marked areas that correspond to the plan approved by Catherine II (OpenStreetMap)

māja pēc apstiprinātas fasādes un jāierīko jauna saimniecība (Mihajlenko 2010, 17). Vairums iedzīvotāju Rēzeknē bija trūcīgi, un tiem trūka līdzekļu jaunas mājas būvēšanai, nemaz nerunājot par celtniecības prasību ievērošanu.

Izstrādājot ģenerālplānu, vēl 1945. gadā arhitekts Nikolajs Voronovs rakstīja par Rēzeknes vecpilsētu, ka tā “[..] joprojām sastāv no šauru, liku ieliņu un strupceļu tīkla ar haotiski saceltām nelielām, uz šo brīdi praktiski pilnībā iznīcinātām mājiņām” (LgKM, 14525 1945, 9). Tikai 20. gadsimtā vecpilsētas ielas nedaudz iztaisnoja un likvidēja daļu šķērsielu un strupceļu.

Salīdzinot Rēzeknes plānu ar pašreizējo ielu tīklu un apbūvi, redzams, ka līdz mūsdienām ir saglabājusies Rēzeknes vecpilsētas galvenā iela (pašlaik – Latgales iela) un vairāku no tās perpendikulāri atejošo ielu sākumposmi (pašreiz – Bukmuīžas, Ludzas, K. Barona, Krāslavas un Liepājas ielas posmi) (4. att.). Lai arī daudzkārt pārbūvēts, taču centrālais laukums (tagad – Rēzeknes Centrāltirgus) atrodas vietā, kurā tas varētu būt atradies arī pirms regulārā plāna ieviešanas centieniem (4. att., Nr. 2). No apskatītājā laika posmā būvētajām ēkām, šķiet, ka vienīgais nams, kas ir saglabājies līdz mūsdienām, ir 1780. gadā uzceltais valsts kancelejas mūra nams (Nikonov 2000, 144), kurš ir redzams Brežģo un mērnieku plānos (4. att., Nr. 3).

SECINĀJUMI

Darba gaitā konstatēts, ka visi apskatītie plāni ir vērtīgi vēstures dokumenti, kuri raksturo pilsētībūvniecību 18./19. gs. mijā. Lai arī līdz šim tie ir atradušies zinātniskajā aprītē, pētnieki tos nav nedz analizējuši, nedz salīdzinājuši savā starpā. Lielākoties plānu reprodukcijas noderējušas ilustrācijai vai Rēzeknes vecpilsētas robežu noteikšanai. Katra apskatītā kopija satur atšķirīgu informāciju, kura ļauj rekonstruēt pilsētas tapšanas gaitu un sarežģījumus. Plāna projekts bija ideologizēts un ignorēja pastāvošo reljefu. Atbilstoši plānam tika uzbūvēta tikai daļa ēku. Tās tapa par valsts un pilsētas līdzekļiem, – valsts kancelejas, maģistrāta un domes ēkas, piesēdētāju nams, pasta ekspedīcija, nabagmāja un pilsētas tirgus bodes.

Plāna ietelmē ir tapusi un līdz mūsdienām saglabājusies Rēzeknes vecpilsētas galvenā iela un vairāku no tās perpendikulāri atejošo ielu sākumposmi. Centrālā laukuma vietā mūsdienās atrodas Rēzeknes Centrāltirgus, taču tirgus šeit varētu būt atradies arī līdz regulārā plānojuma ieviešanai. Ir pamats uzskatīt, ka vienīgā ēka, kas saglabājusies kopš 18. gs., ir valsts kancelejas nams, kurā pašlaik izvietojusies Rēzeknes Katoļu vidusskola.

Referātā tika apskatīti tikai Rēzeknes 1778. gada plāna atšķirīgi atspoguļojumi, taču pētījumu var ievērojami paplašināt arī ar citiem pilsētas

plāniem, kuri ļauj izprast, kā pilsētas veidošanās aizsākusies 18. gs. beigās, turpinājās 19. gs. un pēc tam arī 20. gs.

Šāda veida pētījumi sniedz priekšstatu par pilsētu veidošanās vēsturi, un bez vēsturniekiem un novadpētniekiem tos var izmantot arī pašvaldības iestādes, nosakot aizsardzības zonas, veicot labiekārtošanu un atbilstošas infrastruktūras iekārtošanu. Tūrisma sektorā strādājošie var veidot tematiskas ekskursijas un stāstīt gan pilsētniekiem, gan pilsētas viesiem par pilsētas tapšanas vēsturi. Bet vēstures popularizētāji var veicināt lokālpatriotisma veidošanos vietējos iedzīvotājos.

SAĪSINĀJUMI

KVVA – Krievijas Valsts vēstures arhīvs

LgKM – Latgales Kultūrvēstures muzejs

LNB – Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums

PSZ – Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [..]

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

B. Brežgo fonds. *Latgales pilsētu vēsture – apcerējums, pirmraksts, uzmetums*. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums (turpmāk – LNB), RX3–9–1.

Dovgjallo, D., 1903. *Istoriko-juridicheskie materialy izvlechenye iz aktovyh knig gubernij Mogilevskoj i Vitebskoj [..]*. Vyp. 31. Vitebsk: Gubernskaja Tipografija.

Par Režīcas pilsētas plānu [krievu val.], 16.02.1835. Krievijas Valsts vēstures arhīvs (Sanktpēterburga, turpmāk – KVVA), 1287–8–252, 11.b lp.

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [..], 1830a (turpmāk – PSZ). Sobranie pervoe. Tom 19. Sanktpeterburg: V Tipografii II Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii.

PSZ, 1830b. Sobranje pervoe. T. 20. Sanktpeterburh: V Typohrafyy II Otdelenyya Sobstvennoj E. Y. V. Kanceljaryy.

PSZ, 1830c. Sobranje pervoe. T. 21. Sanktpeterburh: V Typohrafyy II Otdelenyya Sobstvennoj E. Y. V. Kanceljaryy.

PSZ, 1839. Sobranie pervoe. Kniga chertezhej i risunkov (Plany gorodov). Sanktpeterburg: V Tipografii II Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii.

Režīcas pilsētas ģeometriskais plāns ar publisko ēku uzskaitījumu [krievu val.], [b. d.]. CVVA, 1293–166–Vitebskas gub.–36, 1. lp.

Škutāns, S., 1972. Documenta historiam Livoniae australis illustrantia. Dokumenti, kas atsateic uz Latgolas vēsturi. *Acta Latgalica*, 4. Mīnhene: P/s Latgaļu izdevniecība.

Voronov, N., Vikmanis, K., 1945. *Pojasnitel'naja zapiska k sheme general'nogo projekta planirovki g. Rezekne*. Rīga: Respublikanskie Arhitekturno-planirovochnye masterskie upravlenija po delam Arhitektury pri SPK LSSR. Latgales Kultūrvēstures muzejs (turpmāk – LgKM), 14525.

LITERATŪRA

- Apinis, K., 1931. *Latvijas pilsētu vēsture*. Rīga: A. Gulbis.
- Belov, A. V., 2018. Reforma goroda Ekateriny II: zamysel, process realizacii i rezul'taty [..]. *Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk*, t. 20, no. 3.
- Brežgo, B., 1939. Rēzeknes pilsētas teritorija XVI–XVIII g. s. *Latgales Vēstnesis*, 60, 3.
- Brežgo, B., 1943. *Latgolas inventari un generalmērejšonas zem'u aproksti 1695.–1784*. Daugavpils: V. Loča izdevniecība.
- Celik, Z., Favro, D., 1988. Methods of Urban History. *Journal of Architectural Education*, 41 (3), 4–9.
- Kostof, S., 1991. *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History*. Boston; Toronto; London: A Bulfinch Press Book Little, Brown and Company.
- Krastiņš, J., Strautmanis, I., Dripe, J., 1998. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika, 83–84.
- Mihajlenko, T. G., 2010. *Istorija planirovki i zastrojki Kurska (konec XVIII – nachalo XIX vekov)*. Avtoreferat. Kursk: Kurskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet.
- Mzhel'skij, V. M., 2017. *Arhitekturnaja sreda torgovyh ploshhadej uezdnyh gorodov Rossii konca XVIII – pervoj poloviny XIX vv.* Dissertacija. Barnaul: Altajskij gosudarstvennyj universitet.
- Nikonov, V., 2000. *Rezekne. Očerki istorii s drevnejših vremen do aprēlja 1917 goda*. Rīga: Zinatne.
- Savel'ev, V. V., 2002. *Gradostroitel'naja reforma Ekateriny II: Formirovanie priemov "reguljarnogo" gradostroitel'stva i mehanizm ih osušhestvlenija [..]*. Avtoreferat. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj akademičeskij institut žhivopisi.
- Uškāns, A., 2023. *Satīkšmes ceļi Austrumlatgalē*. Manuskripts.
- Zlaugotnis, J., Ķiece, V., 1985. *Rēzeknes vēsturiskais centrs. Pirmsprojekta izpēte*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas un projektēšanas kantoris, LgKM 16089.
- Zolotareva, M. V., 2010. *Regulirovanie arhitekturno-stroitel'nogo processa v Rossii XVIII – nachala XX veka*. Avtoreferat. Sankt-Peterburg: SPbGASU.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Rakstā izmantotie attēli nav aizsargāti ar autortiesībām, un autors ir tiesīgs tos izmantot publikācijās.

COPIES OF THE 1778 RĒZEKNE GENERAL PLAN AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF URBAN PLANNING

ANDRIS UŠKĀNS

MSc (Eng.), student of the master's programme in history at Daugavpils University

E-mail: info@rositten.lv

ABSTRACT

In 1778, plans were approved for three modern cities of Latgale: Daugavpils, Ludza, and Rēzekne. The location of the original Rēzekne (Režica) plan is unknown, but copies of it are available to researchers, having been created at different times, and they contain a plan of the situation in addition to the project. The purpose of the study is to draw conclusions about the course of the first stage of the city's development. By comparing the plans, conclusions were formulated about the approximate course of the creation of Rēzekne city houses and street network in the 18th/19th centuries. Today, the central street of the Old Town and the initial stages of some of its outgoing streets approximately correspond to the 1778 plan, but regular planning continued in the following stages of the city's formation.

Keywords: Rēzekne, city plan, urban history, urban planning, Russian Empire, orthogonal plan.

Summary

In 1778, a plan for Rēzekne was approved. The location of the original plan is unknown, but the copies of it, created at different times, are available to researchers. These copies show not only the project plan, but also the current situation at the time of their creation. The purpose of this study is to draw conclusions about the course of the city's development in its first phase. The study found that the available copies of the general plan, although they had been known to scientific community, had not been examined separately or compared to each other. However, each of the examined copies contains different information that enables reconstruction of the course of the city's creation and observing the difficulties that are not mentioned in written sources. It can be concluded that the possible reasons why the general plan was not fully implemented were mainly due to the fact that it was poorly designed, completely ignored the topography, had a wrong scale and even orientation. It is also necessary to take into account the social aspect, – the inhabitants were too poor to realize the reconstruction of the city with their own means. As a result, only the buildings that

were built with state and city funds have materialised – the buildings of the state chancellery, the magistrate and the city council, the post station, the poorhouse, and the city market stalls. Of all of the above, the main street of the old town, today – Latgales iela, the beginnings of several of its perpendicular streets, and the central market square survive to the present day. It seems that the only building that has survived from the 18th century, is the brick building of the state chancellery, built around 1780.

PRIEKŠPILSĒTU LOMA RĪGAS 19. GADSIMTA PIRMĀS PUSES BŪVNOTEIKUMOS

BEĀTE LIELMANE

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante

E-mail: bl12004@edu.lu.lv

ANOTĀCIJA

Būvnoteikumi ir viens no galvenajiem pilsētas veidošanas un regulēšanas līdzekļiem, kas parāda sava laika priekšstatus par pilsētas attīstību. Izpētot 19. gs. pirmajā pusē Rīgā spēkā esošos būvniecību regulējošos noteikumus, raksta mērķis ir analizēt priekšstatus par priekšpilsētu lomu turpmākajā pilsētas izaugsmē. Priekšpilsētu pilsētībūvnieciskajā attīstībā joprojām noteicošais faktors bija militārās prasības. Tas ir redzams gan 1813. gada reglamentā par priekšpilsētu apbūvi, gan 1819. gada Rīgas būvnoteikumos. Tajos tika noteikts, ka Rīgas cietoksnim tuvāk esošajā priekšpilsētu teritorijā drīkstēja celt tikai koka ēkas, kuras aplenkuma gadījumā bija jānodedzina.

Atslēgvārdi: pilsētībūvniecība, būvnoteikumi, Rīgas priekšpilsētu apbūve, paraugfasādes, Filipo Pauluči.

IEVADS

Būvnoteikumi ir viens no galvenajiem pilsētas veidošanas un regulēšanas līdzekļiem, kas rakstītā formā fiksē sava laika uzskatus par pilsētas attīstību (Kirichenko 2001, 94), tādēļ tie dod iespēju uzzināt, kāda bija pilsētplānošanas izpratne pagātnē. Vēsturiski būvnoteikumi ir veidojušies kā rīks, ar kuru pasargāt pilsētu no postošiem ugunsgrēkiem, kā arī nodalīt sabiedrisko telpu no privātās (Siilivask 2018, 26). Vēlāk tie sāka regulēt plašākus būvniecības un labiekārtošanas jautājumus, tostarp estētisko aspektu.

Senākie zināmie būvnoteikumi Rīgā attiecās uz tās kodolu – Vecrīgu, un to aizsākumi meklējami 13. gs. beigās, kad ugunsgrēkā nodegusi liela Rīgas pilsētas daļa. Tā acimredzot bijusi apbūvēta ar koka ēkām, tādēļ rāte un

pilsoņi nolēma turpmāk pilsētā atļaut celt ēkas tikai no ugunsdroša materiāla (Zandberga 1971, 64).

Viens no būtiskākajiem apstākļiem, kas ietekmēja būvniecības tendences Rīgā, ir tās cietokšņa statuss. Tas saglabājās arī 19. gs. pirmajā pusē, kad Vecrīgu jeb Iekšrīgu apņēma nocietinājumu sistēma, otrpus tai bija izveidojušās priekšpilsētas – Pēterburgas, Maskavas un Mītavas priekšpilsēta. Gadsimtu gaitā Rīga bija kļuvusi par vienu no nozīmīgākajiem Krievijas impērijas tirdzniecības centriem, un, sākoties industrializācijas laikmetam, pilsēta strauji sāka augt un līdzī nesa pieprasījumu pēc ievērojamām pārmaiņām pilsētbūvniecības jautājumos. Tieši šajā laikā radās vislielākās pretrunas starp pilsētas militārajām un ekonomiskajām funkcijām. Simbols tam bija nocietinājumu sistēma, kas kavēja Iekšrīgas saplūšanu ar priekšpilsētām, bet tieši priekšpilsētas bija vieta tālākajai pilsētas izaugsmei.

19. gs. pirmajā pusē uz Rīgu, tāpat kā uz citām Krievijas impērijas pilsētām, attiecās vispārējie ar celtniecību saistītie likumi (Kraстиņš 1988, 63), savukārt 1813. gadā tika izdoti īpaši noteikumi par Rīgas priekšpilsētu apbūvi (*Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga* (1813) (turpmāk – Reglement)). 1819. gadā tika izstrādāti un nākamajā gadā publicēti plašāki būvnoteikumi (*Bau-Ordnung für die Stadt Riga und deren Vorstädte = Ustav" o proizvodstv' stroenij v" gorod' Rig' i ego forshtatah"* (1820) (turpmāk – Bau-Ordnung)), kas ietvēra arī 1813. gadā izstrādātos noteikumus. Aplūkojot būvnoteikumus, ir iespējams saprast un raksturot, kā pilsētas attīstībā tika uzlūkotas priekšpilsētas, tādēļ, izpētot 19. gs. pirmajā pusē Rīgā spēkā esošos būvniecību regulējošos noteikumus, raksta mērķis ir analizēt priekšstatus par priekšpilsētu lomu turpmākajā pilsētas izaugsme.

Līdz šim historiogrāfijā Rīgas būvnoteikumi pieminēti darbos, kas veltīti plašākiem arhitektūras jautājumiem, bet dziļāka to analīze atrodama vien atsevišķos pētījumos. Izvērstāk aplūkoti 1293. gada būvnoteikumi, ko apskata R. Zandberga (Zandberga 1971), 19. gs. otrās puses būvnoteikumus analizējis J. Kraстиņš (Kraстиņš 1971), savukārt 19. gs. pirmās puses noteikumus visdziļāk aplūkojis J. Vasiljevs (Vasil'ev 1961), uz kuru atsaucas atrodamas I. Bākules (Bākule 2009), P. Blūma (Blūms 2001), kā arī citos pētījumos.

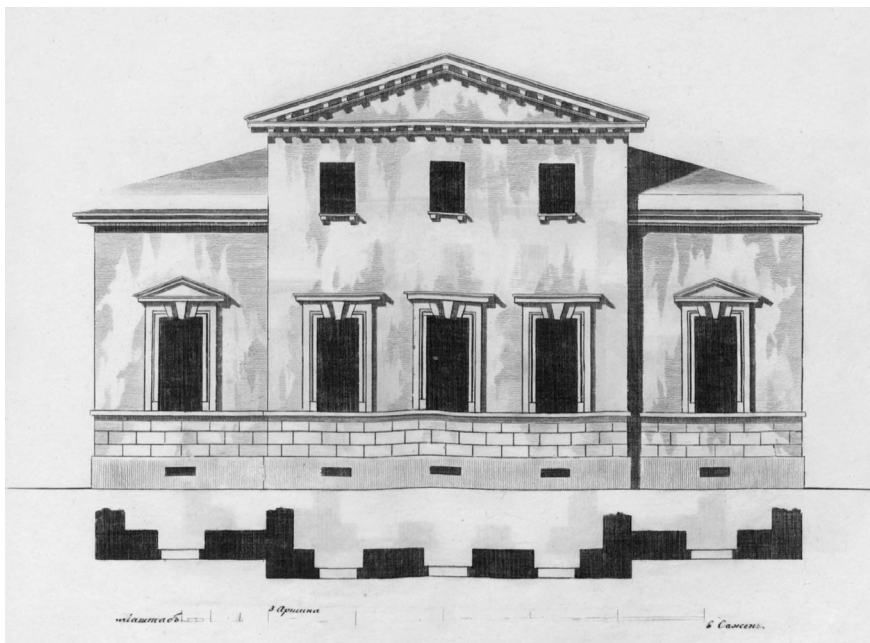
BŪVNOTEIKUMI KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ

Rakstā aplūkojamā perioda pilsētbūvniecību ietekmēja apgaismības idejas un klasicisma stils, kas Krievijas impērijā ienāca Katrīnas II valdīšanas laikā (1762–1796). To ietekmē 18. gs. pēdējās desmitgadēs un 19. gs. sākumā Krievijas impērijā sāka nostiprināties profesionāla pilsētplānošana un

arhitektūra (Siilivask 2018, 361), jo tās kā svarīgs cilvēka dzīves formēšanas process nokļuva valsts politikas interešu sfērā. Apdzīvoto vietu ārējā veidola un telpiskās organizācijas atbilstībai mākslinieciskām normām, kas tika uzskatītas par valsts nopelni, vajadzēja iemiesot priekšstatu par valsts spēku, varenību un gudrību (Kirichenko 2001, 181).

Aleksandra I valdīšanas laikā (1801–1825) 19. gs. pirmajās desmitgadēs klasicisma idejas pilsētplānošanā sasniedza savu kulmināciju, prasot vienotus estētiskos ideālus ievērot pilsētvidē no ēku fasādēm līdz pat dārza žogu detaļām un proporcijām. Tiekšanās pēc šiem ideāliem tika panākta ar imperatora 1809. gada 31. decembra dekrētu, kas noteica, ka visās Krievijas impērijas pilsētās privātmājas ir jābūvē pēc valsts noteiktiem fasāžu paraugiem. 1809. gadā tika izdoti pirmie divi albumi ar 100 fasādes tipu paraugiem (Siilivask 2018, 366).

Vēlāk tika radīti vēl divi albumi ar 125 fasāžu projektiem, kuros bija ne tikai dzīvojamo, bet arī saimniecisko, tirgotavu, darbnīcu, fabriku u. c. ēku projekti, turklāt tajos tika norādīts arī izmantojamais ārsienu būvmateriāls (Sobranie fasadov, ego imperatorskim velichestvom vysochajshe

1. attēls. 32. fasādes zīmējums no *Ego Imperatorskim Velichestvom Vysochajshe aprobovannyh dlja chastnyh stroenij v gorodah Rossijskoj Imperii. 1809–1812 goda. Časti I–V. S.-Peterburg, 1809–1812*

Figure 1. Façade drawing No. 32 from *Ego Imperatorskim Velichestvom Vysochajshe aprobovannyh dlja chastnyh stroenij v gorodah Rossijskoj Imperii. 1809–1812 goda. Časti I–V. S.-Peterburg, 1809–1812*

aprobovannyh dlja chastnyh stroenij v gorodah Rossijskoj Imperiii, 1809–1812 goda (1812)). Savukārt 1817. gadā tika noteikti māju krāsošanai atļauto krāsu toņi (Siilivask 2018, 366–367).

Paraugfasādes noteica tikai galvenās fasādes veidolu, viss pārējais – ēkas plānojums un tās novietojums gruntsgabalā – bija atkarīgs no īpašnieka ieskatiem (Kirichenko 2001, 184). Ar šiem noteikumiem impērija centās pilsoņiem izkopt labu gaumi un piespiest tos dzīvot iedomātā klasicisma ideālā, nevis vecmodīgās lauciniecišķās dzīvojamās mājās, kurām tie būtu devuši priekšroku. Tāda pati tendence un līdzīga gandrīz ideālistiska pieeja turpinājās un pat nostiprinājās imperatora Nikolaja I valdīšanas (1825–1855) laikā. Jaunu albumu izdošana ar obligātu fasāžu dizainiem turpinājās līdz 19. gs. 50. gadu vidum, kad lielākā daļu citu Eiropas valstu būvniecības noteikumus bija jau nodevušas vietējam vai reģionālam līmenim (Siilivask 2018, 367).

Noteikumu izpildi uzraudzīja provinces valdības ierēdņi, ģenerālgubernatori un civilgubernatori, kā arī vietējās policijas iestādes. Lai piemērotu jaunus apbūves noteikumus, bija jāizstrādā jauni pilsētas plāni un vietējie apbūves noteikumi (Siilivask 2018, 367).

Vietējo noteikumu aktualizēšana sākās 19. gs. otrās desmitgades beigās. Vispirms jauns noteikumu kopums tika ieviests Mītavā (Jelgavā) (1817), pēc tam Rīgā (1819), Rēvelē (Tallinā) (1824), Tērbatā (Tartu) (1846), tad dažās apriņķa pilsētās, piemēram, Vīlandē 19. gs. 40. gados (Siilivask 2018, 367).

1832. gadā Krievijas impērijā tika izdots Būvniecības nolikums (papildināts 1842. gadā), kas kļuva par galveno dokumentu būvniecības regulēšanā un standartizēja visus būvniecības procesa posmus (Zolotareva 2019, 4). Tajā bija apkopoti un publicēti likumi, kas kontrolēja būvniecības sfēru, tostarp institūcijas, kuras nodarbojās ar būvniecības uzraudzīšanu, privāto būvju (dzīvojamo ēku un fabriku), sabiedrisko ēku, dievnamu celtniecību, kā arī laukumu, ielu, trotuāru un tiltu būvniecību (Svod zakonov Rossijskoj Imperii. Tom XII (1842)). Papildus Būvniecības nolikumam, pilsētu plāniem un paraugfasāžu kolekcijām pilsētplānošanas normatīvo regulējumu veidoja arī atsevišķi civillikumi un daži īpaši ustavi (piemēram, Ugunsdrošības noteikumi) (Kajgorodova 2022, 276).

1813. GADA REGLAMENTS

Neilgi pēc paraugfasāžu ieviešanas Rīgas un tās priekšpilsētu vēsturē notika pavērsiens – 1812. gada priekšpilsētu nodedzināšana, kas kļuva par svarīgu pagrieziena punktu pilsētas pilsētībūvnieciskajā attīstībā.

1812. gadā Napoleona Krievijas kampaņas laikā Rīga kā Krievijas impērijas svarīgs, stratēģiski nozīmīgs cietoksnis bija apdraudēta. Rīgai tuvojās

Napoleona armijas 10. korpuss, tāpēc, lai apgrūtinātu ienaidnieka piekļūšanu pilsētai, Rīgas militārais gubernators Magnuss Gustavs fon Esens (1758–1813) naktī no 11. uz 12. jūliju (pēc vecā stila) lika nodedzināt tuvāk Iekšrīgai esošo Maskavas un Pēterburgas priekšpilsētas daļu (Mītavas priekšpilsētā dedzināšana bija notikusi jau iepriekš) (Čerpinska 2010, 130).

Izdega versti garš un vairāk nekā versti plats (ap 115 ha) laukums. Pēterburgas un Maskavas priekšpilsētā nodedzināja 782 ēkas (702 dzīvojamās un 35 pilsētai piederošas ēkas, 4 baznīcas ar blakusēkām, 41 tirgotavu, kā arī krievu tirgotāju noliktavas). Bez pajumtes palika 6882 cilvēki (Brambe 1982, 68) jeb apmēram 1/5 daļa Rīgas iedzīvotāju.

Ģenerālgubernators nespēja tikt galā ar sarežģīto situāciju. Bez pajumtes palikušie priekšpilsētu iedzīvotāji spontāni, bez noteikta plāna uzsāka savu īpašumu atjaunošanas darbus. Drīzumā cars Aleksandrs I par Rīgas ģenerālgubernatoru iecēla marķīzu Filipo Pauluči (1779–1849). Atšķirībā no Esena viņš bija tālredzīgāks un apzinājās, ka ar steigu ir nepieciešams veikt vismaz pašus primitīvākos labiekārtošanas darbus nodedzinātajās Rīgas priekšpilsētās (Vasil'ev 1961, 245). F. Pauluči centās atstāt priekšpilsētu nodedzināšanu pagātnē un veicināt skaistu un patīkamu pilsētvidi (Vasil'ev 1961, 248).

Lai aktīvās būvniecības laikā tiktu ievērota zināma vienota stilistika, bija nepieciešams noteikt skaidrus būvniecības noteikumus. Nodedzināto Rīgas priekšpilsētu teritorijai Pauluči lika sagatavot jaunu ielu tīkla plānojumu un būvniecības noteikumus. Viņa uzraudzībā projektētāju grupa, ko vadīja militārais inženieris Ivans Truzsons, 1813. gadā izstrādāja "Reglamentu par priekšpilsētu atjaunošanu un šo priekšpilsētu atbilstību Rīgas nocietinājumiem" (Reglement) tūlītējai apbūves atjaunošanai, bet 1815. gadā – perspektīvo priekšpilsētu attīstības plānu ilgākam periodam (Bākule 2009, 109).

Dokumentā bija ietvertas vairākas normas, kas bija izstrādātas jau iepriekš: 1811. un 1812. gada Kara kolēģijas rīkojumi par Rīgas cietoksni (Blūms 2001, 68), kā arī 1809. gada valdības rīkojums par ēku celtniecību pēc paraugfasādēm (Reglement 1813, 6).

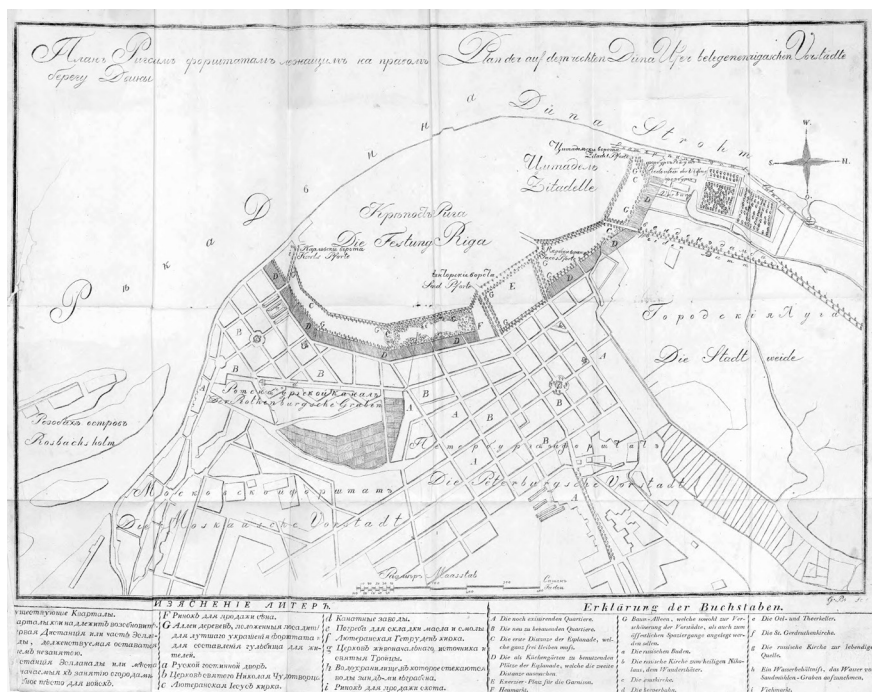
Svarīgi atzīmēt, ka arī pēc 1812. gada priekšpilsētu nodedzināšanas un par spīti kritikai par šīs rīcības nepieciešamību Rīga joprojām saglabāja cietokšņa statusu, tādēļ 1813. gada reglamentā bija spēkā iepriekšējie būvniecības ierobežojumi par nocietinātās pilsētas daļas aizsardzības prasībām.

Jaunajos noteikumos priekšpilsētas tika iedalītas četrās distancēs – koncentriskās zonās, kuru robežās apbūves ierobežojumi bija atšķirīgi. Tika noteikts, ka ap Rīgas cietoksni bija 130 asu (apmēram 276,9 m) garš glasiss jeb neapbūvēta zona, kurā ietilpa 1. (80 asis, ap 170,4 m) un 2. distance (50 asis, 106,5 m). 1. distancē pie pašiem nocietinājumu vaļņiem nebija

atļauta nekāda veida apbūve, tajā drikstēja izveidot tikai pastaigu vietas. Arī 2. distancē bija aizliegta apbūve, bet tajā drikstēja ierīkot sakņu dārzus ar vieglas konstrukcijas žogiem (Reglement 1813, 4).

Pēc pirmajām divām distancēm sākās Pēterburgas un Maskavas priekšpilsēta, un tajās tika atļauta būvniecība ar noteikumiem, ka ēkas ir vienudivus stāvus augstas koka konstrukcijas bez pagrabiem un ka to pamati no zemes nepaceļas augstāk par pēdu (ap 30,5 cm) (Reglement 1813, 6). Joprojām bija spēkā noteikums, ka pilsētas aplenkuma gadījumā ēkas līdz 4. distancē, kas bija 320 asu (ap 681,6 m) jeb lielgabala šāviņa attālumā, var tikt iznīcinātas bez kompensācijas par zaudēto īpašumu (Reglement 1813, 10).

4. distancē jau drikstēja celt visu veidu ēkas, kas atbilst paraugfasādēm, pat ar pildrēzģa sienām uz mūra pamatiem bez augstuma ierobežojumiem, kā arī drikstēja izbūvēt pagrabus, tomēr apakšējais līmenis (1. stāvs) nedrīkstēja būt mūra (Reglement 1813, 10).

2. attēls. Rīgas priekšpilsētu plāns Daugavas labajā krastā. Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga (1813)

Figure 2. The Plan of the Suburbs of Riga on the Right Bank of Daugava. Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga (1813)

Dalījums distancēs attiecās arī uz Pārdaugavu, tomēr īpaši nosacījumi bija Lielajai Klīversalai un daļai no Mūkusalas, kuras, lai gan pēc attāluma ietilpa neapbūvējamajā zonā, drikstēja apbūvēt tāpat kā 3. distancē ar nosacījumu, ka tas netraucē pilsētas aizsardzībai (Reglement 1813, 18–20).

Būvnoteikumi skāra arī ēku ārējo izskatu – gar ielām tās drikstēja būvēt atbilstoši paraugfasāžu albumos paredzētiem piemēriem. Priekšpilsētu dzīvojamās mājas tradicionāli bija novietotas gar ielu, paredzot staļļus un citas palīgēkas grunstgabala dziļumā. Mājas pret ielu varēja būt vērstas gan ar galafasādi, gan garenfasādi, un visam ielas frontes garumam bija jābūt nožogotam, veidojot nepārtrauktu apbūves līniju (Bākule 2009, 118).

Attiecībā uz pilsētas zonējumu reglamentā bija atrunāts, ka skārņus un lopkautuves drikst ierīkot tikai atsevišķās priekšpilsētu vietās (Reglement 1813, 14).

Reglamentā iezīmējas pretruna starp to, kā pilsētā dabiski notiek izaugsme, un būvniecības ierobežojumiem, respektīvi, tuvāk centram dzīvoja turīgāki pilsētnieki, kuriem bija materiālās iespējas būvēt augstākus un būvmateriālos daudzveidīgākus namus, bet Rīgā 3. distancē drikstēja veikt tikai mazstāvu koka apbūvi. Savukārt distancē, kurā bija lielāka apbūves brīvība, dzīvoja nabadzīgāki iedzīvotāji, kas nevarēja atļauties celt lielākas ēkas no izturīgākiem materiāliem.

Jaunajos apstākļos, kuros priekšpilsētām bija lielāka loma pilsētas dzīvē un kuros tās vairs nevarēja uzskatīt par nejaušu pilsētas priedēkli, kara aizsardzības prasības pārvērtās par smagu izvēli, kas ievērojami apgrūtināja priekšpilsētu plānošanu un apbūvi. Šīs prasības bija galvenais šķērslis daudzu pilsētībūvniecības principu ieviešanā, kas būtu kalpojoši rīdzinieku vajadzībām.

Salīdzinoši ierobežotais 1813. gada piedāvājums priekšpilsētu atjaunošanai, protams, neatspoguļoja pilsētas attīstības tendences. Rīgas ekonomiskā attīstība ievērojami bija palielinājusi nepieciešamību likvidēt Rīgas nocietinājuma statusu, saglabājot vien pilsētas tirdzniecisko funkciju. Apzinoties Rīgas nozīmīgo lomu Krievijas impērijas ekonomikā, pretrunu redzēja arī Pauluči. 1813. gadā viņš rakstīja: “Rīga vienlaikus ir gan cietoksnis, gan tirdzniecības pilsēta, divas savstarpēji pretējas lietas, jo pirmā paredz lielu stingrību, bet otrā – brīvību.” (Vasil’ev 1961, 251)

1819. GADA NOTEIKUMI

Nodedzināto ēku vietā laikā no 1813. līdz 1819. gadam tika uzbūvētas aptuveni 1000 mazstāvu koka savrupmāju (Krastiņš 1988, 26). Pastāvot tik izvērstai būvniecībai, pilsētas administrācija guva daudzas praktiskas atziņas, kas tai palīdzēja 1819. gadā, papildinot jau esošo 1813. gada

reglamentu, izstrādāt 1820. gadā publicēto “Nolikumu par ēku būvniecību Rīgas pilsētā un priekšpilsētās” (Bau-Ordnung 1820). Jaunajos būvnoteikumos tika iekļauti arī papildu nosacījumi, un, atšķirībā no reglamenta, tas bija visaptverošs dokuments, kurā tika atrunāta arī Iekšrīgas apbūve. Noteikumos bija noteikts, ka Iekšrīgā aizliegta koka apbūve, galvenajās un platajās ielās varēja būt ēkas, kas ir augtākas par trim stāviem, mazās un sānu ieliņās – ne vairāk par trīs stāviem (Bau-Ordnung 1820, 30).

Salīdzinājumā ar 1813. gada reglamentu tika palielināts dalījums distancēs no četrām līdz piecām. Noteikumi attiecībā uz apbūvi 1., 2. un 3. distancē bija tādi paši kā iepriekš. Bet uz 4. distanci, kas tika noteikta 320 asu (ap 681,6 m) platumā, tika attiecināti tādi paši noteikumi kā uz 3. distanci. Aiz tās sākās 5. distance, kurā ietilpa priekšpilsētu palisādes un drīkstēja būvēt visu veidu ēkas un pagrabus (Bau-Ordnung 1820, 38).

Joprojām bija spēkā iepriekšējie norādījumi attiecībā uz Pārdaugavu, kā arī īpašie nosacījumi Lielajai Kliversalai un Mūkusalai (Bau-Ordnung 1820, 30). Tāpat kā iepriekš Rīgas aplenkuma gadījumā ēkas priekšpilsētā, kas atradās līdz 5. distancei, bez kompensācijas tiktu nodedzinātas (Bau-Ordnung 1820, 40). Tomēr, atšķirībā no reglamenta, būvnoteikumi bija plašāki un izvērstāki un tajos tika atrunāti arī noteikumi fabriku, skārņu, kautuvju, krogu, spirta destilācijas iestāžu, noliktavu un smēžu būvniecībai. Tāpat tajos tika regulēti jautājumi par dārziem, akām, sētām, pagalmiem, notekcaurulēm, jumta segumu, ielu linijām, logiem, ielu apgaismojumu, trotuāriem, būvniecības darbu saskaņošanas izcenojumiem, kā arī krāsām, kurās drīkstēja krāsot celtnes.

1828. gadā tika izdoti daži papildinājumi būvnoteikumiem. Tajos tika minēti biežākie būvnoteikumu pārkāpumi (Vasil'ev 1961, 292), norādot gan, ka šīs atkāpes no paraugfasādēm ir normālas un radušās, piemērojoties lokālajiem klimatiskajiem apstākļiem, pieejamajiem materiāliem un citiem objektīviem faktoriem (Vasil'ev 1961, 294).

1819. gada būvnoteikumi bija spēkā līdz pat cietokšņa likvidēšanai, ko Krievijas valdība atļāva 1856. gadā (Krastiņš 1988, 32). Pirms tam Rīgā ar īpašu Vidzemes civilgubernatora reskriptu 1850. gada 5. janvārī tika pasludināts, ka paraugfasāžu lietošana vairs nav obligāta (Krastiņš 1998, 75), savukārt pēc Vidzemes guberņas vadības ierosinājuma 1851. gadā ģenerālgubernators atļāva pārskatīt 1819. gada būvnoteikumus, un 1866. gadā tika izstrādāti jauni noteikumi (Bau-Instruction 1867, III).

Tikai pēc Rīgas pilsētas vaļņu nojaukšanas un 1866. gada būvnoteikumu izdošanas sākās daudzstāvu mūra namu celtniecība ne vien teritorijā, kas atbrīvota no fortifikācijām, bet arī bijušajās priekšpilsētās. 19. gs. otrajā pusē beidzot notika pārmaiņas, kas atrisināja senās pretrunas starp militāro funkciju un pilsētas tālāko attīstību, kura bija vērsta priekšpilsētu virzienā.

SECINĀJUMI

Būvnoteikumi kā vēstures avots parāda, kā pilsētā tika regulēta tālākā pilsētbūvnieciskā attīstība un kāda loma tajā bija katrai pilsētas daļai, kas atspoguļoja sava laika sabiedrības priekšstatus un ekonomiskās attīstības tendences. Rīgas gadījumā 19. gs. pirmajā pusē pilsētas kodolā – Iekšrīgā – un tās priekšpilsētās bija krasi atšķirīgi apbūves noteikumi, kas traucēja vienmērīgai pilsētas izaugsmei.

Aplūkojamajā periodā Krievijas impērijā pilsētbūvniecības jautājumus noteica apgaismība un klasicisms. To pārstāvji centās sakārtot un stingrāk kontrolēt, lai, no vienas puses, veicinātu harmonisku vidi, bet, no otras, caur arhitektūru nostiprinātu impērijas varenību. Šo ideju spilgtākā izpausme bija obligāto tipveida paraugfasāžu izmantošana, kas vizuāli vienādoja impērijas pilsētu arhitektūru.

Rīgā pāreja uz paraugfasāžu izmantošanu sakrita ar 1812. gada priekšpilsētu nodedzināšanu, kas izraisīja ļoti strauju apbūves tempa un apjoma pieaugumu, zudušo ēku vietā ātri radot ēkas ar klasicisma ideāliem atbilstošām fasādēm. Šajā periodā līdztekus Krievijas impērijas vispārējiem likumiem impērijas pilsētās, tostarp Rīgā, tika izstrādāti jaunajām prasībām atbilstoši būvnoteikumi. Ņemot vērā nepieciešamību pēc 1812. gada ugunsgrēka pēc iespējas ātrāk atjaunot Rīgas priekšpilsētas, jau 1813. gadā tika izdots "Reglaments par priekšpilsētu atjaunošanu un šo priekšpilsētu atbilstību Rīgas nocietinājumiem". Pēc savas būtības tas bija pagaidu dokuments, kura mērķis bija nodrošināt steidzamāko priekšpilsētas atjaunošanas darbu veikšanu un iezīmēt tālāko tās apbūves attīstību pirms pilnvērtīgu būvnoteikumu izstrādes. Pilsētas jaunie būvnoteikumi – "Nolikums par ēku būvniecību Rīgas pilsētā un priekšpilsētās" – tika apstiprināti 1819. gadā.

Gan 1813. gada reglaments, gan 1819. gada būvnoteikumi joprojām bija pakārtoti cietokšņa vajadzībām, nosakot, ka Iekšrīgā drīkst būt tikai mūra apbūve, bet cietoksnim tuvāk esošajā priekšpilsētu teritorijā joprojām var celt tikai koka ēkas, kuras aplenkuma gadījumā bija jānodedzina. Šajos noteikumos atspoguļojas divu redzējumu sadursme, no vienas puses, vienotās fasādēs veidota skaista plaukstoša pilsēta, no otras, mazstāvīgas pagaidu koka ēkas. Priekšpilsētu statusa un pilsētbūvnieciskajā attīstībā joprojām galvenais noteicošais faktors bija militārās prasības.

Lai gan visi šie dokumenti veicināja apbūves funkcionālā zonējuma un telpiskās struktūras mērķtiecīgu attīstību, estētiskas un vienotas pilsētvides veidošanos, tomēr tajos jūtama nepārtraukta cīņa pret dažādiem ierobežojumiem fortifikācijas apsvērumu dēļ, kas ierobežoja priekšpilsētu attīstību līdz pat fortifikācijas sistēmas likvidēšanai 19. gs. otrajā pusē.

Būvnoteikumu ietekmē 19. gs. pirmajā pusē Rīgas priekšpilsētās veidojās mazstāvīga koka apbūve, kas bija pakārtota Iekšrīgā apbūvētajām mūra

ēkām. Šī perioda būvniecības prakse atstāja ietekmi uz Rīgas apbūves raksturu arī nākotnē.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Bau-Instruction für die Stadt Riga = Stroitel'naja Instrukcija dlja goroda Rigi*, 1867. Riga: Gedrukt in der Livl. Gouvernements-Typographie.
- Bau-Ordnung für die Stadt Riga und deren Vorstädte = Ustav" o proizvodstv' stroenij v" gorod' Rig' i ego forshatah"*, 1820. Riga: gedruckt und zu bekommen bei Wilhelm Ferdinand Häcker.
- Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga*, 1813. Riga.
- Sobranie fasadov, ego imperatorskim veličestvom vysochajshe aprobovannyh dlja chastyh stroenij v gorodah Rossijskoj Imperii, 1809–1812 goda*, 1812. Sankt-Peterburg.
- Svod zakonov Rossijskoj Imperii. Tom XII*, 1842. Sankt-Peterburg.

LITERATŪRA

- Bākule, I., 2009. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Riga: Neputns.
- Blūms, P., 2001. Koka Rīga pēc 1812. gada. Slava, L. (red.). *Koka Rīga*. Riga: Neputns, 64–74.
- Brambe, R., 1982. *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās: 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse*. Riga: Zinātne.
- Čerpinska, A., 2010. Als 1812 die Rigaer Vorstädte brannten. *Ein Rekonstruktionsversuch. Forschungen zur baltischen Geschichte*, 5, 124–142.
- Kajgorodova, P. P., 2022. Analiz gradostroitel'nogo zakonodatel'stva Rossijskoj imperii XIX – nachala XX veka. *Molodoj uchenyj*, 13 (408), 276–278.
- Kirichenko, E., 2001. *Gradostroitel'stvo Rossii serediny XIX – nachala XX veka*. Moskva: Progress-Tradicija.
- Krastiņš, J., 1971. Rīgas centra apbūvi regulējošie noteikumi XIX gs. 60.–70. gados. Tilmanis, O. (atb. red.). *Arhitektūra un pilsēt būvniecība Latvijas PSR. Rakstu krājums II*. Riga: Zinātne, 77–88.
- Krastiņš, J., 1988. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*. Riga: Zinātne.
- Krastiņš, J., 1998. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Riga: Baltika.
- Siilivask, M., 2018. Building regulations in Livonian towns and their impact on local urban space, 1697–1904. Slater, T. R., Pinto, S. *Building Regulations and Urban Form: 1200–1900*. London: Routledge, 353–376.
- Vasil'ev, Ju., 1961. *Klassicism v arhitekture Rigi: ocherk istorii planirovki i zastrojki Rigi v konce XVIII – nachale XIX v.* Riga: Izd-vo AN LSSR.
- Zandberga, R., 1971. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi. Tilmanis, O. (atb. red.). *Arhitektūra un pilsēt būvniecība Latvijas PSR. Rakstu krājums II*. Riga: Zinātne, 59–75.
- Zolotareva, M., 2019. Regulating architectural and civil engineering process in Russia in the 18th – the beginning of the 20th century. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, Vol. 687, Issue 5.

THE ROLE OF SUBURBS IN THE BUILDING REGULATIONS OF RIGA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

BEĀTE LIELMANE

Mg. hist., doctoral student at the University of Latvia

E-mail: bl12004@edu.lu.lv

ABSTRACT

Building regulations are amongst the main means of city construction, reflecting the city development ideas of their time. Therefore, by examining the building regulations in Riga in the first half of the 19th century, the author aims to analyse the perception of the role which suburbs had in the future growth of the city. Military requirements still were the main factor in the development of the suburbs, shown both in the 1813 Regulations of the Construction of the Suburbs and in the Riga Building Regulations of 1819, which allowed constructing only wooden buildings in the territory of suburbs near the Riga fortress, which in the event of a siege must be burned down.

Keywords: urban planning, building regulations, construction of Riga suburbs, model façades, Filippo Paulucci.

Summary

The author aims to analyse the perception of the role which the suburbs had in the future growth of Riga by examining building regulations of the first half of the 19th century, as they reveal the principles according which the city was constructed.

In the first half of the 19th century, Riga was one of the most important economic centres of the Russian Empire, yet, at the same time, it still remained a fortress. To protect inner Riga, only wooden buildings were allowed to be constructed in the territory of suburbs near the fortress, and in the event of a siege, they had to be burned down.

Riga, like other cities of the Russian Empire, was subject to the general laws related to building regulations. In 1813, special regulations were issued for the construction of Riga's suburbs, which formed the basis for more comprehensive regulations issued in 1820. They retained the previous building restrictions regarding the protection of the fortified part of the city, but introduced the division of the suburbs into zones, within the boundaries of which the construction restrictions were different. The regulations were also supplemented by the requirement for the mandatory use of model façades in

the construction of new public and private buildings in Riga. Model façades were supposed to reflect the ideals of the Enlightenment.

In conclusion, the role of suburbs in the building regulations of the first half of the 19th century changed gradually. On the one hand, the mandatory use of model façades contributed to a homogeneous look of the suburbs, on the other hand, the status of the Riga fortress limited their development, which changed only in the second half of the century after the demolition of the city walls.

LATVIJAS REPUBLIKAS ELEKTRIFIKĀCIJAS PLĀNI UN TO REALIZĀCIJA 1919.–1940. GADĀ

ANDRIS GAILIS

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrants,

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Tautas frontes nodaļas krājuma glabātājs

E-pasts: andris.gailis@lnum.lv

ANOTĀCIJA

Raksts atspoguļo garo un sarežģīto ceļu līdz vienota elektrības tīkla izveidei Latvijas teritorijā starpkaru periodā. Raksta mērķis ir izpētīt valsts elektrifikācijas un elektrības apgādes ieceres, kā arī to realizāciju 1919.–1940. gadā. Latvijas Republikā tika veidoti apjomīgi plāni, kuri paredzēja visas Latvijas teritorijas elektrifikāciju un vienotas elektrības sistēmas izveidi. Lai gan visā valstī līdz 1940. gadam netika izveidots vienots elektriskais tīkls, tomēr tika uzcelta liela spēkstacija Ķegumā, kā arī ievākta plaša informācija par Latvijas upju hidroloģiju un energoresursiem, kas tādējādi ļauj uzskatīt valsts darbību elektrifikācijas jomā par veiksmīgu.

Atslēgvārdi: elektrifikācija, elektrības ražošana, Daugava, hidroelektrostacija, termoelektrostacija.

IEVADS

Rakstā padziļināti pētīts periods no 1919. līdz 1940. gadam, jo šajā laikposmā radās pirmās visaptverošās koncepcijas par elektrības apgādi un veidojās jauni plāni par elektrifikācijas sistēmas izveidi, elektroenerģijas ražošanas un piegādāšanas attīstību visā valstī kopumā. Starpkaru perioda elektrifikācijas plānu pētniecība ir nozīmīga Latvijas energoefektivitātes tālāko attīstības stadiju pētījumos. Ne mazāk svarīga loma ir arī Latvijas Republikas saimnieciskās politikas izvērtēšanai kopumā, jo tās attīstība lielā mērā bija saistīta ar elektroapgādes plāniem valstī. Kritiski analizējot tos, ir iespējams gūt detalizētu priekšstatu par Latvijas ekonomiku 20. gs.

20.–30. gados, turpinot pētījumus par perioda saimniecisko sistēmu demokrātijas un autoritārisma posmā.

Ņemot vērā nozīmīgumu, elektrifikācijas tēma starpkaru Latvijas vēsturē ir pētīta samērā maz. Jaunāko pētījumu lokā tēmu aplūko profesors Aivars Stranga, īpaši 2020. gadā iznākušā darba “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)” otrajā izdevumā (Stranga 2020, 130). Izmantojot ļoti bagātu avotu bāzi, A. Stranga parāda saimniecisko situāciju starpkaru Latvijā, analizējot problēmas, kas bija saistītas ar Latvijas elektrifikācijas plānu un izejvielu trūkumu Latvijas elektrostacijām. Tomēr Strangas darbā elektrifikācijai veltītā nodaļa neaplūko jomas attīstību pirms 1934. gada, tāpēc rakstā tiks iezīmēti arī nozares pirmsākumi Latvijā.

Rakstā izmantotas arī laikabiedru liecības un novadpētnieku darbi, piemēram, inženiera Valda Volka grāmata “Rīgas apriņķa lauku elektrifikācija. Cilvēki. Darbi. Notikumi. Atmiņas” (Volks 2016, 6) un vēsturnieka Induļa Zvirgzdiņa raksts par Aiviekstes HES attīstību (Zvirgzdiņš 2014, 33). Raksta tapšanā plaši izmantoti materiāli no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva, īpaši LVVA 5208. fonds, kurā rodami materiāli par Latvijas elektrifikācijas plānu, kā arī LVVA 4595. fonds – Latvijas Republikas starpkaru perioda Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas fonds.

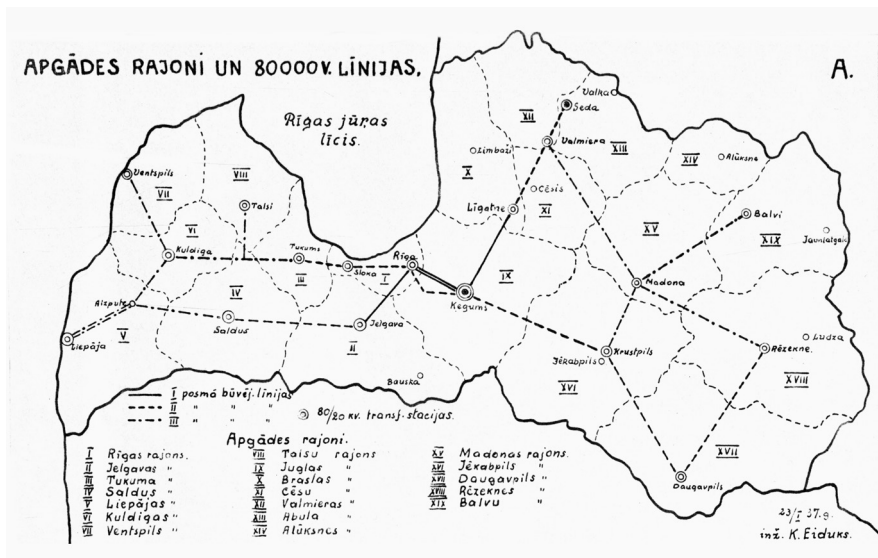
LATVIJAS ELEKTRIFIKĀCIJAS KONCEPCIJU SĀKUMS UN ATTĪSTĪBA 1919.–1940. GADĀ

Lai gan elektrības izmantošana mūsu reģionā datējama jau ar 19. gs. 70. gadiem, tomēr jāatzīst, ka Latvijas teritorija līdz 1918. gadam bija vāji elektrificēta, elektrību saņemot vien lielajām pilsētām, piemēram, Rīgai, kur to ražoja 1905. gadā atklātā termoelektrostacija Andrejostā, kā arī dažādu fabriku tuvākajām apkārtnēm, kur spēkstaciju attīstība notika, lielā mērā pateicoties vācu okupācijas laikā veiktajām fabriku pārbūvēm par elektrostacijām un tīkla izbūvei armijas vajadzībām (Volks 2016, 6). Veseli reģioni, piemēram, Sēlija un Latgale, elektrību nesaņēma gandrīz nemaz, un to elektrificēšana, tāpat arī bojāto un nolietoto elektrības ražošanas iekārtu un tīklu nomaiņa bija jaunās Latvijas Republikas uzdevums.

Valstiskā mērogā elektrifikācijas jautājumus pirmoreiz skatīja un vērtēja Latvijas inženieru un tehniķu I konference 1921. gadā, kurā 18 referātos tika iztirzātas arī tēmas par Daugavas un kūdras resursu izmantošanu elektrifikācijā (Nomals 1922, 65). Nepieciešamību pēc saskaņotas elektrības ražošanas politikas Latvijā pirmoreiz izjuta jau 1924. gadā, kad notika diskusijas par Siguldas pilsētas pievienošanu Juglas spēkstacijas tīklam. 1925. gadā ar Ministru kabineta lēmumu Latvijā tika izveidota Nacionālo spēku komiteja, kura 1931. gadā izdeva savu monumentālo darbu “Latvijas

elektrifikācijas pamati”, uzsverot, ka elektrības ražošanā pamatā izmantojami Latvijas ūdens resursi, primāri tieši Daugava, tāpēc vispirms izbūvējamas spēkstacijas Doles-Ķeguma rajonā, tiešā Rīgas tuvumā, savukārt tvaika centrālēm lielajās Latvijas pilsētās atvēlēta paligcentrāļu loma. Tika arī paredzēts, ka mazās elektrocentrāles var attīstīties autonomi, attīstot savu tīklu, tomēr nākotnē būtu vēlama visu mazo spēkstaciju tīklu pievienošana centrālajam Latvijas tīklam, kas veidojās valsts vidienē (Latvijas elektrifikācijas pamati 1931, 4).

Lai sakārtotu situāciju ar elektrības apgādi valstī, 1934. gada janvārī Latvijā tika izveidota Elektrības padome – šī autonomā institūcija turpmāk risināja elektrifikācijas tīkla attīstības jautājumus Latvijā, kā arī sāka izstrādāt detalizētu Latvijas elektrifikācijas plānu (Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 31.01.1934., 20), kuru pabeidza 1937. gadā. Plāns paredzēja 19 elektrības apgādes rajonu izveidošanu Latvijā. Pirmajā plāna daļā tika paredzēts pabeigt tobrīd jau iesāktu Ķeguma HES būvniecību (1. att.). Tālākie plāna punkti paredzēja Latvijas kūdras resursu izmantošanu, ceļot kūdras spēkstaciju Sedā, vēlāk arī vēl vienu spēkstaciju uz Daugavas. Lai arī pirmais plāna punkts tika izpildīts diezgan sekmīgi, tomēr, iespējams, tieši resursu trūkuma dēļ plāns kopumā netika pieņemts – vēl nebija nedz pietiekamu tehnoloģiju kūdras spēkstacijas izveidei, nedz vairs materiālu un līdzekļu otras spēkstacijas būvei uz Daugavas. Kad 1939. gadā

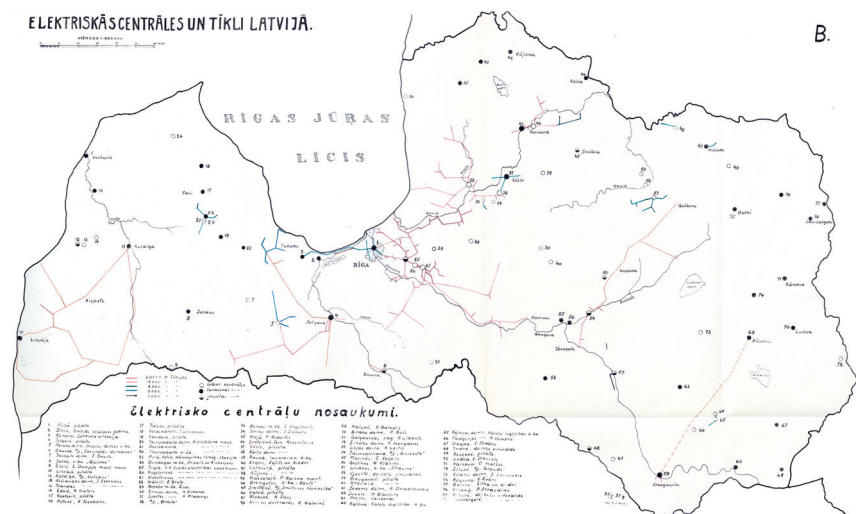
1. attēls. Latvijas karte, iedalīta 19 elektrības apgādes rajonos, 1937. gada janvāris, zīmējis inženieris Kārlis Eiduks (LNA-LVVA, 4595–5–271, 29)

Figure 1. The map of Latvia, divided into 19 districts of electricity supply, January 1937, drawn by engineer Kārlis Eiduks (LNA-LVVA, 4595–5–271, 29)

Ķeguma HES sākās elektrības ražošana un tika nodibināts Valsts elektrības uzņēmums “Ķegums”, plāns bija vismaz daļēji īstenots, pārņemot citu valsts vidienē esošo spēkstaciju iekārtas un tīklus. Aiviekstes HES tīkls, Liepājas spēkstacijas plašais tīkls Kurzemē, kā arī citi valsts nomalēs esošie tīkli vēl netika savienoti kopā ar centrālo tīklu ap Ķegumu (2. att.).

HIDROELEKTROSTACIJU IZBŪVES PLĀNI UN TO REALIZĀCIJA STARPKARU LATVIJĀ

Domājot par spēkstaciju izveidi un darbību Latvijā, parasti tiek pieminēta Daugava, tomēr starpkaru posmā Latvijā esošie mazie HES, kuri pilnībā vai arī daļēji iekļāvās Ķeguma tīklā, sākot ar 1939. gadu, līdz tam darbojās pastāvīgi, un to pienesums jomas attīstībā Latvijā noteikti ir pieminēšanas vērts. Kā spilgtākais piemērs jāmin Aiviekstes HES (Zvirgzdiņš 2014, 33). Tās pirmsākumi meklējami jau 1925. gadā, kad vietējie ūdensdzirnavu saimnieki uzsāka elektrības ražošanu dzirnavās un noslēdza līgumu ar tuvējo Jēkabpils pilsētu par elektrības vadu vilkšanu un elektrības piegādi līdz tai (LNA-LVVA, 4595–5–54, 383). Laika gaitā, īpaši pēc jaunās Aiviekstes HES centrālās būvniecības pabeigšanas 1932. gadā (Stakle 1935, 20), Aiviekstes spēkstacija kļuva par nozīmīgāko elektroenerģijas ražotāju reģionā, apgādājot ar elektrību daudzus apkārtējos pagastus, raidstaciju, kas

2. attēls. Elektriskās centrāles un to tīkli Latvijā 1937. gadā (LNA-LVVA, 4595–5–271, 30)

Figure 2. The electric power plants and their networks in Latvia in 1937 (LNA-LVVA, 4595–5–271, 30)

nodrošināja Rīgas radiofona pārraidīšanu Latgalei, un armijas garnizonu Krustpili (LNA-LVVA, 4595–5–54, 370).

Būtisku lomu valsts centrālās daļas elektrifikācijā spēlēja valstij piederošais Juglas elektrības uzņēmums, ražojot elektrību trīs dzirnavās uz Mazās Juglas. Jau 1928. gadā uzņēmums apgādājis ar elektrību Koknesi, Baldoni un plašas lauku teritorijas ap tām. Juglas uzņēmums bija tobrīd lielākais hidroenerģijas ražotājs Latvijā, kas pēc savienošanās ar Braslas spēkstacijas tīklu 1928. gadā pārklāja astoto daļu Latvijas teritorijas (LNA-LVVA, 5969–1–189). 1939. gadā Juglas tīkls tika apvienots ar Ķeguma HES tīklu un uzņēmums pievienots Valsts elektrības uzņēmumam “Ķegums” (Volks 2016, 67). Bez rakstā jau minētajām HES Latvijā sekmīgi darbojās arī daudzas mazākas privātās spēkstacijas, piemēram, Parūķu HES uz Bērzes upes Dobelē un Amatas HES Vidzemē.

Jau 1919. gadā Rīgā tika nodibināta projektēšanas organizācija “Daugavbūve”, kas izstrādāja septiņu aizsprostu kaskādes projektu, paredzot aizsprostot Daugavu pie Doles, Ķeguma, Aizkraukles, Kokneses, Pļaviņām (Stukmaņiem), Jēkabpils, Trepmuižas, pie Alstiķes (Birzgales pagastā) un Jersikas (toreizējās Cargradas). Projekta kopsomma veidoja 78 miljonus Latvijas rubļu. Lielie izdevumi tika attaisnoti ar tirdzniecības ceļa izveidošanas ieguvumiem – regulāru transporta kustību pa Daugavu visā tās garumā. Jautājums par Daugavas spēkstaciju būvei nepieciešamajiem līdzekļiem ieguva plašu rezonansi laikrakstos, politiķu aprindās un Saeimā (Razums 1922, 36–56).

Turpmākajos gados aktualizējās tieši jautājums par spēkstacijas būvi pie Doles salas, un 1923. gadā tika dibināts “Doles spēka stacijas izbūves birojs”, kas izveidoja vairāk nekā desmit dažādus HES projektus, tomēr, nespēdams rast finansējumu, birojs pēc pāris gadiem beidza savu darbību. Līdzīgs liktenis piemeklēja arī 1928. gadā dibināto Doles spēka stacijas rīcības komiteju, kura bija nonākusi pie 24 miljonus latu dārga HES celtniecības varianta (LNA-LVVA, 5208–1–141, 9).

Lai veiktu padziļinātus pētījumus un noskaidrotu, kura vieta īsti ir piemērotākā spēkstacijas būvei, Latvijas valdība atsaucās uz 1932. gada vasarā saņemto amerikāņu kompānijas *The Foundation Company* piedāvājumu un noslēdza līgumu ar to. Saskaņā ar līgumu *The Foundation Company* apņēmas izstrādāt spēkstacijas projektu un atrast tam labāko piemēroto vietu uz Daugavas, kā arī atrast līdzekļus projekta realizācijai un īstenot to. Kompānija secināja, ka labvēlīgākie ģeoloģiskie apstākļi HES būvei bija tieši pie Ķeguma krācēm, un amerikāņu firma atbalstīja un tālāk attīstīja Ķeguma spēkstacijas izbūves variantu, ko arī akceptēja Latvijas valdība 1933. gada 10. janvārī. Saskaņā ar izstrādāto projektu būves izmaksas bija aptuveni 30 miljoni latu, ko kompānija nespēja sagādāt, tāpēc 1933. gada 1. jūlijā Latvijas valdība līgumu lauza. Pēc vairākām neveiksmīgām sarunām ar

franču uzņēmumiem Latvijas autoritārā režīma valdība 1936. gada 1. augustā parakstīja līgumu ar Zviedrijas firmu *Svenska Entreprenad A. B. Stockholm (Sentab)*. Līgums paredzēja, ka *Svenska Entreprenad* izbūvēs aizsprostu ar aizvariem, braucamo tiltu, plostu, kuģu un zivju ceļiem, ledus aizsargsienas un citām papildu ierīcēm. Maksimālā jauda spēkstacijai tika paredzēta līdz 70 000 kW (Ieleja 1940, 181–194).

Pēc smaga darba trīs gadu garumā 1939. gada 15. oktobrī Ķeguma HES strāva tika iepludināta Rīgas elektriskajā tīklā. 21. decembrī valdība dibināja Valsts elektrības uzņēmumu “Ķegums”, par kura vadītāju iecēla Alfrēdu Valdmani (Stranga 2020, 284). Jaunais Valsts elektrības uzņēmums “Ķegums” ar valdības atbalstu paplašinājās, pārņemot arvien jaunās mazās spēkstacijas un to tīklus, tādējādi tas ir uzskatāms par faktisko “Latvenergo” priekštecī.

TERMoeLEKTROSTACIJAS UN TO BŪVĒŠANAS IECERES LATVIJĀ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS

Neskatoties uz ambiciozajiem HES būvniecības projektiem un nākotnes plāniem, gandrīz visu starpkaru posmu Latvijā elektrību pārsvarā ražoja Latvijas lielo pilsētu centrāles, kuras tika apkurinātas ar akmeņoglēm. Rīgas, Daugavpils, Liepājas un Jelgavas spēkstacijas vēl 1937. gadā kopā saražoja teju 70% no visā valstī saražotajiem 212 miljoniem kWh elektrības (Valsts statistiskā pārvalde. Mēneša biļetens, 01.09.1938., 1067).

Tā kā Latvijā nebija akmeņogļu atradņu, tās nācās iepirkt no citām valstīm. Sākotnēji akmeņogles lielākoties tika iepirktas no Polijas. Savukārt pēc 1934. gadā noslēgtā Latvijas un Lielbritānijas tirdzniecības līguma Latvija ik gadu solīja importēt vismaz 235 000 tonnu akmeņogļu no Lielbritānijas, to kopsummai bija jābūt vismaz 70% no akmeņogļu importa. Latvija savus nosacījumus pret lielvalsti pildīja centīgi, jau 1935. gadā importējot no tās 80,3% ogļu (Stranga 2015, 188).

Šajā laikā akmeņogļu termoelektrostacijas Latvijā saskārās ar kopīgu problēmu, proti, iekārtu novecošanu, tādēļ bija nepieciešams arvien vairāk ogļu, piemēram, Rīgas centrālē ogļu patēriņš uz 1 kWh bija 0,79 kg, bet citās mazākās centrālēs pat vairāk nekā 3 kg. Apskatāmajā laika posmā presē bieži lasāmas publikācijas par to, ka akmeņogļu imports kopumā ir neizdevīgs (Kroms, 1933, 400). Šādu kritiku savā ciņā par vēlētāju balsīm bieži izmantoja partijas, īpaši sociāldemokrāti (Latvija, 28.01.1926., 3). Neņemot vērā visas minētās grūtības, bija acīmredzams, ka lēto akmeņogļu cenu dēļ Latvijas pilsētu pašvaldības nedomā par citiem enerģijas iegūšanas veidiem. To pierāda, piemēram, Rēzeknes pilsētas īstenotā jaunā termoelektrostacijas būve 1925. gadā, kas izraisīja nesaudzīgu kritiku kreisi

noskaņotajā presē, kura pārmeta pilsētas valdei nesaimniecisku rīcību (Latvija, 28.01.1926., 5).

Tuvojoties Otrajam pasaules karam, Latvijas valdība nebija iekrājusi vērā ņemamas akmeņogļu rezerves, tāpēc konflikta sākumā Latvijas valsts nonāca milzīgā apkures krīzē, kurā cieta arī elektrības ražošanas nozare. Šo situāciju izmantoja Vācija, 1939. gada decembrī noslēdzot ar Latviju jaunu tirdzniecības līgumu, kas paredzēja ogļu piegādi Latvijai, tomēr Vācija nepildīja šī līguma saistības un 1940. gada sākumā piegādāja vien neredz vairāk nekā pusi no absolūtā ogļu daudzuma; rezultātā Ulmaņa režīms ieviesa stingrus taupības pasākumus (Stranga 2015, 219).

Paralēli akmeņogļu izmantošanai un pakāpeniskai upju spēka izmantošanas attīstībai elektrostacijās visu starpkaru periodu norisinājās arī ļoti aktīvas diskusijas par kūdras lietošanu elektrības ražošanā. 20. gs. 20. gados Zemkopības ministrijā tika izveidota un īslaicīgi pastāvēja Kūdras izmantošanas valde – institūcija, kuras mērķis bija attīstīt kūdras rūpniecību Latvijā, kas cita starpā interesējās arī par elektroenerģijas ieguves iespējām, izmantojot kūdru. Šajā laikā Liepājas valde veda sarunas ar Čehoslovākijas uzņēmumu *Škodaverke* par elektrostacijas būvi Ploču purvā, paredzot pilsētai, kā arī tās ostas un tramvaja vajadzībām saražot 6 miljonus kWh gadā (LNA-LVVA, 4595–5–45, 137). Ploču purva centrāles izmaksas aprēķinu Liepājas valde iesniedza Finanšu ministrijas Rūpniecības departamentam, lūdzot aizdevumu 1 miljona latu apmērā. Tomēr, ņemot vērā lētās akmeņogļu cenas, valdība atteicās projektu finansēt (LNA-LVVA, 4595–5–45, 118). Nespējot vienoties par savstarpēji izdevīgiem nosacījumiem, kā arī nerodot naudu lielajam projektam, Ploču purva spēkstacijas plāni sadarbībā ar *Škodaverke* tika pārtraukti.

Kūdra kā potenciāli noderīga izejviela tomēr netika aizmirsta. 1931. gadā iznākušajā pētījumā “Latvijas elektrifikācijas pamati” atkal tika aktualizēts jautājums par kūdras izmantošanu, tomēr uzsverot, ka tam bija otršķirīga nozīme salīdzinājumā ar ūdens resursu izmantošanu. Saprotais, ka kūdrai tika atvēlēta sekundāra loma šajos plānos tieši tās grūtās iegūstamības dēļ, kas lielākoties vēl bija roku vai retos gadījumos vienkāršu mašīnu darbs. Minētajā pētījumā tika ierosināts variants par termoelektrocentrāles būvi Ziemeļvidzemē ar apmēram 10 000 kW lielu jaudu, un jau 20. gs. 30. gadu vidū inženieru un ģeologu aprindās radās ideja, ka šī spēkstacija varētu būt ceļama Sedas purvā un apkurināma tieši ar Sedas purva kūdru (Latvijas elektrifikācijas pamati 1931, 5).

Kūdras pētniecība zinātniskā līmenī 30. gados ieguva jaunas aprises, nonākot jaunās, 1936. gada janvārī dibinātās Zemes bagātību pētišanas komitejas (no 1939. gada – institūts) pārziņā. Tajā tika izveidota kūdras un brūnogļu pētišanas sekcija. Pēc izpētes darbiem 1937. gadā Zemes bagātību pētišanas komiteja izveidoja Sedas purva izmantošanas projektu (Nomals

1942, 8), kurā atzina, ka no visiem Latvijas kūdras purviem primāri jāattīsta Sedas tīrelis. Tika arī norādīts, ka pie tā briža patēriņa nebija nepieciešama 10 000 kW liela centrāle, sākotnēji pietiktu ar 2000 kW, vēlāk apjomu varētu kāpināt; būvprojekts kopā izmaksātu 6 545 000 latu. Interesi par kūdras izmantošanu un plāna īstenošanu pastiprināja Otrā pasaules kara sākums un tam sekojošais akmeņogļu deficīts. Tikmēr izejvielu un arī iekārtu cenas pasaulē strauji pieauga un to nogādāšana Latvijā kļuva arvien sarežģītāka, kas savukārt arī kavēja kūdras sagatavošanas tehnikas piegādi uz Sedu, novilcinot purva sagatavošanas darbus (Stranga 2020, 248). Ņemot vērā neiespējamību īstenot plānus kara apstākļos, kā arī tehnoloģiju nepieejamību, Sedas purva izmantošanas plāns tā arī netika īstenots un kūdras izmantošana Sedā masveidā tika sākta tikai pēc Otrā pasaules kara beigām padomju režīma apstākļos – un ne vairs elektrības ražošanas vajadzībām.

SECINĀJUMI

Jau no Latvijas neatkarības pirmajām dienām tika veidoti vērīenīgi plāni, kas paredzēja elektrības piegādi visā Latvijas teritorijā, izmantojot Latvijā pieejamos ūdens un kūdras resursus elektrības ražošanā. Tomēr šie plāni bieži bija nereāli, jo tie balstījās pieņēmumos par Latviju kā daļu no tirdznieciskā tilta starp Eiropu un Padomju Krieviju. Saskaņoties ar kaimiņvalstu neieinteresētību šādos projektos, elektrifikācijas plāni piedzīvoja izmaiņas, piemēram, atteikšanos no tirdzniecības ceļa izveides pa Daugavu spēkstaciju būves dēļ. Resursu ierobežotības, arī starptautiskās situācijas un iekšējās nevienprātības dēļ Latvijā bija vieglāk realizēt mazākus projektus – cita pēc citas veidojās mazas spēkstacijas, piemēram, Aiviekstes HES un citas, no kurām vairākas sekmīgi pilda savas funkcijas aizvien.

Ņemot vērā līdzekļu trūkumu un sarežģīto saimniecisko, kā arī politisko situāciju Latvijā un ārpus tās, noteikti jāuzsver Latvijas zinātnieku milzīgais ieguldījums tehnisko zinātņu attīstībā starpkaru posmā Latvijā. Neskatoties ne uz kādām grūtībām, kūdras speciālisti, biologi, hidrologi un inženieri turpināja neatlaidīgi, pat fanātiski iestāties par Latvijā pieejamo resursu izmantošanu elektrifikācijā, vienlaikus arī padziļināti izpētīja Latvijas resursus un sniedzot bagātīgu zināšanu bāzi šajos jautājumos līdz pat mūsdienām.

Latvijas Republikas starpkaru periodā elektrība aizvien saglabāja savu statusu kā dārgs un rets pakalpojums, kas ne tuvu nenonāca līdz visiem, kuri to vēlējās, tomēr starpkaru posmā veidotās spēkstacijas darbojās sekmīgi un turpināja paplašināt savus tīklus arī sarežģītajos Otrā pasaules kara apstākļos, tādējādi elektrības apgādes mērķi iespēju robežās tika izpildīti.

SAĪSINĀJUMI

HES – hidroelektrostacija

kW – kilovats

kWh – kilovatstunda

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Atsauksme Ploču purva izmantošanas projekta lietā, s. a. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk – LNA-LVVA), 4595–5–45, 137. lp.

Doles spēka stacija. Pārskats par izstrādātajiem projektiem, 01.11.1924. LNA-LVVA, 5208–1–141, 9. lp.

Finansieli-saimnieciskais pārskats par Ploču elektriskās centrāles izbūvi, rentabilitāti un parādu nomaksas kārtību, 28.02.1925. LNA-LVVA, 4595–5–45, 118. lp.

Līgums starp Jēkabpils pilsētu un Eduardu Šironu un Almu Zaddi, 12.10.1925. LNA-LVVA, 4595–5–54, 383. lp.

Līgums starp Kara ministriju un tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrību “Aiviekste”, 20.08.1926. LNA-LVVA, 4595–5–54, 370. lp.

Ziņas par Juglas elektrības uzņēmuma lauku patērētāju apgādi ar elektrisko enerģiju, 07.02.1937. LNA-LVVA, 5969–1–189, 1. lp.

PUBLICĒTIE AVOTI

Elektrības, gāzes un ūdensvadu iestādes 1937. gadā. *Valsts statistiskā pārvalde. Mēneša biļetens*, 01.09.1938., 1066–1069.

Iekšzeme. *Latvija*, 28.01.1926., 1.

Ieleja, K., 1940. Daugavas ūdensspēka izbūves projekti. *Ekonomists*, 3, 01.02.1940., 181–194.

Ko saka bij. ārlietu ministrs Cielēns par mūsu saimniecisko stāvokli. *Pēdējā Briedī*, 04.08.1928., 5.

Kroms, A., 1933. Elektrības problēma Latvijā un Daugavas ūdensspēku izbūve. *Ekonomists*, 10, 31.05.1933., 399–403.

Latvijas elektrifikācijas pamati, 1931. Rīga: Latvijas nacionālā spēku komiteja.

Latvijas pilsētu darbs un sasniegumi valsts 20 gados. *Pašvaldības Balss*, 01.11.1938., 604–697.

Nomals, P., 1922. Kūdras rūpniecība Latvijā. Bīmanis, M. (sast.). *Latvijas inženieru un tehniķu konferences darbi: konference notika Rīgā no 18.–20. augustam, 1921. g.* Rīga, 65–95.

Nomals, P., 1942. *Sedas purva pētīšanas dati un tehniskās izmantošanas projekts*. Rīga: Zemes bagātību pētīšanas institūts.

Noteikumi par elektriskās enerģijas apgādi. *Likumu un Ministru Kabineta noteikumu krājums*, 31.01.1934., 20–30.

- Pasaules enerģijas konferences Latvijas komitejas darbība. *Ekonomists*, 21, 15.12.1934., 831–832.
- Razums, A., 1922. Daugava kā ūdens spēks un kuģniecības ceļš. Bimanis, M. (sast.). *Latvijas inženieru un tehniķu konferences darbi: konference notika Rīgā no 18.–20. augustam, 1921. g.* Rīga, 36–56.
- Stakle, P., 1935. *Aiviekstes hidrocentrāle*. Rīga: Zemnieka domas.

LITERATŪRA

- Aizsilnieks, A., 1968. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Sundbjerga: Daugava.
- Stranga, A., 2015. Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934.–1940. gadā. Zile, Ļ. (galv. red.). *Latvijas Universitātes žurnāls. Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Rīga: Latvijas Universitāte, 9–53.
- Stranga, A., 2015. *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919. –1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Stranga, A., 2020. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)*. Otrais, papild. izd. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Stūrmanis, A., Volks, V., 1999. Centrālo elektrisko tīklu sākums. Staltmanis, I. (red.). *Latvijas energosistēma gadu gaitā*. Rīga: Latvenergo, 21–27.
- Volks, V., 2016. *Rīgas apriņķa lauku elektrifikācija. Cilvēki. Darbi. Notikumi. Atmiņas*. Rīga: Iespēju grāmata.
- Zvirgzdiņš, I., 2014. Aiviekstes hidrocentrāle – Latvijas lielākā ūdens spēkstacija pirms Ķeguma. *Humanitārās un sociālās zinātnes*, Nr. 23. Rīga: Latvijas Universitāte, 33–38.

ELECTRIFICATION PLANS OF THE REPUBLIC OF LATVIA AND THEIR REALISATION IN 1919–1940

ANDRIS GAILIS

Bc. hist., MA student at the Faculty of the History and Philosophy,
University of Latvia, curator of the collection at Popular Front Museum,
National History Museum of Latvia
E-pasts: andris.gailis@lnum.lv

ABSTRACT

The article reflects the long path to the creation of a unified electricity network in Latvia. The aim of the work is to explore the intentions of the country's electrification and electricity supply and their realisation from 1919 to 1940. In the Republic of Latvia, ambitious plans were formed, which envisaged electrification of the entire territory of Latvia and the creation of a unified electricity system. Although a single electrical network was not established throughout the country until the 1940s, a large power plant in Ķegums was built, and extensive information on Latvia's hydrology was collected, hence, the country's activities in the field of electrification can be deemed successful.

Keywords: electrification, electricity generation, Daugava, hydroelectric power station, thermal power station.

Summary

In 1918, the newly founded Republic of Latvia found its electrical network damaged and not extending to the distant regions of Latvia. Although the economic situation was harsh, the enthusiastic entrepreneurs and scientists planned numerous construction projects of power plants all across Latvia. Despite these major plans, the Latvian government failed to find sufficient funding to support the plans up to the late 1930s, when the hydroelectric power plant in Ķegums was built. Until then, the small projects of hydroelectric power plants were mostly private and local enterprises, sometimes funded by the municipalities, but mostly – by private citizens. There were also a lot of projects on use of peat as a fuel instead of coal for thermal power plants. Coal comprised the greatest part of the fuel, but it had to be imported and therefore was costly. Because of the scarcity of technologies, as well as shortage of finances and materials during the Second World War, the peat thermal power plant was never built.

Although it was impossible to achieve all goals, the Latvian government managed to build a big power plant on the River Daugava, meanwhile,

a lot of smaller power plants were constructed. Furthermore, the information about the rivers and minerals of Latvia was collected. Therefore, the implementation of the electrification plans in Latvia can be viewed as a considerable success.

ISKOLATA REŽĪMA ĪSTENOTIE VIDZEMES IEDZĪVOTĀJU ARESTI UN DEPORTĀCIJA 1918. GADA FEBRUĀRĪ: SITUĀCIJA VALMIERAS APRIŅĶĪ

LAURA KĻAVIŅA

Mg. hist., Latvijas Nacionālā vēstures muzeja

Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku vēstures nodaļas pētniece

E-pasts: laura.klavina@lnvm.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkota Iskolata režīma īstenoto Vidzemes iedzīvotāju arestu un deportācijas norise Valmieras apriņķī 1918. gada februārī. Analizētie piemēri ļauj ne vien rekonstruēt šo notikumu lokālā mērogā, bet arī izdarīt plašākus vispārinošus secinājumus par pirmā lielnieku terora raksturu, tā motivāciju, metodēm, iesaistīto personu loku. Vienlaikus šo procesu analīze kopumā atklāj arī deportācijas kā padomju terora akcijas sākotni, kas liek mainīt ierasto uzskatu, ka pirmā iedzīvotāju masu deportācija no Baltijas valstīm ir norisinājusies vien 1941. gada 14. jūnijā.

Atslēgvārdi: Iskolats, lielnieku režīms, aresti, deportācija, Pirmais pasaules karš, Valmieras apriņķis.

IEVADS

Pirmais pasaules karš un Februāra (Marta) revolūcija izraisīja ne tikai politiskas un saimnieciskas, bet arī sociālas izmaiņas. To iespaidā sabiedrībā vairs nespēja funkcionēt ierastās tiesiskās un tikumiskās normas, un tas sekmēja cilvēku savstarpējo attiecību brutalizāciju. Viens no veidiem, kā tas izpaudās, bija radikālu politisko ideju, tostarp lielniecisma, popularitāte.

1917. gada novembrī Vidzemē (Valkas, Valmieras, Cēsu apriņķī un vācu neokupētajā Rīgas apriņķa daļā) varu pakāpeniski savās rokās pārņēma augstā izveidotā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu

padome ar tās izpildkomiteju – Iskolatu. Lielinieku režīms pastāvēja nepilnus trīs mēnešus, tomēr tas paguva uzsākt radikālas politiskas, saimnieciskas un sociālas reformas, kuras pārtrauca Vācijas armijas veiktā Vidzemes okupācija 1918. gada februārī. Lai izvairītos no iespējamām vācu represijām pret lieliniekiem un viņu atbalstītājiem par iepriekšējos mēnešos īstenoto teror, 18. februārī Iskolats pieņēma lēmumu arestēt visus “kontrrevolucionārus” un aizdomās par to turētās personas un deportēt no Latvijas, lai “vācu ienākšanas gadījumā tie nevarētu kaitēt Latvijas darba tautai” (LNA-LVVA, P-1064–1–1, 71).

Fakts, ka Iskolats deportāciju izmantoja kā vienu no represīvās politikas metodēm, joprojām ir maz zināms. Kopumā arī Iskolata režīma vēstures izpēte līdz šim nav nonākusi pētnieku uzmanības centrā, lai gan tas atspoguļo vienu no iespējamām Latvijas vēsturiskās attīstības alternatīvām. Pētījumi, kuri tapuši padomju periodā, uzskatāmi par izteikti tendencioziem. Vēsturnieki šajā periodā noklusēja “nedrošas” tēmas, tāpēc 1918. gada februārī notikusi Vidzemes iedzīvotāju deportācija nav pētīta.¹

Tikmēr uzmanību Iskolata varas laikam un tā politikai pievērsuši trimdas autori (Ezergailis 1983, 165–166; Andersons 1967, 252). Visplašāk to ir aplūkojis publicists Ādolfs Šilde (1907–1990) (Šilde 1983, 13–15). Tomēr bez iespējas strādāt Latvijas arhīvos arī šī publikācija būtiski jaunu informāciju par 1918. gadā notikušo deportāciju nesniedz. To var vērtēt kā vispārīgu notikumu aprakstu. Savukārt mūsdienu autori savos darbos deportācijas faktu skar vispārīgi, neiedziļinoties jautājuma problemātikā (Šiliņš 2013, 42; Tomaševskis 2017, 133; Jēkabsons 2022, 66).

Raksta mērķis ir atspoguļot Iskolata režīma 1918. gada februārī īstenoto Vidzemes iedzīvotāju arestu un deportācijas norisi, balstoties uz situācijas analīzi Valmieras apriņķī. Valmieras apriņķis bija viens no Iskolata režīma darbības areāliem, un par to ir saglabājies visplašākais avotu klāsts, kas ļauj samērā detalizēti rekonstruēt deportācijas norisi. Pētījuma bāzi veido LNA-LVA un LNA-LVVA glabātie Iskolata, tā prezidija un LPNP Ārlietu nodaļas sēžu protokoli, jurista un politiķa Pētera Stučkas (1865–1932) personālfondā esošais Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas ziņojums, kā arī vairāki publicētie avoti.

IEDZĪVOTĀJU ARESTI

Iedzīvotāju aresti norisinājās haotiski, pēc steigā veidotiem personu sarakstiem. Vairākumā gadījumu lielinieki tos bija sastādījuši pēc savu politisko pretinieku – Latviešu zemnieku savienības – nodaļu biedru sarakstiem (Lidums, 01.03.1918., 3). Pārsvārā sarakstos bija iekļauti lauksaimnieki, turīgāko aprindu un inteligences pārstāvji.

Valmierā aresti sākās 19. februārī. Valmieras apriņķa Strādnieku, kaivju un bezzemnieku deputātu padome (turpmāk – Valmieras apriņķa padome), kuras telpas kopš 1918. gada janvāra bija Rīgas ielas 24. namā (Kokmuižas viesnīcā), todien vairāk atgādināja ieroču noliktavu un “slepenu sazvērnieku klubu” nekā pašvaldības iestādi: tā bija pilna ar bruņotām personām (Lidums, 03.05.1918., 2). Ap pusdienas laiku nelielas bruņotu cilvēku grupas pilsētā sāka izdarīt “kontrrevolucionāru” arestus.

Arestētās personas ieslodzīja un pēc lielākas grupas izveides sūtīja uz Valku, no kuras cauri Pleskavai nogādāja tālāk Krievijā. Piemēram, Valmieras–Valmiermuižas draudzes mācītājs Kārlis Beldavs (1868–1936) raksturojis pieredzēto Valmieras cietumā: “Pirmā nakts cietumā bija šausmīga. Sarkanie gvardi² pieveda vienmēr jaunus upurus. Trokšņaini viņi nāca iekšā, ar plintes resgaļiem pret grīdu daudzidami un šad un tad – ak, likteņa ironijai, tautas dziesmas dziedādami. [...] Kad rīts jau ausa, [...] piecēlāmies no savas nemierīgās guļas un lūkojām koridorā nomazgāties. Bet šī netīrība, kuru lielinieki uzturēja cietumā, bija grūti aprakstāma. [...] Zināms, dažādu kukaiņu bija pa pilnam.” (Beldavs 1918, 5)

Jau naktī ap 100 cilvēku no cietuma aizveda uz dzelzceļa staciju, kur ievietoja neapkurinātos preču vagonos un strēlnieku pavadībā veda uz Valku. Tomēr brauciens nebija ilgs; 20. februāra rītā Sedas stacijā tiem lika izkāpt no vagoniem un attālumu līdz Valkai mērot kājām (Lidums, 03.05.1918., 2). Savukārt cietumā palikušos nākamajā rītā tuvinieki apgādāja ar pārtiku un citām nepieciešamām lietām. Dzelzceļa noslogojuma un vagonu trūkuma dēļ šai arestēto grupai uz Valku bija jādodas kājām.

Vienlaikus ārpus apriņķa centra veidojās savdabīga situācija, jo daudzos miestos un pagastos aresti norisinājās vēlāk vai to pat vispār nebija. Piemēram, Matišos mācītāju Ludvigu Jāni Čiško (1858–1918) arestēja dienu vēlāk, 20. februārī, kad viņš grasījās doties uz baznīcu, lai tur noturētu Pelnu dienas sprediķi. Viņu aizveda uz Matīšu pagastnamu, kur jau bija ap 10 arestēto. Tos bija nolemts vest uz Valmieru, lai tur tiesātu apriņķa revolucionārajā tribunālā. Pēcpusdienā mācītāju kopā ar Matišos, Dikļos un Kocēnos arestētajām personām (kopskaitā 21 cilvēks) nogādāja Valmieras apriņķa padomes telpās. Tur arestētos nodeva 7. Bauskas latviešu strēlnieku pulka izpildkomitejas rīcībā, kas paziņoja, ka viņiem pulka izlūku komandas apsardzībā kājām jādodas tālāk uz Valku (Schabert 1926, 67; Lidums, 22.03.1918., 2; Beldavs 2010, 150–151).

Vairākas personas līdz Valkai netika. Vidzemē uz baumu pamata nošāva 26 cilvēkus.³ Atkāpšanās haosā bija grūti izsekot Vācijai armijas daļu virzībai un noskaidrot dzirdēto ziņu patiesumu. 21. februārī, baidoties nonākt vācu gūstā, lielinieki Strenču mežā nošāva septiņas personas, galvenokārt matišniekus, kuru vidū bija arī mācītājs L. J. Čiško. Viņa dzīvesbiedre atmiņās minējusi, ka šāvēji liķus atstāja turpat mežā uz ceļa, kur tuvinieki

tos pēc trīs dienām atrada, pārveda mājās un 4. martā apglabāja Matišu kapsētā (Beldavs 2010, 152; Rigasche Zeitung, 20.03.1918., 1–2; Līdums, 14.03.1918., 2; Līdums, 31.03.1918., 6; Līdums, 04.04.1918., 2).

CEĻŠ UZ NOMETINĀJUMA VIETU UN APSTĀKĻI IZSŪTĪJUMĀ

No Vidzemes kopumā Krievijā tika ievestas divas apcietināto grupas: no Valmieras apriņķa Rūjienā un tās tuvākajā apkārtnē arestētajām personām kopā ar Smiltēni un Alūksnē arestētajiem (71 cilvēks) lielākā daļa (64)⁴ nonāca Maskavā, Butirkas cietumā, kur bija tiešā Iskolata uzraudzībā (LNA-LVVA, 6033–1–36, 53; LNA-LVA, PA-55–2–2, 4; Līdums, 03.04.1918., 4). Par šīs grupas stāvokli un tālākajām gaitām ziņu trūkst. Savukārt otru grupu, kurā bija valmierieši, cēsnieki un valcēnieši, veda uz Jekaterinburgu. 24. februāra pievakarē, ešelonam stāvot Petrogradā, tos apmeklēja Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas pārstāvji. Viņi mēģināja panākt arestēto atbrīvošanu, tomēr centieni izrādījās veltīgi un lielinieki nolēma arestētos sūtīt tālāk uz “noziedznieku zemi Sibīriju” (Līdums, 04.05.1918., 4–5).

Ir saglabājies misijas pārstāvju ziņojums, kas atklāj smagos transportēšanas apstākļus. Cilvēkus veda preču vagonos, kuri bija tik pārpildīti, ka trūka iespējas apgulties. Tāpat nevarēja nomazgāties, trūka arī dzeramā ūdens. Kad ešelon uz brīdi apstājās kādā stacijā, slāpju remdēšanai arestētie lietoja sniegu. Vairāki cilvēki pa ceļam saslima: nepietiekamais un vienveidīgais uzturs izraisīja kuņģa slimības, daudzi cieta no smagas saaukstēšanās un pilnīga spēku izsīkuma (LNA-LVA, PA-55–2–2, 2).

Deportācijas galamērķī arestētie nonāca 4. marta rītā. Sākumā tos atstāja vagonos, tomēr Jekaterinburgas Strādnieku un kareivju deputātu padome nolēma deportētos ieslodzīt pilsētas cietumā. Pēcpusdienā tiem beidzot lika izkāpt no vagoniem, nostādīja rindā, tad kājām lika doties uz nepilnu trīs kilometru attālumā esošo ieslodzījuma vietu. Līdzīgi kā Valmieras cietumā, arī šeit bija pārpildītas kameras un liela netīrība. Par arestētajiem iespēju robežās rūpējās Zviedrijas Sarkanā Krusta misija, katru dienu nespējīgās un saslimušās personas apgādājot ar sātīgām pusdienām un pilnīgi visus deportētos nodrošinot ar veļu, segām un citām pirmās nepieciešamības lietām (Līdums, 05.05.1918., 5).

DEPORTĒTO PERSONU ATBRĪVOŠANA NO ARESTA UN REPATRIĀCIJA

LPNP Ārlietu nodaļa Petrogradā nekavējoties rīkojās, lai panāktu deportēto personu repatriāciju. Jau 1918. gada 26. februārī nodaļas sēdē tika

nolemts: 1) par Latvijas pilsoņu arestēšanu paziņot Rietumu sabiedroto valstu sūtņiem; 2) vērsties pie Tautas komisāru padomes ar pieprasījumu apcietinātos nekavējoties atbrīvot; 3) sazināties ar latviešu “sociālistiskām aprindām”, sevišķi sociāldemokrātiem–maziniekiem Maskavā, ar lūgumu rīkoties, lai arestētās personas iespējami drīzāk tiktu atbrīvotas (LNA-LVVA, 6033–1–36, 44–45). Vienlaikus nodaļa rūpējās arī par deportēto apgādi ar pārtiku (LNA-LVVA, 6033–1–36, 50).

Liela nozīme bija arī 1918. gada 3. martā noslēgtajam Brestļitovskas miera līgumam. Tā 6. punkts noteica, ka Krievijai ir nekavējoties jāatbrīvo visi apcietinātie un deportētie Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāji un jāgādā par to drošu atgriešanos mājās (Lidums, 10.03.1918., 2). Tomēr lielinieki vēl ilgi lika tam šķēršļus. Iskolats pēdējā sēdē Maskavā februāra beigās vai marta sākumā sastādīja komisiju deportēto tālākā likteņa izlemšanai: kuri jāatbrīvo, kuri jānodod revolucionārajam tribunālam un kuri jānogādā vēl tālāk – aiz Urāliem. Komisijā ievēlēja Kārli Gaili (1888–1960), Robertu Bauzi (1895–1938) un Jēkabu Petersu (1886–1938) (LNA LVA, PA-82–1–1, 85–86). Tomēr avotu trūkuma dēļ nav zināms, vai šāda komisija uzsāka darbu.

Deportētajiem atgriešanās kopumā izvērtās par garu un sarežģītu procesu, ko ietekmēja arī militāri politiskā situācija Krievijā. Aizbraukšana no Jekaterinburgas bija paredzēta 14. martā. Vilciens jau bija uzsācis ceļu, kad saskaņā ar Jekaterinburgas Strādnieku un kareivju deputātu padomes rīkojumu tam lika atgriezties pilsētā. Turpmākajās 17 dienās tika nobraukti vairāki tūkstoši kilometru, taču, braukājot turpu šurpu, ešelons bija pietuvojies Vidzemei tikai par nepilniem 500 km. Turklāt, cilvēkiem ilgstoši uzturoties vagonos, arī sanitārā situācija kļuva kritiska, strauji pieauga saslimšanas gadījumu skaits (LNA-LVA, PA-55–2–2, 3–4; Lidums, 07.05.1918., 2–3).

3. aprīļa pēcpusdienā Permā stāvošos vagonus ar deportētajiem pievienoja vilcienam, kurš brauca Vjatkas⁵ virzienā. Bez sevišķiem starpgadījumiem 5. aprīlī tika sasniegta Vologda, taču tur pienāca jauns rīkojums: braukt mājup nevis pa taisnāko ceļu caur Petrogradu, bet doties uz Maskavu. No tās vilciens tālāk devās uz Oršu Baltkrievijā, kur deportētos nodeva Vācijas okupācijas varas iestāžu rīcībā (Lidums, 16.05.1918., 2). Izpostīto dzelzceļa līniju dēļ mājupceļš bija jāmēro ar likumu dienvidu virzienā – caur Minsku. 11. aprīlī, iebraukuši pilsētā, deportētie uzzināja, ka dažas dienas vēl būs jāpavada Maladzječnā ierīkotajā filtrācijas nometnē.⁶ Tajā bija vairāki desmiti baraku (katrā varēja nometināt ap 100 cilvēku). Vilcienu trūkuma dēļ šeit nācās uzturēties vēl dažas dienas. No Valmieras deportētā tirgotāja atmiņās dzīves apstākļi nometnē būtiski atšķiras no iepriekš piedzīvotā: šeit varēja atpūsties, nomazgāties, izmazgāt un apmainīt veļu. Arī apgāde ar pārtiku bija laba (Lidums, 16.05.1918., 2). 1918. gada 16. aprīlī beidzot tika uzsākts ceļš uz Latviju, un 19. aprīlī lielinieku deportētie

Valmieras apriņķa iedzīvotāji atgriezās mājās (Līdums, 22.05.1918., 2; Līdums, 23.04.1918., 2).

ARESTĒTO UN DEPORTĒTO PERSONU SKAITS: APLĒSES

Kopumā saglabājies neliels skaits dokumentu par šiem notikumiem un to sniegtā informācija ir fragmentāra. Valmieras apriņķa gadījumā tie ir preses materiāli un atmiņas; lielinieku veidoti uzskaites saraksti nav saglabājušies. Jādomā, atkāpšanās haosā sarakstus un citus dokumentus iznīcināja, lai tie nenonāktu vācu okupācijas iestāžu rīcībā.

Dažādos avotos ir minēti atšķirīgi skaitļi deportēto skaitam, jo pārsvarā personu uzskaiti veica tikai pēc deportācijas, tāpēc dažādas neprecizitātes bija neizbēgamas. Tikmēr par daudziem pagastiem vispār trūkst ziņu, tādējādi noteikt precīzu Valmieras apriņķī arestēto un deportēto personu skaitu nav iespējams. Aptuveno skaitu var gūt, analizējot laikrakstos publicētos deportēto personu sarakstus.

Jau pirmajās nedēļās pēc šiem notikumiem laikraksti aktīvi sāka apkopot un publicēt informāciju par lielinieku terora upuriem. Pirmais arestēto un deportēto Vidzemes iedzīvotāju uzskaites saraksts, kurā parādās ziņas par situāciju Valmieras apriņķī, publicētajā telpā nonāca 27. februārī ar vācu laikraksta *Rigasche Zeitung* starpniecību. Sarakstā ir norādīts, ka Rūjienā un Mazsalacā arestēja 81 cilvēku, atzīmējot, ka tikai 20 no tiem nosūtīja tālāk uz Pleskavu. Pārējos (61), kas bija arestēti vēlāk, vagonu trūkuma dēļ Valkā atbrīvoja (*Rigasche Zeitung*, 27.02.1918., 5).

Pirmās ziņas par situāciju apriņķa centrā publicēja laikraksts *Līdums*: 1. martā tas rakstīja, ka Valmierā arestētas un deportētas 120 personas (*Līdums*, 01.03.1918., 3). Kā iegūti šie skaitļi, nav norādīts. Par situāciju citviet apriņķī teikts, ka no Rūjienas un apkārtnes sakomplektētas divas apcietināto grupas. Atšķirībā no *Rigasche Zeitung* 27. februāra publikācijas, nav norādīts konkrēts cilvēku skaits, kas nosūtīts no Valkas tālāk uz Pleskavu. Tikmēr par otro grupu teikts, ka tajā bija 64 personas (*Līdums*, 01.03.1918., 3). Trūkst konkrētu cilvēku uzskaites saraksta.

Pirmais plašākais Vidzemē arestēto latviešu saraksts tika publicēts 22. martā. No tiem Valmieras pilsētā arestētas 24 personas, Rūjienā un tās apkārtnē – 21, Matīšos – 11, savukārt Dikļos – 6 (*Līdums*, 22.03.1918., 3). Saraksts nav pilnīgs, jo neiekļauj ziņas par visiem arestētajiem, turklāt tajā nav pieminēti no Vidzemes izsūtītie vācbaltieši. Pēc šīm ziņām no Valmieras apriņķa kopumā deportēti 62 cilvēki. Salīdzinot šo informāciju ar citiem sarakstiem un atmiņām, skaitlim būtu jābūt lielākam.

Vienlaikus arī laikraksts *Dorpatē Zeitung* 22. martā publicēja rakstu par arestiem Valmieras apriņķī. Tajā teikts, ka 19. februārī Valmierā un

apkārtņē arestētas aptuveni 100 personas, no kurām tālāk uz Jekaterinburgu aizvesti 45 cilvēki (Dorpater Zeitung, 22.03.1918., 2). Arī te vārdi ir norādīti tikai dažiem, tas liecina, ka skaitļi ir aptuveni. Turklāt šeit pieminēti cilvēki, kuru vārdi neparādās "Liduma" publikācijā.

Kā rāda aplūkotie piemēri, ir sarežģīti konstatēt, cik personu Valmieras apriņķī arestēja un deportēja uz Krieviju. Tomēr, apkopojot pieejamās ziņas, var diezgan droši apgalvot, ka Iskolata represīvajā akcijā Valmieras apriņķī kopumā ir cietušas ap 100 personu.

SECINĀJUMI

Situācija Valmieras apriņķī 1918. gada februārī ilustrē procesus, kas norisinājās arī citviet Vidzemē. Iskolata īstenotās iedzīvotāju deportācijas pamatojums balstījās lielinieku ideoloģijā, kurā terors tika uzskatīts par racionālu līdzekli, lai sasniegtu savu politisko mērķi ("vispasaules revolūciju"). Vienlaikus Iskolata prezidija 1918. gada 18. februāra sēdes protokolā pausto motivāciju var vērtēt arī kā atsaukšanos uz 1905. gada revolūcijas notikumiem, kad daļa muižnieku, mācītāju un saimnieku nodeva revolucionārus soda ekspedīcijai. Netaisnības sajūta, vēlme atriebties un, iespējams, arī bailes lieliniekiem bija spēcīgs stimuls pieņemt lēmumu par potenciālo ienaidnieku deportāciju 1918. gadā. Tādējādi var secināt, ka līdzās ideoloģiskiem apsvērumiem liela nozīme bija arī 1905. gada faktoram. Iespējams, to pastiprināja arī kara propaganda, kas uzsvēra Vācijas armijas zvērības okupētajās teritorijās.

Represijām pakļauto personu apzināšana un sarakstu sastādīšana nebija sistemātiska un norisinājās steigā. Valmierā aresti sākās nekavējoties, bet ārpus apriņķa centra tie bija vēlāk vai vispār netika organizēti. Notikumu attīstībā nozīme bija arī sociālpsiholoģiskajam faktoram: Valmieras apriņķī uz baumu pamata nošāva septiņus cilvēkus. Pēc diviem mēnešiem pārsvarā visiem deportētajiem izdevās atgriezties mājās, tomēr avotu trūkuma dēļ nav iespējams konstatēt precīzu skaitu. Tālaika presē publicēto personu sarakstu analīze liecina, ka Iskolata represīvajā akcijā Valmieras apriņķī cietušas vairāk nekā 100 personas. Šo skaitli veido dažādu tautību un atšķirīgām sabiedrības grupām piederīgi iedzīvotāji. Varētu šķist, ka primāri tie bija vācbaltieši, tomēr Valmieras apriņķa gadījumā radikālāku vēršanos pret kādu no grupām nevar konstatēt. Tas apliecina, ka personas, kuras sastādīja deportējamo sarakstus, pamatā vadījās pēc ideoloģiskiem apsvērumiem.

Deportācijas kā lielinieku īstenotā terora formas izpēte ir svarīga, jo atklāj šīs padomju represīvās metodes sākotni un liek mainīt uzskatu, ka pirmā iedzīvotāju masu deportācija no Baltijas valstīm ir norisinājusies

1941. gada 14. jūnijā. Pētījumā iegūtos rezultātus var izmantot, lai turpmāk veiktu plašākus, salīdzinošus pētījumus par deportācijas norisi Igaunijā. Tas ļautu izdarīt plašākus secinājumus par lieliniecisma specifiku Baltijas reģionā.

SAĪSINĀJUMI

Iskolats – Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja
(*Ispolnitel'nyi komitet Latvii*)

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LPNP – Latviešu pagaidu nacionālā padome

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

NEPUBLIĒTIE AVOTI

Iskolata prezidija sēdes protokols. [Valka], 18.02.1918. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk – LNA-LVVA), P-1064–1–1, 71. lp.

Iskolata sēdes protokols. Maskavā, Latviešu biedrībā. [Bez datuma]. LNA-LVA, PA-82–1–1, 85.–86. lp.

LPNP Ārlietu nodaļas sēdes protokols. [Petrograda], 26.02.1918. LNA-LVVA, 6033–1–36, 44.–45. lp.

LPNP Ārlietu nodaļas sēdes protokols. [Petrograda], 12.03.1918. LNA-LVVA, 6033–1–36, 50. lp.

[Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas Krievijā ziņojums par lielinieku organizēto iedzīvotāju masu deportāciju no Baltijas 1918. gada februārī] [krievu val.]. Petrograda, 20.03.1918. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (Rīga, turpmāk – LNA-LVA), PA-55–2–2, 1.–4. lp.

PUBLIĒTIE AVOTI

Baltische Chronik. In Wolmar. *Dorpater Zeitung*, 22.03.1918., 2.

Beldavs, K., 1918. Kā toreiz tikām paglābti no nāves. *Lidums*, 31.03.1918., 5–6.

Beldavs, K. (sast.), 2010. *Mācītāji, kas nāvē gāja*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.

Erlebnis aus den letzten Schreckenstagen der Revolution in Livland 1918. *Rigasche Zeitung*, 20.03.1918., 1–2.

Latvija. Dikļi. *Lidums*, 04.04.1918., 2.

Latvija. Strenču asinsnakts. Aculiecinieka nostāsts. *Lidums*, 22.03.1918., 2–3.

Letzte Nachrichten. Liste aus Livland verschleppter Personen. *Rigasche Zeitung*, 27.02.1918., 5.

Lielinieku arestēto un aizvesto latviešu saraksts. *Lidums*, 22.03.1918., 3.

Lielinieku “atvadišanās” no Latvijas. *Lidums*, 01.03.1918., 3.

Matiši. Lielinieku terora upuri. *Lidums*, 31.03.1918., 6.

Matiši. Terora upuri. *Lidums*, 14.03.1918., 2.

Miera līguma teksts. *Lidums*, 10.03.1918., 1–3.

- No dzimtenes aizvesto liktenis. *Lidums*, 03.04.1918., 4.
- Politiskā bezprāta gūstā. *Lidums*, 04.05.1918., 2–3.
- Politiskā bezprāta gūstā. *Lidums*, 05.05.1918., 5.
- Politiskā bezprāta gūstā. *Lidums*, 07.05.1918., 2–3.
- Politiskā bezprāta gūstā. *Lidums*, 16.05.1918., 2.
- Politiskā bezprāta gūstā. *Lidums*, 22.05.1918., 2.
- Politiskā bezprāta gūstā. No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ. *Lidums*, 03.05.1918., 2.
- Schabert, O. 1926. *Baltisches Märtyrerbuch*. Berlin: Furche Verlag.
- Valmiera. Gūstekņu atgriešanās. *Lidums*, 23.04.1918., 2.

LITERATŪRA

- Andersons, E., 1967. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava.
- Ezergailis, A., 1983. *The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. The First Phase: September 1917 to April 1918*. Boulder: East European Monographs.
- Jēkabsons, Ē., 2022. *Valstsvīrs Voldemārs Roberts Zāmuels. Latvijas 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Šilde, Ā., 1983. *Pasaules revolūcijas vārdā*. Bruklina: Grāmatu Draugs.
- Šiliņš, J., 2013. *Padomju Latvija 1919–1920*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība.
- Tomaševskis, J., 2017. *Neatkarības čuksti: Latviešu pagaidu nacionālās padomes vēsture*. Rīga: Jumava.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Iskolata prezidija 1918. gada 18. februāra sēdes protokols ir publicēts vēsturnieka Ausekļa Sprešļa (1928–1987) 1973. gadā sastādītajā dokumentu krājumā “Iskolata un tā prezidija protokoli: 1917–1918” (Rīga: Zinātne). Izdevuma beigās ir pievienoti komentāri, kas paskaidro un precizē protokolos esošo informāciju, taču šajā gadījumā komentāra par deportācijas faktu trūkst, tā apliecinot padomju historiogrāfijai raksturīgo tendenci izkropļot vai pat pilnībā nepieļaut reālās situācijas maksimāli objektīvu atspoguļojumu.
- ² Sarkanā gvarde bija uz brīvprātības principa veidots militārs formējums, kas sastāvēja no lieliniekiem lojālām personām, veica represijas pret t. s. “kontrevolucionāriem” un centās uzturēt kārtību irstošās Krievijas armijas aizmugurē.
- ³ Bez Strenču mežā nošautajiem septiņiem cilvēkiem 1918. gada 21. februārī aptuveni deviņus kilometrus aiz Valkas pie Kāgjerves muižas sarkangvardi nonāvēja 10 personas no Gaujienas un tās tuvākās apkārtnes. Nakti uz 23. februāri sarkangvardi Alūksnē nošāva 2 cilvēkus. Savukārt nakti uz 25. februāri pie Pleskavas tika nonāvēti 7 cilvēki – Raunā, Smiltēnē un tās tuvākajā apkārtne arestētie.
- ⁴ Vairākos gadījumos arestēto sargiem bija visai brīva attieksme pret saviem pienākumiem. Daži arestētie to izmantoja un izbēga.
- ⁵ Mūsdienās – Kirova.
- ⁶ Nometne bija paredzēta bēgļiem un bijušajiem Krievijas armijas karavīriem, jo pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas bija sākusies masveidīga iedzīvotāju migrācija un vācieši uzskatīja, ka pirms atgriešanās savā dzīvesvietā noteikts laiks vēl jāpavada karantīnā.

ARRESTS AND DEPORTATION OF INHABITANTS OF VIDZEME CARRIED OUT BY *ISKOLAT* REGIME IN FEBRUARY 1918: THE CASE STUDY OF VALMIERA DISTRICT

LAURA KĻAVIŅA

MA in history, researcher, Department of Medieval, Modern and Contemporary History, Latvian National Museum of History

E-pasts: laura.klavina@lnm.lv

ABSTRACT

The paper describes the procedure of arrests and deportation carried out in Valmiera district by *Iskolat* regime in February 1918. The analysed examples allow reconstructing this event on a local scale, and, furthermore, to make wider general conclusions about the nature of the first Bolshevik terror, its motivation, methods, and the range of people involved. At the same time, the analysis of these processes reveals the beginning of the deportation as a method of Soviet terror, prompting to alter the usual opinion that the first mass deportation of people from the Baltic states took place only on 14 June 1941.

Keywords: *Iskolat*, Bolshevik regime, arrests, deportation, World War I, Valmiera district.

Summary

The First World War and the following February Revolution of 1917 brought about major changes in society. The new reality fostered the destruction of collective consciousness and the previous legal and moral standards. The pre-war society ceased to exist, being replaced with a certain brutalisation of human relations. The popularity of radical political ideas, including Bolshevism, was also a characteristic feature thereof.

In November 1917, *Iskolat* gradually took power in Vidzeme. The Bolshevik regime lasted less than three months, nevertheless, *Iskolat* succeeded in initiating radical political, economic, and social reforms interrupted by the attack of the German army and the following occupation of Vidzeme in February 1918. To avoid possible repressive measures against the Bolsheviks and their supporters as a payback for the terror that they had carried out in the previous months, on 18 February *Iskolat* decided to arrest all “counter-revolutionaries” and suspects of counter-revolutionary activities, and deport them from Latvia.

The case study of Valmiera district illustrates the processes that took place in other parts of Vidzeme, as well. The procedure of arrests and

deportation was chaotic, it was based on the Bolshevik ideology and the experience of the Revolution of 1905. Victims belonged to different nationalities and social groups. Rumours also influenced the development of events, resulting in 7 people being shot. Mostly all the deportees returned home, however, due to the lack of sources, it is not possible to identify the exact number thereof. The analysis of the lists of arrested and deported persons published in the press of that time enable the conclusion that more than 100 persons suffered from the repressions in Valmiera district.

LATVIJAS TIESU PALĀTAS DARBĪBA 1918.–1934. GADĀ

SAMANTA FIĻIMONOVA

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrante

E-pasts: sf13030@edu.lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas Tiesu palātas izveidošanās vēsturi un tās attīstību laika posmā no 1918. līdz 1934. gadam, galveno vērību pievēršot Tiesu palātas sākotnējai funkcijai, struktūras un darbības izmaiņām, kā arī tās galvenajiem uzdevumiem. Izpētes rezultātā tika secināts, ka Latvijas Tiesu palāta bija viena no galvenajām tiesu varas iestādēm Latvijas Republikā un spēcīgi ietekmēja tiesu sistēmas attīstību un likumības principu ievērošanu Latvijā pēc neatkarības iegūšanas. Tai bija svarīga loma tiesu neatkarības un tiesiskuma nodrošināšanā, kā arī tiesu procesu kvalitātes un efektivitātes uzlabošanā. Latvijas Tiesu palātas izveidošanās vēsture ir cieši saistīta ar Latvijas valsts veidošanos un tiesiskās sistēmas attīstību pēc Pirmā pasaules kara un neatkarības iegūšanas.

Atslēgvārdi: Civildepartaments, Krimināldepartaments, Zinātniskais tiesu ekspertīzes institūts, starpkaru periods, Latvijas Republika.

IEVADS

Latvijas tiesu sistēma pēc valsts neatkarības iegūšanas tika veidota, pamatojoties uz neatkarības principiem, demokrātiskiem standartiem un tiesiskumu. Starpkaru periodā tika izveidotas dažādas tiesu iestādes, kuras veica tiesu varas funkcijas un nodrošināja tiesisko aizsardzību Latvijas Republikas iedzīvotājiem.

Nozīmīgs solis Latvijas tiesu sistēmas veidošanā, kas nodrošināja tiesisku pamatu valsts darbībai neatkarības laikā, bija 1918. gada 6. decembrī

pieņemtais “Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību” (turpmāk – “Pagaidu nolikums”). Pagaidu nolikums iekļāva dažādus noteikumus par tiesu iestāžu struktūru un kompetenci, tiesnešu statusu un darba kārtību, tiesu procesa garantijām un procedūrām, kā arī krimināllietu izskatīšanas kārtību. Latvijas tiesu sistēmas koncepcija pamatojās uz Krievijas impērijas 1864. gada 20. novembra Tiesu iekārtas likumu, kuru Baltijas guberņās pasludināja spēkā 1889. gadā. Šis nolikums bija tiesiskais akts, kas regulēja tiesu organizāciju un darbību (Ķeizara Aleksandra II tiesu ustavi 1889). Tiesu iestāžu struktūru veidoja Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas, mirtiesas un pagasttiesas.

Latvijas Tiesu palāta bija augsta līmeņa tiesu iestāde, kas nodrošināja tiesu sistēmas darbības pārraudzību un tiesnešu neatkarību Latvijā. Tās mērķis bija veicināt tiesiskumu, tiesu neatkarību un efektīvu tiesu sistēmas darbību, kas bija būtiski tiesiskas valsts principu īstenošanā, kā arī sabiedrības uzticēšanās nodrošināšanā tiesu iestādēm.

Latvijas tiesu sistēmas vēstures un attīstības pētīšana ir nozīmīgs un plašs jautājums Latvijas historiogrāfijā, tomēr Tiesu palāta kā atsevišķa institūcija ir maz pētīta. Tāpēc šo vēstures aspektu izpēte joprojām ir aktuāla un nepieciešama, jo bez tiem 20. gadsimta pirmās puses Latvijas tiesu sistēmas kopaina paliek fragmentāra.

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas Tiesu palātas izveidošanās vēsturi un tās attīstību laika posmā no 1918. līdz 1934. gadam, galveno vērību pievēršot Tiesu palātas sākotnējai funkcijai, struktūras un darbības izmaiņām, kā arī tās galvenajiem uzdevumiem. Pētījuma avotu bāzi veido tiesu darbību regulējošie normatīvie akti, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētie dokumenti un kontekstuāla informācija no zinātniskās literatūras, galvenokārt no Alvila Zauera, Kornēlija Veitmaņa un Aleksandra Mengēlsona darbiem. Raksta hronoloģiskie ietvari ir no 1918. līdz 1934. gadam, respektīvi, Latvijas Republikas kā demokrātiskas valsts pastāvēšanas posms.

TIESU PALĀTAS IZVEIDOŠANĀS VĒSTURE 1918.–1921. GADĀ

1918. gada 18. novembrī Latvijas Tautas padome pasludināja Latvijas neatkarību, un 19. novembrī tika izveidota Latvijas Pagaidu valdība, kas sāka veidot jaunas valsts iestādes, tai skaitā tiesu varas iestādes. Latvijas Tiesu palātas izveidošana bija svarīgs posms Latvijas tiesu sistēmas attīstībā pēc neatkarības iegūšanas. Tā tika izveidota, lai nodrošinātu tiesu neatkarību, objektivitāti un tiesiskumu valstī, kā arī lai veicinātu tiesu sistēmas efektivitāti un kompetenci.

1918. gada 6. decembrī pieņemtajā Pagaidu nolikumā tika atstāti Krievijas impērijas Tiesu iekārtas likuma pamati, kur tika traktēts, ka likumprojekts ir tikai pagaidu regulējums līdz valsts pamatlikuma izstrādei (LNA-LVVA, 7432-1-6, 2-5). Pagaidu nolikums kļuva par Latvijas valsts tiesu pamatlikumu, kurš sastāvēja no 13 pantiem. Latvijas Tiesu palātai atbilda 6. pants, kurā tika noteikts paturēt Krievijas impērijas Tiesu iekārtas likuma 110.-113. pantā noteikto kompetenci, cik tālu tā nerunā pretī Pagaidu nolikumam (Pagaidu nolikums 1918, 6. pants; Ķeizara Aleksandra II tiesu ustavi 1889, 24). Precīzāk, Tiesu palāta tika noteikta kā pirmās instances tiesa, kura izskatīja krimināllietas, un kā otrās instances tiesa, kura apelācijas kārtībā izskatīja apgabaltiesas izdarītos spriedumus, kā arī tika iedalīta departamentos – Civildepartamentā un Krimināldepartamentā (LNA-LVVA, 2087-1-19, 2). Ar 1922. gada 7. novembri stājās spēkā valsts pamatlikums “Satversme”, sestā nodaļa attiecās uz tiesu varu. Šajā nodaļā tika izklāstīti noteikumi par tiesu sistēmas organizāciju, tiesu neatkarību un tiesu spriedumu izpildi (Latvijas Republikas Satversme 1922). Papildus pamatlikumam bija vairāki likumi, piemēram, Tiesu iekārtas likums, kas regulēja tiesu procesa kārtību, kā arī tiesnešu statusu un pienākumus.

Tiesu palāta savu darbību oficiāli uzsāka 1918. gada 20. decembrī, kad tika rīkota pirmā kopsēde. Bija svarīgi apspriest organizatoriskos jautājumus, kas iekļāva personālsastāva iecelšanu un darbu sadalīšanu pa departamentiem. Par Tiesu palātas prokuroru tika iecelts Kārlis Kvelbergs (LNA-LVVA, 7432-1-2, 18-19). Turpretim aktīvais tiesu darbs tika uzsākts 1919. gada aprīļa beigās, jo Tiesu palāta no 1919. gada janvāra līdz 5. aprīlim tika likvidēta (LNA-LVVA, 7432-1-2, 37). Tam par iemeslu bija tiešs Vācijas un Krievijas faktors Latvijā. Valstī notiekošais spēcīgi ietekmēja tiesu resoru attīstības gaitu, atrašanās vietu un darbības principus. Galvenā problēma bija personālsastāvs, jo pēc 1919. gada 2. janvāra paziņojuma uz Liepāju bija devies tikai prokurors. Tiesu palātas likvidācijas rezultātā tika uzlikta papildu slodze Liepājas apgabaltiesai. Kārlis Kvelbergs kopā ar Liepājas apgabaltiesas tiesnešiem vērsās pie Latvijas Pagaidu valdības ar lūgumu atjaunot Tiesu palātas darbību. Lūgums tika apstiprināts, un ar 1919. gada 5. aprīļa Pagaidu valdības lēmumu tika atjaunota Tiesu palātas darbība. Mēneša laikā amatos atgriezās iepriekš ieceltais personālsastāvs, kas ļāva pilnvērtīgi uzsākt aktīvu tiesu darbu (LNA-LVVA, 1534-3-59, 1). Tiesu palātas personālsastāvs kādu laiku darbojās Liepājas apgabaltiesas telpās, taču jūlijā varēja atgriezties Rīgā. Pēc datiem, 5. jūlijā notika pēdējā rīcības sēde Liepājā (LNA-LVVA, 1534-3-59, 16) un 28. jūlijā – pirmā rīcības sēde Rīgā (LNA-LVVA, 1534-3-59, 19). Tas norāda uz aptuveno laika posmu, kad Tiesu palātas personālsastāvs veica organizatoriskos darbus, lai spētu atsākt pilnvērtīgu darbu galvaspilsētā. Līdz 1920. gadam tika palielināts darba vietu skaits, kā arī tās strauji tika aizpildītas, tātad tika pārvarēta

problēma, kuru sagādāja personālsastāva trūkums (Jēkabsons, Ščerbinskis 2017, 11). Straujš progress Tiesu palātas izveides attīstībā bija no 1923. līdz 1934. gadam, jo tika nostabilizēta politiskā un militārā situācija valstī. Šajā laika posmā tika pilnībā nostiprināts Zinātniskais tiesu ekspertīzes kabinets, kas sniedza palīdzību lietu izskatīšanā. 1934. gadā Latvijā notika politiskas pārmaiņas, kad valsts vadība tika pārņemta ar autoritāro valsts vadītāju Kārli Ulmani. Šajā kontekstā tika veiktas arī izmaiņas tiesu sistēmā un daļa tiesnešu tika atbrīvoti no amatiem vai tika ieviestas citas reformas tiesu varas iestādēs (Veitmanis, Menģelsons 1939, 257).

TIESU PALĀTAS STRUKTŪRA

Latvijas Tiesu palātas struktūra tika organizēta tā, lai nodrošinātu efektīvu tiesu sistēmas pārvaldību un darbību. Tiesu palāta tika iedalīta departamentos – civillietu un krimināllietu departamentā. Ar 1921. gadu tika pievienots arī Zinātniskais tiesu ekspertīzes kabinets.

Civildepartaments. Civildepartamenta galvenais uzdevums bija nodrošināt administratīvo atbalstu tiesu sistēmai, kā arī tas bija atbildīgs par civillietu koordināciju un organizēšanu tiesu sistēmā. Departaments ietvēra lietu sagatavošanu izskatīšanai, dokumentācijas pārvaldību un procesuālo uzdevumu veikšanu. Departamenta priekšsēdētājam un tiesnešiem bija jāsniedz atbalsts tiesu darbiniekiem, kas strādāja ar civillietām, nodrošinot nepieciešamos administratīvos un birokrātiskos pakalpojumus, lai palīdzētu veikt tiesu procesus. Tāpat svarīgi bija sniegt interpretāciju par tiesību aktiem un likumdošanas jautājumiem, it īpaši laikā, kad nebija pieņemts galīgais civillikuma variants (Tiesu iekārta 1936, 16–17). Civillikuma izstrāde aizņēma apmēram 20 gadus, tā koncepts tika veidots uz Krievijas impērijas Tiesu iekārtas likuma pamata. Civillikuma izstrādes procesā ieguldījumu sniedza tieslietu ministrs Hermanis Apsītis, kurš pēc 1934. gada uzņēmās galveno vadību likuma izstrādē (LNA-LVVA, 7432–1–118, 27). Civillikums tika pieņemts 1937. gada 28. janvārī (Civillikums 1937). Civildepartamentā izskatīto lietu skaits bija daudz reižu lielāks nekā Krimināldepartamentam, jo civillietu izskatīšana, ekspertīzes, izmeklēšana un citas attiecīgās darbības neaizņēma tik daudz laika kā krimināllietas. Laika posmā no 1919. līdz 1923. gadam tika izskatītas 2515 civillietas, kas, ņemot vērā valstī esošo nestabilo situāciju, bija pietiekami daudz. Turpretim jau no 1924. līdz 1928. gadam tika izskatītas 12 823 civillietas. Nākamajos gados, t. i., no 1929. līdz 1933. gadam, tika izskatīts gandrīz uz pusi vairāk civillietu – 21 840. Ir novērojams būtisks izskatīto civillietu skaita pieaugums no 1919. līdz 1933. gadam. Tas pierāda to, ka tiesu darbs progresējis – tiesnešu

darba profesionalitāte uzlabojās, situācija valstī nostabilizējās, likumu izstrādes process paātrinājās utt. (Veitmanis, Mengelsons 1939, 235).

Krimināldepartaments. Tiesu palātas Krimināldepartaments bija atbildīgs par dažādu krimināllietu izskatīšanu, tostarp noziedzības apkarošanu un likumīguma nodrošināšanu (Sodu likums 1933). Departamenta priekšsēdētājam un tiesnešiem bija jānodrošina atbalsts tiesu darbiniekiem, lai precīzi un bez kļūdām tiktu ievērots tā brīža spēkā esošais Sodu likums. Krimināllietās pamatojās uz Krievijas 1903. gada Sodu likumu krājumu (Pagaidu nolikums 1918, 1. pants; LNA-LVVA, 2087–1–19, 2). Tikai ar 1933. gada 24. aprīļa lēmumu tika pieņemts galīgais Sodu likums, kuru izmantoja Latvijas Republikas tiesās, izspriežot krimināllietas (LNA-LVVA, 7432–1–6, 9–11). Laika posmā no 1919. līdz 1923. gadam tika izskatīta 1461 krimināllietā, no 1924. līdz 1928. gadam – 5220 krimināllietas, no 1929. līdz 1933. gadam – 5555 krimināllietas. Izskatīto krimināllietu skaits palielinās ik pa gadiem, jo pirmajos valsts neatkarības gados politiskā nestabilitāte valstī ietekmēja tiesu darbu – sabiedrībai bija neuzticība Latvijas valdībai, tiesām un to nākotnei, nebija pietiekami daudz līdzekļu, trūka telpu un personālsastāva. Vēlākos gados situācija valstī bija uzlabojusies, kā arī Tiesu palāta sekmīgi tika galā ar galveno uzdevumu – nodrošināt tiesu sistēmas efektīvu darbību un tiesiskumu valstī. Krimināllietu ātro izskatīšanu sekmēja Zinātniskā tiesu ekspertīzes kabineta izveide (Veitmanis, Mengelsons 1939, 235).

Zinātniskais tiesu ekspertīzes institūts. Zinātniskais tiesu ekspertīzes kabinets, kurš vēlāk tika pārsaukts par Zinātnisko tiesu ekspertīzes institūtu (turpmāk – institūts), bija iestāde, kas specializējās zinātnisku un tehnisku ekspertīžu veikšanā krimināllietās vai citās juridiskās lietās. Eksperti bija augsti kvalificēti profesionāļi savā jomā, tiem piemita specifiskas zināšanas un prasmes, lai analizētu dažādus pierādījumus un sniegtu objektīvus atzinumus tiesas procesā (Zauers 2001, 7). Institūta koncepcija tika pārņemta no 1914. gada izveidotā Tiesekspertīzes institūta Krievijas impērijā. No 1921. līdz 1925. gadam tas atradās pārejas posmā, kur gan mainījās tā nosaukums, gan tika nokomplektēts personālsastāvs un veikti citi darbi. Institūts darbojās Tiesu palātas prokurora uzraudzībā (Ivansons 1933, 18). Institūta izveidi veicināja valstī strauji pieaugošā kriminālnoziedzība dažādās jomās. Pirmais institūta direktors bija Arturs Kangers, kura profesionālā un zinātniskā darbība sekmēja ekspertīžu kvalitāti un uzticamību (LNA-LVVA, 1533–1–1, 1–2). Viņš ne tikai strādāja par direktoru, bet arī izglītoja dažādas jomas darbiniekus tiesekspertīzes jautājumos Latvijā un Eiropā. Lai uzlabotu tiesekspertīžu kvalitāti un izglītotu profesionāļus šajā jomā, Arturs Kangers publicēja savus pētījumus Latvijā un ārvalstīs, deva iespēju praktiski darboties jaunajiem censoņiem, sniedza padomus. Viņš darīja vairāk,

nekā no iestādes direktora tika prasīts, lai uzlabotu tiesekspertīžu darbu Latvijā (Rusanovs 2023, 169–170).

TIESU PALĀTAS LOMA UN FUNKCIJAS

Latvijas Tiesu palāta bija augsta līmeņa tiesu iestāde, kuras galvenais uzdevums bija nodrošināt tiesu varas neatkarību un tiesiskumu Latvijas Republikā. Tiesu palāta darbojās kā tiesnešu korporācija un pildīja vairākas svarīgas funkcijas, kas bija būtiskas tiesiskuma un likuma varas nodrošināšanā valstī. Tiesu palāta pārstāvēja visus zemāk stāvošos tiesu resorus – apgabaltiesas, miertiesas, pagastu tiesas (LNA-LVVA, 2087–1–19, 2).

Viens no palātas uzdevumiem bija tiesnešu iecelšana un disciplinārā kontrole. Tiesu palātas priekšsēdētāja pilnvaras bija iecelt un atbrīvot tiesnešus, kā arī veikt disciplināras darbības pret tiem. Tas nodrošināja tiesnešu profesionālismu un ētikas standartu ievērošanu (Tiesu iekārta 1936, 22–26). Kā otrs uzdevums bija juridiskās izglītības un profesionālās attīstības veicināšana, t. i., Tiesu palātai bija jāriko vai jāspēj nodrošināt pasākumus, lai veicinātu tiesnešu un citu tiesu darbinieku profesionālo attīstību un sniegtu nepieciešamo juridisko izglītību. Tāpat palātai bija jāpārvalda un jāuzrauga tiesu sistēma, t. i., tā uzraudzīja tiesu sistēmas darbību un darbojās kā sava veida pārvaldes iestāde, lai nodrošinātu tās efektivitāti un kvalitāti (Tiesu iekārta 1936, 28). Palātas priekšsēdētājs, prokurors un departamenti bija atbildīgi par tiesu prakses saskaņošanu un interpretācijas nodrošināšanu, lai nodrošinātu likuma vienotu piemērošanu visā valstī (Tiesu iekārta 1936, 16–17). Kā viens no pēdējiem Tiesu palātas uzdevumiem bija sniegt juridiskās ekspertīzes – juridiskus atzinumus, konsultācijas un ekspertīzes par tiesību aktu interpretāciju un piemērošanu (Tiesu iekārta 1936, 55). Kopumā Latvijas Tiesu palāta bija būtiska tiesu iestāde, kurai Latvijas Republikā bija svarīga loma tiesiskuma un likuma varas, kā arī tiesu sistēmas darbību un profesionāla personālsastāva nodrošināšanā.

Tiesu palātas uzdevums aktīvajā tiesu procesā bija izskatīt krimināllietas un apelācijas kārtībā izskatīt apgabaltiesās pieņemtos lēmumus. Tiesu palāta bija galvenā pirmās instances tiesa krimināllietās Latvijā un pirmās instances kārtībā izskatīja smagas krimināllietas un pieņēma lēmumus par tām. Tiesu palāta sastāvēja no vairākiem tiesnešiem un bija atbildīga par tiesu procesuālo darbību vadīšanu, pierādījumu novērtēšanu un lēmumu pieņemšanu krimināllietās. Pēc Tiesu palātas lēmuma lietu bija iespējams apstrīdēt apelācijas kārtībā, bet, ja spriedumu noteica Zvērinātu advokātu padome, tad spriedums bija galīgs un neapstrīdams (Menders 1924).

Tiesu palāta darbojās arī kā otrās instances tiesa, kura apelācijas kārtībā izskatīja apgabaltiesās pieņemtos lēmumus. Galvenokārt Tiesu palāta apelācijas kārtībā izskatīja lietas, lai pārliecinātos, vai lēmumi ir tiesiski pareizi un pamatoti. Ja lieta neatbilda prasībām, tad tā tika nosūtīta atpakaļ uz apgabaltiesu, lai tiktu veikti labojumi. Tikai pēc tam attiecīgā departamenta personālsastāvs varēja veikt padziļinātu izpēti lietā. Palātas kompetencē bija apstiprināt, mainīt vai atcelt iepriekš pieņemto lēmumu (Jakobi 1933).

SECINĀJUMI

Latvijas Republikas tiesu sistēmas koncepcija pamatojās uz Krievijas impērijas 1864. gada 20. novembra Tiesu iekārtas likumu, kuras doktrinārā un praktiskā kontrakcija tika implicēta Latvijas Tautas padomes 1918. gada 6. decembrī pieņemtajā “Pagaidu nolikumā par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību”. Tas noteica, ka Latvijas tiesas, kā arī ar tām saistītās iestādes darbojas pēc tiem Krievijas impērijas likumiem, kuri bija spēkā līdz 1917. gada 24. oktobrim. Šāds likumiskais pamats turpinājās, līdz tika izstrādāta Latvijas Republikas Satversme. Vēlāk tika saglabāts Krievijas Tiesu iekārtas likums kā pamats tiesu darbības normatīvi regulējošajam aktam, papildinot to ar Latvijas valsts tiesību konceptam atbilstošiem likumiem.

Līdz Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanās brīdim Latvijas tiesās spriedumi bija jāpasludina “Uz Latvijas Pagaidu valdības pavēli”, tomēr pēc Satversmes pieņemšanas un spēkā stāšanās tika noteikts, ka tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padoti. Galvenais pamatprincips, lai nodrošinātu efektīvu darbību, bija panākt tiesu neatkarību, kas arī tika paveikta. Latvijas Tiesu palāta tika veidota, lai nodrošinātu tiesu neatkarību no politiskajām ietekmēm un lai tiesneši varētu brīvi un objektīvi izskatīt lietas.

Tiesu sistēma tika sadalīta četrpakāpju tiesu sistēmā, veidojot tiesu hierarhiju. Tiesu palāta ieņēma augstāko līmeni tiesu sistēmā, un tās uzdevums bija pārraudzīt tiesnešu un tiesu darbību, nodrošināt tiesiskumu un tiesu neatkarību, kā arī uzraudzīt tiesu procedūras un tiesiskās normas ievērošanu. Tiesu palātas prokurors uzņēmās atbildību par Latvijas tiesu sistēmu kopumā, priekšsēdētājs – tiešo atbildību par Tiesu palātu. Posms no 1918. līdz 1921. gadam bija problemātisks, tika tieši skarta Tiesu palātas izveidošanās un attīstība. Turpretim posmā no 1922. līdz 1934. gadam bija būtiski manāms straujš attīstības progress, galvenokārt valstī esošās politiskās situācijas nostabilizēšanās dēļ. Attīstības progress ir nosakāms pēc izskatīto un nobeigto lietu skaita Civildepartamentā un Krimināldepartamentā. Departamenti nodrošināja atbalstu tiesnešiem un citu tiesu iestāžu darbiniekiem, izstrādājot tiesību aktus, nodrošinot juridisko pētniecību, sniedzot konsultācijas un citus pakalpojumus, lai palīdzētu nodrošināt taisnīgu un

efektīvu tiesu sistēmas darbību Latvijā. Tāpat būtisks elements tiesu sistēmā bija Zinātniskais tiesu ekspertīzes institūts, kas palīdzēja nodrošināt objektīvas un zinātniski pamatotas ekspertīzes, kuras bija nepieciešamas taisnīgu un efektīvu tiesu procesu veikšanai.

Latvijas Tiesu palātas izveidošanās un darbība laika posmā no 1918. līdz 1934. gadam ir svarīgs faktors Latvijas tiesu sistēmas attīstībā un valsts tiesiskuma nodrošināšanā. Šajā laika posmā tika veikti būtiski soļi, lai izveidotu un nostiprinātu tiesu iestādi, kas nodrošinātu tiesiskumu un tiesnešu neatkarību.

SAĪSINĀJUMI

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

ARHĪVA MATERIĀLI

Latvijas Satversmes sapulces juridiskās komisijas izraksti. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LNA-LVVA), 1533–1–1.

Latvijas Tiesu palātas kriminālodaļas rīcības sēžu žurnāls. LNA-LVVA, 1534–3–59.

Latvijas tiesu sistēma. LNA-LVVA, 2087–1–19.

Par Tiesu palātas prokurora Hermaņa Apsiša dienesta gaitu. LNA-LVVA, 7432–1–118.

Tiesu palātas prokurora kancelejas akts – apkārtraksts 1919. gada 5. augusts – 1925. gads 8. maijs. LNA-LVVA, 7432–1–6.

Tiesu palātas prokurora kancelejas akts par Tiesu palātas Kārļa Kvelberga dienesta gaitu. LNA-LVVA, 7432–1–2.

LITERATŪRA

1933. gada 24. aprīļa sodu likums, 1939. Rīga.

Civillikums. *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937.

Ivansons, O., 1933. Zinātne cīņā ar noziegumiem. *Aizsargs*, 1, 01.01.1933.

Jakobi, P., 1933. Latvijas zvērīnāto tiesu likumprojekts. *Latvijas Ministrijas Vēstnesis*, 3, 01.03.1933.

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sastādītāji), 2017. *Latvijas tiesneši. Senāts, tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās. 1918–1940*. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Tiesu administrācija.

Ķeizara Aleksandra II tiesu ustavi: izdoti uz ķeizara Aleksandra Aleksandroviča pavēli: pēc 1883. g. izdevuma un 1886. un 1887. g. turpinājumiem un nolikumi par tiesu un zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās un nosacījumi par šo likumu spēkā celšanu, 1889. Jelgava.

Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, 141, 30.06.1922.

Menders, F., 1924. Zvērīnāto un šefenu tiesas. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1, 01.01.1924.

Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1, 14.12.1918.

Rusanovs, E., 2023. *Kriminālprocesa doktrīnas ģenēze un evolūcija Latvijā no valsts dibināšanas līdz atkārtotai padomju okupācijai*. Jelgava: Rusanovs & Partneri ZAB, 2023.

Tiesu iekārta, 1936. Rīga.

Veitmanis, K., Menģelsons, A., 1939. *Tieslietu Ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938*. Rīga: Tieslietu ministrija, 1939.

Zauers, A., 2001. *Kriminālistiskā ekspertīze Latvijā laikmeta griežos*. Rīga: LPA, 2001.

LATVIAN CHAMBER OF COURTS 1918–1934

SAMANTA FIĻIMONOVA

BA in history, MA student at University of Latvia

E-mail: sf13030@edu.lu.lv

ABSTRACT

The aim of the article is to analyse the history of the establishment of the Latvian Chamber of Courts and its development in the period from 1918 to 1934, focusing on the initial function of the Chamber of Courts, changes in its structure and activities, as well as its main tasks. The research shows that the Latvian Chamber of Courts was one of the main judicial institutions in the Republic of Latvia, which strongly influenced the development of the judicial system and respect for the principles of legality in Latvia. It has played a significant role in ensuring the independence of the judiciary and the rule of law, as well as in improving the quality and efficiency of judicial proceedings. The history of the establishment of the Latvian Chamber of Courts is linked to the formation of the Latvian state and the development of the legal system after the First World War and independence.

Keywords: Department of Civil Cases, Department of Criminal Cases, Scientific Institute of Forensic Expertise, interwar period, Republic of Latvia.

Summary

The concept of the judicial system of the Republic of Latvia was based on the Law of the Russian Empire of 20 November 1864 on the Judicial System, the doctrinal and practical contraction of which was implied in the “Temporary Regulations Concerning the Latvian Courts and Litigation Procedure” adopted by the People’s Council of Latvia on 6 December 1918. This legal basis continued to serve until the Constitution of the Republic of Latvia was drafted, and later the Russian Law on the Judicial System was retained as the basis for the normative act regulating the activities of the courts, supplemented by laws corresponding to the concept of Latvian state law.

The Chamber of Courts was defined in law as a court of first instance in criminal cases and a court of second instance in regional courts in appeal proceedings. The independence, impartiality, and rule of law of the courts have been central to the establishment of the Latvian Chamber of Courts. From 1918 to 1934, the Chamber of Courts was an important judicial institution, responsible for the appointment and disciplinary control of judges,

legal education and professional development, and the administration and supervision of the judicial system.

The Chamber of Courts was divided into two departments – of civil cases and of criminal cases, and encompassed the Scientific Institute of Forensic Expertise, which provided highly qualified expertise in criminal and other legal cases. The period from 1918 to 1921 was problematic, directly affecting the establishment and development of the Chamber of Courts. In contrast, the period from 1922 to 1934 was marked by a significant development, mainly due to the stabilisation of the political situation in the country. During this period, considerable steps were taken to establish and strengthen a judicial institution that would ensure the rule of law and the independence of judges.

LATVIEŠU PAREIZTICĪGĀS DRAUDZES 20. GS. 20.–30. GADOS: ĻAUDONAS DRAUDZES PIEMĒRS

BAIBA PAZĀNE

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

E-pasts: baiba_pazane@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Ļaudonas latviešu pareizticīgā draudze bija viena no vecākajām un lielākajām draudzēm starpkaru periodā Latvijā. Tūlīt pēc Pirmā pasaules kara draudze piedzīvoja tās pašas attīstības tendences, kuras bija raksturīgas arī pārējām Latvijas Pareizticīgās baznīcas (turpmāk – LPB) paspārnē esošajām latviešu draudzēm. Raksta mērķis ir, izmantojot Ļaudonas draudzes piemēru, konstatēt labi saskatāmās attīstības tendences, ar kurām saskārās LPB latviešu draudzes kopumā starpkaru periodā. Pirmkārt, draudzes materiālais stāvoklis bija atkarīgs no LPB vadības sniegtā atbalsta un pašas spēkiem rast līdzekļus ikdienas izdevumiem. Tūlītēju risinājumu prasība nekustamo īpašumu jautājumu sakārtošana, no kā bija atkarīga draudzes neatkarība saimnieciskajā dzīvē. Otrkārt, lielu darbu prasīja klēra un draudzes garīgās dzīves organizēšana.

Atslēgvārdi: latviešu pareizticīgā draudze, agrārreforma, koroborācija, Sinode, draudzes padome, klērs.

IEVADS

Ļaudonas latviešu pareizticīgā draudze dibināta 1846. gada 22. martā. Tā bija viena no pirmajām latviešu pareizticīgajām draudzēm Latvijas teritorijā. Draudzes pirmais priesteris bija pirmais pareizticībā pārgājušais hernihūtiētis Dāvis Balodis. Pateicoties viņa pūlēm, Ļaudona kļuva par savdabīgu pareizticības centru, kurā pareizticībā tika kristīti zemnieki ne tikai no Ļaudonas, bet arī no Mārcienas un Bērzaunes. Tā kā pareizticībā

pārgājušo zemnieku skaits 1847. gadā bija jau 2568 cilvēki, tika pieņemts lēmums arī par pastāvīgas Bērzaunes draudzes izveidošanu (Garvrilin 1999, 146). 1863. gadā tika iesvētīta jaunā Ļaudonas mūra baznīca. Ar neatkarīgas LPB pasludināšanu 1920. gada sākumā Ļaudonas draudze tika iekļauta LPB Kārdzabas prāvestībā, apvienojot 3 pagastus: Ļaudonas, Sāvienas un Odzienas. Ļaudonas draudze bija Vidzemes lielāko draudžu vidū – 20. gs. 20.–30. gados ticīgo skaits bija nedaudz zem 3000 cilvēku (LNA-LVVA, 7469–1–1039, 55–65; 7469–1–22, 19; 7469–1–2345, 113; 7469–1–1045, 150–151). Tādējādi tā noder par piemēru tam, kā starpkaru periodā darbojās pārējās latviešu pareizticīgās draudzes. Raksta mērķis ir ar Ļaudonas draudzes piemēra palīdzību konstatēt LPB paspārnē esošo latviešu draudžu attīstības tendences starpkaru periodā.

Rakstā ir aplūkoti divi galvenie jautājumi, kas bija būtiski katrai starpkaru periodā pastāvošai latviešu pareizticīgajai draudzei: pirmkārt, materiālais nodrošinājums, kas bija saistīts ar draudzes lielumu un draudzes locekļu spēju vai ieinteresētību ziedot savai baznīcai, kā arī nekustamie īpašumi, kuri atradās draudzes valdījumā un kurus tā brīvi varēja izmantot materiālā stāvokļa uzlabošanai (piemēram, iznomājot, pārdodot, izmantojot par algas ekvivalentu klēra locekļiem); otrkārt, klērs, mijiedarbība ar draudzi, kas būtiski ietekmēja arī turpmāku draudzes garīgās dzīves attīstību.

Tēmas izpēte ir aktuāla un nozīmīga, jo pētījumu par latviešu pareizticīgajām draudzēm tikpat kā nav. Ir atsevišķi vispārīgas ievirzes pētījumi, kas aplūko kopējo LBP vēsturi. Viens no tādiem darbiem ir 2013. gadā izdotā Ineses Runces grāmata “Mainīgās divspēles: Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906–1940”. Jāatzīmē arī rakstu krājumā “Latvijas pareizticīgais hronogrāfs” iekļautā Sergeja Coja publikācija, kas veltīta LPB tiesiskajam stāvoklim Latvijā 20.–30. gados. Atsevišķus jautājumus, kas skar latviešu pareizticības vēsturi Latvijā, ir pētījis Aleksandrs Gavriļins.

Pētījums pamatā balstās uz nepublicēto avotu bāzes – konkrēti – LNA-LVVA LPB Sinodes fonda dokumentiem. No publicētajiem avotiem minamas rakstu publikācijas oficiālajos un vietējas nozīmes periodiskajos izdevumos. Lai atklātu avotos saglabāto informāciju, pētījumā izmantota vēsturiski ģenētiskā pētniecības metode, to papildina vēsturiski salīdzinošā un statistikas metode.

DRAUDZES MATERIĀLAIS STĀVOKLIS UN NEKUSTAMIE ĪPAŠUMI

1920. gada 25.–27. februāra Latvijas pareizticīgo draudžu pārstāvju koncilā tika pasludināta neatkarīga LPB (Coja 2016, 146). Jaunajos politiskajos

apstākļos (bija izveidojusies neatkarīga Latvijas Republika) LPB saskārās ar negatīvu un pat noraidošu sabiedrības un politiķu attieksmi, jo par pareizticību valdīja uzskats kā par izteikti krievu tautības iedzīvotāju pārstāvētu reliģiju un kā par cariskās Krievijas atstāto mantojumu Latvijā. Fakts, ka LPB palika Maskavas patriarhāta jurisdikcijā, Latvijas sabiedrībā izraisīja neizpratni, jo kaut kāda veida atkarība no Krievijas likās neiedomājama. Tāpēc bija nepieciešams izrādīt aktīvu un pārliecinošu rīcību jautājumos, kas skāra tās intereses, īpaši nekustamo īpašumu lietās.

20. gs. 20. gadu sākumā svarīgākie jautājumi, kas bija jārisina Ļaudonas draudzei, bija saistīti ar agrāro reformu. Reformas rezultātā daļa baznīcu zemju pārgāja Valsts zemes fondā. Vēl cariskajā Krievijā piešķirtie dokumenti, kas apliecināja īpašumtiesības, bija vienīgie pierādījumi, kurus uzrādot draudzes varēja pretendēt uz neatsavināmās zemes gabaliem, kuru apjoms bija līdz 50 ha (Zemes Ierīcības Vēstnesis, 15.02.1921., 1–2), un vienai draudžu daļai tie arī tika nodrošināti (Valmieras, Rūjienas, Limbažu, Ļaudonas u. c. draudzēm). Ar 1923. gada likumu par nekustamo īpašumu koroborēšanu¹ (Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 18.04.1923., 53–54) sākās nekustamo īpašumu ierakstīšana zemesgrāmatā. Process ieilga līdz 30. gadu otrajai pusei.

20. gadsimta 20.–30. gados Ļaudonas draudzei piederēja vairāki nekustamie īpašumi. Ap Ļaudonas dievnamu atradās zeme 1,48 desetīnu (1,62 ha – B. P.) platībā, uz kuras atradās Ļaudonas mūra dievnams, saimniecības ēkas (priesteru māja, kūts un klēts, malkas šķūnītis un pirts) un sakņu un augļu dārzi (LNA-LVVA, 1370–1–310, 2). Viens īpašums bija Ļaudonas ciemā – draudzes bijušās skolas zeme, uz kuras atradās bijusī skolas mūra ēka, kūts un malkas šķūnītis. 20. gadu sākumā par šo īpašumu izcēlās strīds starp draudzi un pagasta valdi par tā likumīgu lietošanu. Rezultātā draudze panāca to, ka pagasta valdei tika uzdots izbeigt nelikumīgu skolas telpu lietošanu (Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis, 17.06.1927., 2). Divas pūrvietas (0,80 ha – B. P.) no īpašuma tūlīt tika iznomātas, gūstot 2600 latu peļņu gadā (LNA-LVVA, 7469–1–707, 1–2).

1930. gadā draudzes rīcībā tika nodota jaunsaimniecība Ļaudonas pagastā (8,39 ha), un 1931. gada 5. janvārī Zemkopības ministrija draudzei ierādīja vēl zemes gabalu Baznīckalnā (7,14 ha), kuru tā izmantoja kā daļu no priesteru gada algas. Bez šiem īpašumiem draudzei piederēja vēl trīs kapsētas (LNA-LVVA, 7469–1–707, 2).

Pirmā pasaules kara gados daudzi Latvijas pareizticīgo dievnami bija stipri cietuši, arī Ļaudonas dievnams. 20. gadu sākumā ēka atradās sliktā tehniskā stāvoklī. Līdz pat perioda beigām brīvi līdzekļi dievnama sakārtošanai draudzei neatradās. 1929./1930. budžeta gadā no valsts piešķirtajiem līdzekļiem LPB nelielu daļu varēja novirzīt dievnamu remontiem.

Ļaudonas draudzei no tiem tika Ls 300 dievnama ēkas remontam – tika nokrāsots dievnama jumts. Arī nākamajā budžeta gadā draudzei izdevās izlūgt pabalstu Ls 300 apmērā, kurus tā izlietoja dievnama griestu apšūšanai (LNA-LVVA, 7469–1–1068, 222–223). Par godu šim svarīgajam notikumam 26. oktobrī tika sarīkotas dievnama iesvētīšanas svinības (LNA-LVVA, 7469–1–1068, 158–159).

Pārējos draudzes izdevumus veidoja dažādas ar saimniecisko pusi saistītās izmaksas, klēra locekļu atalgojums un iemaksas sociālajos fondos (priestera pensiju fondā), ēku apdrošināšana. Pārskati par draudzes materiālo stāvokli liecināja, ka, neveicot lielus izdevumus un tērējot naudu tikai ikdienas pamatvajadzībām, draudze spēja līdzsvarot savus tēriņus ar esošajiem līdzekļiem. Tā 1932. gadā draudzes ieņēmumi un izdevumi bija vienādi – Ls 1225,11 (LNA-LVVA, 7469–2–264, 227); 1936. gada budžeta ieņēmumi bija Ls 834,17 un izdevumi tikai nedaudz pārsniedza ieņēmumus – Ls 860 (LNA-LVVA, 7469–1–706, 1).

Draudzes ienākumus pamatā veidoja draudzes locekļu nodokļa iemaksas, iznomātie draudzes īpašumi, ieņēmumi par klēra pakalpojumiem un retu reizi – neparedzēti ieņēmumi. Piemēram, pateicoties kādas draudzes locekles 300 latu lielam ziedojumam, 1938. gada 10. jūlijā Ļaudonā varēja iesvētīt jaunu kapliču (Ticība un Dzīve, 01.08.1938., 238).

Draudzes locekļa nodoklis, kas bija obligāts ikgadējs maksājums katram 17 gadu vecumu sasniegušam draudzes loceklim, kā regulāra prakse tika ieviests 1925. gada 19. aprīlī. No nodokļa bija atbrīvoti tikai nespējnieki, slimnieki vai kādā negadījumā cietušie cilvēki. Tā nemaksātājam vajadzēja rēķināties ar soda mēriem: līdz parāda segšanai viņš zaudēja balss tiesības draudzes padomes sēdēs, bet, ilgstoši nemaksājot nodokli, cilvēks zaudēja tiesības saņemt mācītāja garīgo aprūpi: kristīt bērnus, laulāties Ļaudonas dievnamā, tiesības apglabāt savus mirušos ģimenes locekļus draudzes kapsētā (LNA-LVVA, 7469–2–264, 54). Pēc būtības tas bija mēģinājums par regulāru praksi ieviest pienākumu – ziedot baznīcas darbam. Tomēr turpmāko gadu atskaites liecināja, ka ne visi draudzes locekļi uztvēra to kā obligātu prasību. 1933. gadā draudzes finanšu pārskati liecināja, ka daudzi nebija veikuši draudzes locekļu iemaksas (LNA-LVVA, 7469–2–264, 276). Pēc t.² Jāņa Plauža 1934. gada ziņojuma atklājās, ka draudzes kasē bija izveidojies iztrūkums Ls 560 apmērā, kuru veidoja neiemaksātais draudzes locekļu nodoklis, iekavējot algu izmaksas priesterim un psalmotājam (LNA-LVVA, 7469–2–264, 276).

Visi nekustamie īpašumi draudzei bija potenciāls papildu naudas līdzekļu ieguves avots. Lai rastu nepieciešamos līdzekļus kara izpostītās saimniecības atjaunošanā, draudze aktīvi iznomāja sev piederošos nekustamos īpašumus. Tā jau bez minētās skolas zemes no 1921. gada aprīļa līdz

1926. gada aprīlim draudzei piederošais sakņu dārzs tika atdots nomā par 500 rbļ. gadā (LNA-LVVA, 7469–1–707, 148).

KLĒRS UN DRAUDZES GARĪGĀ DZĪVE

Klērs un mācītājs kā galvenā persona vienmēr ir bijis centrs, ap kuru pulcējās draudze. 1924. gadā tika rediģēts Baznīcas nolikums, kurā tika papildināts 141. p., nosakot, ka bez ikdienas darbiem mācītājs ir tiesīgs lemt arī par draudzes nekustamo īpašumu (Coja 2016, 156). Turpmāk tieši šis punkts kļuva par iemeslu strīdiem starp mācītājiem un draudžu padomēm vairākās latviešu pareizticīgajās draudzēs, arī Ļaudonā.

Ļaudonas draudzē priesteri mainījās bieži. Līdz 1925. gadam draudzei nebija sava garīgā vadītāja. Ilgi gaidītais virspriesteris t. Georgijs Auziņš ieradās Ļaudonā no Bulgārijas (LNA-LVVA, 7469–1–705, 46) (tikai Latvijas Republikas pilsoņi varēja kalpot par priesteriem, iebraucējiem bija jānokārto leģitimācijas dokumenti). Pirmajā pasaules karā t. G. Auziņš pildīja priestera pienākumus 1. Donas kazaku divīzijā, izpelnoties augstus apbalvojumus: krūšu krustu, Sv. Annas 3. pakāpes ordeni (Shhenikova et al. 2019, 96). Tomēr Ļaudonā priesteris neuzkavējās, jo jau 1927. gada 27. februārī viņš uzsāka dienestu Izglītības ministrijā (LNA-LVVA, 7469–1–705, 89). Objektīvu iemeslu dēļ draudzes apkalpošana kļuva neiespējama. Atvadoties no Ļaudonas draudzes, t. G. Auziņš padomes sēdē paskaidroja sava lēmuma patieso būtību: starp Ļaudonas draudzes padomi un klēru bija sākušies strīdi, apgrūtinot klēra darbu. Nesaskaņas radās, nespējot sadalīt tiesības lemt par draudzes nekustamajiem īpašumiem. Pēc LPB Sinodes locekļa Jāņa Plātera vārdiem, šis ziņojums uz visiem bija atstājis drūmu iespaidu (LNA-LVVA, 7469–1–705, 91). Draudzes saimnieciskā dzīve atradās uz sabrukuma robežas, kam pie vainas bija trīs padomes locekļi – Stūrainis, Paegļa un Liciša kungs. Viņu darbības rezultātā tika patvaļīgi sadalīts mācītājam domātais augļu un sakņu dārzs, vienu daļu līguma iznomājot baznīcas apkalpotājam Kārklīnam; aizbildinoties ar līdzekļu trūkumu un nekorekti pildot kasu grāmatas, tika kavēta mācītāja algas izmaksa (LNA-LVVA, 7469–1–705, 92). Nesaimnieciskas un kaitnieciskas darbības rezultātā LPB Sinode nesaņēma arī draudzes atskaites par padarītajiem remontdarbiem no valsts piešķirtā pabalsta. Šāda nekorekta rīcība varēja kompromitēt LPB, un valsts varēja turpmāk liegt līdzekļu piešķiršanu LPB.

Ļaudonas draudzē t. G. Auziņa vietā uz pagaidu laiku tika norīkots Kārdzības iecirkņa prāvests, Trīs Zvaigžņu 5. pakāpes ordeņa kavalieris (Shhenikova et al. 2019, 984) t. Jānis Eniņš. Ņemot vērā noslogoto darba grafiku (vienlaikus apkalpoja Saikavas, Bučauskas, Galgauskas un Raksoles draudzi), t. J. Eniņš savā vietā piedāvāja t. Pētera Stūriša kandidatūru

(LNA-LVVA, 7469–1–705, 81–83), kuru Sinode arī apstiprināja draudzes pārziņa amatā. Tomēr nesatikšana turpinājās. 1928. gadā t. P. Stūrītis rakstīja LPB Sinodei: “.. kā Ļaudonas draudzes pagaidu pārzinis nespēju (pasvītrots oriģinālā – B. P.) iespaidot draudzes padomi noslēgt baznīcas remonta norēķinus...” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 123)

1928. gada 11. novembrī Ļaudonas draudze uzņēma jauno priesteri t. Augustu Hofmani, kurš savas aktivitātes un nesavtīguma dēļ ieguva draudzes atbalstu un LPB augstākās vadības atzinību – 1931. gada 12. janvārī viņš tika apbalvots ar sānautu³ (LNA-LVVA, 7469–1–705, 160–161). Tomēr draudzes strīdīgais raksturs atkal lika par sevi manīt. 1932. gada 30. martā draudzes locekļi J. Aizpurvs un P. Elksnītis nosūtīja sūdzības rakstu prāvestam t. J. Eniņam, kurā vainoja priesteri dažādās nelikumībās, patvaļā, negodīgā rīcībā ar draudzes kasi un nekustamajiem īpašumiem. Sūdzības autori lūdza atbrīvot t. A. Hofmani no pienākumu pildīšanas Ļaudonas draudzē (LNA-LVVA, 7469–1–705, 201), vienlaikus nelūdzot norīkot citu priesteri, apliecinot vienaldzību, vai draudzei ir pastāvīgs mācītājs vai to pārzina priesteris dažas reizes mēnesī.

Ļaudonas draudze bija sadalījusies divās konfliktējošās pusēs – mācītāja atbalstītājos un noliedzējos. Šajā savdabīgajā “karā” tika iesaistīta LPB Sinode, kurai 1932. gads pagāja nepārtrauktā sarakstē ar kādu no strīdīgajām pusēm. Priestera atbalstītāji rakstīja par to, ka “kāda melna roka ar tumšiem čukstiem aicina un vervē ļaundabīgus garus, kas no tumšiem kaktiem dubļus mestu. Pie mūsu draudzes padomes nav neviens atklāti dibinātus iemeslus uzdevis, kuri varētu ko ļaunu Hofmaņa darbībā saskatīt [...]” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 197). Savukārt “pretinieki” uzdeva jautājumu: “Kas Hofmaņa kungu ir pieņēmis par draudzes pārzini?” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 176).

Strīdus neatrisināja arī ārkārtas vispārējā draudzes locekļu sēde 1932. gada 9. oktobrī. Lai gan sēdē vienbalsīgi tika atbalstīts t. A. Hofmanis (LNA-LVVA, 7469–1–705, 202), tomēr jautājums nebija izsmelts. Tā paša gada 7. decembrī 192 draudzes locekļi LPB Sinodei adresētā vēstulē izteica neapmierinātību par t. A. Hofmani, kurš savas darbības laikā esot pilnīgi “dezorganizējis jeb pāršķēlis draudzi divās daļās” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 205). Pamatojoties uz sūdzību, 1932. gada 15. decembrī Sinode atcēla t. A. Hofmani no amata Ļaudonas draudzē. Lēmumu negrozīja arī anonīmā vēstule, kas LPB Sinodē tika iesūtīta 1932. gada 30. decembrī. Tās autors atzina, ka ļoti grūti ir izpatikt ļaudoniešu prātiem: “.. droši vien visā Latvijā nebūs tik nekultūrāli nesaskanīgas draudzes, kā Ļaudonā”, kas pašreiz cieš no “ticības kariem” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 206). Vēstulē par vainīgiem tika norādīti 6 draudzes padomes locekļi, kuriem, “ja viss neiet pēc viņu gribas (iegūt sev materiālu labumu), tad visam ir jāmainās un

katru reizi nolūks iesākas pašu personīgu interešu vārdā, bet ne gan kristības un baznīcas dēļ” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 206).

1932. gada 15. decembrī par Ļaudonas draudzes pārzini kļuva Burtnieku draudzes priesteris, vairāku nozīmīgu LPB apbalvojumu saņēmējs (LNA-LVVA, 7469–2–303, 2) t. J. Plaudis, kurš to atrada “bēdīgā stāvoklī”: “Pirmo pusgadu bija jādzīvo bez naudas līdzekļiem, no citu žēlastības, jo naudas nebija, kur ņemt. Pats apmetos Straupē, un Ļaudonu vairāk kā gadu apmeklēju kājām, noiedams 14 km lielo attālumu turp un atpakaļ. Bija vairāk reižu gadījumu, kad sestdienas vakarā nogāju Ļaudonā, nezināju, kur dabūšu sev naktsmāju, jo baznīcas mājas labākās telpas bija iznomātas citiem...” (LNA-LVVA, 7469–1–705, 216) Priesteris J. Plaudis draudzi atstāja 1934. gada martā (LNA-LVVA, 7469–1–705, 280). Bet Ļaudonu reizi mēnesī apkalpoja t. A. Hofmanis (LNA-LVVA, 7469–1–705, 292). 1937. gadā draudzē ieradās priesteris t. Konstantīns Mihailovs, viens no talantīgākajiem Rīgas Garīgā semināra audzēkņiem, Parīzes Pareizticīgās teoloģijas institūta beidzējs (Shhenikova et al. 2019, 567), un vadīja draudzi līdz 1942. gadam (LNA-LVVA, 7469–2–264, 44).

Neskatoties uz nepietiekamo finansiālo nodrošinājumu un iekšējām nesaņķām, Ļaudonas draudzes garīgā dzīve ritēja savu gaitu. Tajā aktīvi piedalījās draudzes Dāmu komiteja un koris, rīkojot ekskursijas uz Pečoru klosteri (LNA-LVVA, 7469–1–706, 1; Brīvā Zeme, 25.05.1938., 16), regulāri organizējot t. s. zaļumu svētkus un bazārus (tirģus dienas), kuros iegūtos ienākumus izlietoja dievnama remontam (Madonas Patiesības, 16.08.1929., 3). Trūcīgiem bērniem tika organizētas Ziemassvētku eglītes, atzīmētas Mātes dienas, apdāvinot kritušo kareivju mātes (LNA-LVVA, 7469–1–706, 1). Ļaudonas dievnāmā tika rīkoti arī garīgie koncerti, kuros uzstājās draudzes koris vai apvienotais diriģenta Stērstiņa un Lūša vadītais Jāņkalna un Ļaudonas draudžu koris (Madonas Ziņas, 28.09.1939., 2). Atsevišķus svētkus apmeklēja augstas LPB amatpersonas, piemēram 1936. gadā Ļaudonas dievnama svētkos piedalījās metropolīts Augustīns (Pētersons)⁴ (LNA-LVVA, 7469–1–706, 1). Visi pasākumi bija labi apmeklēti un notika līdz pat 1940. gadam (Daugavas Vēstnesis, 18.05.1940., 10), kas liecināja par garīgās dzīves uzplaukumu.

SECINĀJUMI

Lai atjaunotu kara sagrauto saimniecību, LPB bija svarīgi visi tās rīcībā esošie līdzekļi. Viens no tiem bija valsts piešķirtie budžeta pabalsti, kas gan bija nelieli. Šajā situācijā latviešu pareizticīgo draudžu galvenais ienākumu avots bija nekustamo īpašumu iznomāšana. Tādēļ svarīgi bija tos saglabāt

savā valdījumā, kas agrārās reformas laikā izdevās ne visām draudzēm. Dokumenti, kas apliecināja tiesības uz zemi, bija nepieciešams nosacījums, lai saglabātu vismaz daļu bijušo īpašumu. Arī pašas draudzes aktivitāte savu interešu aizstāvībā bija papildu garants savu tiesību nosargāšanā.

Vēl viens LPB izaicinājums starpkaru periodā bija klēra locekļu nodrošināšana draudzēs. Kā viens no risinājumiem bija vairāku draudžu uzticēšana vienam priesterim. Retu reizi Latvijā uzņēma priesterus arī no ārzemēm. Pēdējiem gan vajadzēja saskarties ar birokrātiskām grūtībām, jo pēc Latvijas Republikas likumdošanas par priesteri varēja būt tikai Latvijas Republikas pilsoņi.

Baznīcas nolikuma strīdīgie priesteru pienākumu papildinājumi, uzticot viņiem arī rūpes par draudžu nekustamajiem īpašumiem, negribot izraisīja strīdus starp mācītāju un draudzes padomi. Tomēr draudzes garīgā dzīve turpināja attīstīties un piedzīvoja pat uzplaukumu, kas notika, pateicoties Dāmu komitejas un kora kopīgajām pūlēm sadarbībā ar draudzes padomi un priesteri.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Draudžu saraksts: Kārdzības prāvestība, 1929. LNA-LVVA, 7469-1-222.

Draudžu saraksts: Ļaudonas draudze, 1927. LNA-LVVA, 7469-1-219, 6. lp. o. p.

Draudžu saraksts: Ļaudonas draudze, 1934. gads. LNA-LVVA, 1370-1-2345, 113. lp.

Draudžu saraksts: Ļaudonas draudze, 1940.-1944. LNA-LVVA, 7469-1-229, 5. lp.

Gada pārskati: Ļaudonas draudze, 1923.-1926. LNA-LVVA, 7469-1-1035, 396.-397. lp.

Kārdzības prāvestības draudžu ziņas par 1929. g. LNA-LVVA, 7469-1-1039, 55.-65. lp.

Ļaudonas draudzes lieta, 18.04.1923.-10.05.1934. LNA-LVVA, 7469-1-705.

Ļaudonas draudzes padomes sarakste ar LPB Sinodi, 09.10.1929.-09.11.1931. LNA-LVVA, 7469-1-1068, 222.-225. lp.

Ļaudonas draudzes personālais sastāvs, 11.02.1937.-25.01.1937. LNA-LVVA, 7469-1-706, 1. lp.

Ļaudonas Sv. Jāņa Kristītāja baznīcas un draudzes nekustamo īpašumu lieta, 04.10.1938.-08.02.1940. LNA-LVVA, 7469-1-707, 1.-2. lp. o. p.

Madonas prāvestības draudžu ziņas par 1938. g. LNA-LVVA, 7469-1-1045, 150.-151. lp.

Michailovs Konstantīns Aleksandra d., priesteris, 29.12.1934.-14.12.1945. LNA-LVVA, 7469-2-264.

Plaudis Jānis, priesteris. LNA-LVVA, 7469-2-303.

Ziņas par Cēsu apriņķī atrodošajiem pareizticīgo baznīcu nekustamajiem īpašumiem, 01.08.1923. LNA-LVVA, 1370-1-310, 2.-2. lp. o. p.

PERIODIKA

- Bērnū garīgā diena. *Daugavas Vēstnesis*, 111, 18.05.1940., 10.
- Jansons, J., 1943. Sv. Andreja svētki Ļaudonā. *Dzīvības Vārds*, 3, 1943, 26.
- Jaunas kapliņas iesvētīšana Ļaudonā. *Ticība un Dzīve*, 15, 01.08.1938., 238.
- Likums par nekustamo īpašumu koroborēšanu sakarā ar agrārās reformas likumu. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 18.04.1923., 5. burtn., 53–54.
- Ļaudona. *Madonas Patiesības*, 5, 16.08.1929., 3.
- Nevar izmantot svešu īpašumu. *Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis*, 117, 17.06.1927., 2.
- No Ļaudonas. *Ticība un Dzīve*, 11, 01.11.1929., 138.
- Noteikumi par zemes fonda piešķiršanu pagastu pašvaldību iestādēm un draudzēm (Pieņemti Centrālās Zemes ierīcības komitejas š. g. 2. februāra plenārsēdē, protokols Nr. 2). *Zemes Ierīcības Vēstnesis*, 4, 15.02.1921., 1–2.
- Smiltainē aizvads ilggadīgais prāvests. *Madonas Ziņas*, 38, 28.09.1939., 2.
- Sv. Ap. Andreja svētki. *Dzīvības Vārds*, 3, 1943, 24.
- Svētceļojums uz Igauniju. *Brīvā Zeme*, 117, 25.05.1938., 16.

LITERATŪRA

- Coja, Sergej, 2016. *Pravovoe položenie Latvijskoj Pravoslavnoj Cerkvi v 20-h – nachale 30-h godov XX veka. Latvijskij pravoslavnyj hronograf*. Vip. 2. Rīga: Sinod Latvijskoj Pravoslavnoj Cerkvi, 152.
- Gavrilin, Aleksandr, 1999. *Očerki istorii Rizhskoj eparhii. 19 vek*. Rīga: Filokalija.
- Runce, I., 2013. *Mainīgās divspēles: Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906–1940*. Rīga: LU Filoloģijas un socioloģijas institūts.
- Shhenikova, O., Vitols, A. (sost.), 2019. *Pravoslavniye arhierei, svjashhenniki, diakony, psalomshhiki, uchitelia i regenty, sluzhivshie na territorii Latvii s 1710 po 2019 gody: biograficheskiy spravochnik*. Rīga.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Koroborācija – zemes un ēku ierakstīšana (nostiprināšana) zemesgrāmatā.
- ² Saīsinājums no “tēvs” – garīdznieku godināšana pareizticīgās baznīcas tradīcijā.
- ³ Sānauts jeb palīca – priesteru dievkalpojuma tēpa daļa – auduma kvadrāts vai rombs ar krusta attēlu.
- ⁴ Pareizticīgās baznīcas tradīcijā mūku kārtā ieceltajai personai tiek mainīts vārds, bet uzvārdu raksta iekavās, pasvītrotot nošķiršanos no laicīgas dzīves.

LATVIAN ORTHODOX PARISHES IN 1920–1940: EXAMPLE OF ĻAUDONA PARISH

BAIBA PAZĀNE

Mg. hist., Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

E-mail: *baiba_pazane@inbox.lv*

ABSTRACT

One of the first Orthodox parishes that was established during this time period was the Latvian Orthodox Parish of Ļaudona. It had a large number of parishioners and it maintained the status of the largest Orthodox parish of Latvia during the interwar period. The Parish of Ļaudona is an example of Latvian Orthodox congregations' functioning under the leadership of Orthodox Church of Latvia in the interwar period. The aim of the current paper is to explore the common trends and characteristics of Latvian Orthodox parishes through the example of Ļaudona Parish in 1920–1940. After the First World War, the Parish of Ļaudona had to counter the same problems as the rest of Latvian Orthodox parishes under the management of Orthodox Church of Latvija (OCL): the financial situation of parish was difficult; it was important to settle the real estate issues, as well as to ensure the presence of the priest.

Keywords: Latvian orthodox parish, agrarian reform, corroboration, Synod, clergy, secular leadership of parish.

Summary

The allowances granted by the state to the Latvian Orthodox Church were small, but they were necessary for the gradual reconstruction of the war-ravaged economy of the church. In this situation, the main source of income of Latvian Orthodox congregations was leasing of real estate properties. Therefore, it was important to keep them in their possession, but it was not possible for all congregations because of the framework of the agrarian reform. Title deeds were a necessary condition to preserve at least some of the former properties. The activity and persistence of the parish in defending its interests was an additional guarantee in the protection of property rights.

Another challenge for the Latvian Orthodox Church in the interwar period was the provision of clergy members in parishes. The main solution was entrusting several congregations to one priest. In Latvia, the priests from abroad were received rarely and they encountered certain difficulties as, in accordance with the law, only the citizens of Latvia could serve as priests.

The controversial additions to the duties of priests in the church regulations, entrusting them also with the care of the immovable properties of the parishes, unwittingly caused disputes between parish priests and councils. However, the spiritual life of the parish continued to develop and even flourished, thanks to the joint efforts of the Ladies' Committee and the choir that cooperated with the parish council and the priest.

20. GADSIMTA MĀKSLAS UN POLITISKĀS VARAS SIMBIOZE MĀKSLINIEKA UN LATVIJAS ARMIJAS VIRSNIKĀ HERBERTA MANGOLDA DZĪVĒ UN DAIĻRADĒ

MONTA GINTERE

Bc. art., Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas zinātnes nodaļas

Mākslas vēstures un teorijas apakšnozares maģistrante

E-pasts: monta.gintere@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts sniedz ieskatu līdz šim sabiedrībā maz pazīstamā mākslinieka un Latvijas armijas virsnieka Herberta Mangolda (1901–1978) dzīvesgājumā, kā arī radošajā un militārajā karjerā. Līdztekus dienestam armijā viņš studēja Latvijas Mākslas akadēmijā, 1933. gadā absolvēja Grafikas meistardarbnīcu. Lai gan Mangolda daiļradi 20. gadsimta 20. un 30. gados lielā mērā sekmēja uzturēšanās militārajā vidē, viņš izstrādāja porcelāna apgleznojuma metus arī Kuzņecova porcelāna fabrikai, piedalījās Latvju mākslinieku biedrības, Kultūras fonda, kā arī citu organizāciju rīkotajās izstādēs, gūstot ievēribu ar akvareļtehnikā gleznotām fantāzijas ainām un orientāliem motīviem. Mākslai Mangolds pievērsās arī izsūtījuma gados, iemūžinot neskaitāmos akvareļos skarbo Noriļskas vidi.

Atslēgvārdi: Herberts Mangolds, akvarelis, glezniecība, grafika, Latvijas armija, Latvijas Mākslas akadēmija, padomju režīma īstenotās represijas

IEVADS

Herberts Mangolds (1901–1978) līdztekus aktīvai iesaistei mākslas pasaulē sevi spoži apliecināja arī dienestā Latvijas armijā, kurā brīvprātīgi iestājās 1919. gadā, lai piedalītos Latvijas Neatkarības karā. Viņš turpināja dienestu, 1920. gadā iegūstot virsnieka pakāpi un 1933. gadā saņemot Triju Zvaigžņu piektās šķiras ordeni kā Smagās artilērijas pulka 3. baterijas komandieris. Militārās un mākslas jomas pārklāšanās ikdienā ļāva Mangoldam

iesaistīties arī valsts limeņa projektos, tādējādi kļūstot par vienu no pirmajiem Latvijas armijas formastērpu dizaina autoriem, kā arī izveidojot Viestura ordeņa zīmes metu. Pašreizējā dalība Latvijas neatkarības cīņās un teicamās militārās spējas izrādījās liktenīgas līdz ar padomju okupāciju, kad viņu apcietināja 1941. gada 14. jūnija masu deportāciju laikā.

Okupētajā Latvijā Mangolds atgriezās 1968. gadā. Izsūtījumā pavadītais laiks izdzēsa viņa vārdu no mākslas vides, tāpēc Latvijas mākslas vēsturē viņš pašlaik ir maz pazīstams. Tēmas aktualitāti apliecina arī pieaugošā kolekcionāru interese par Mangolda mākslas darbiem. Lai gan Mangolda radošā darbība pastarpināti skatīta politisko represiju, akvareļglezniecības, kā arī porcelāna metu izgatavošanas kontekstā, nepieciešams veidot pilnveidīgāku viņa daiļrades raksturojumu, tādējādi papildinot un bagātinot Latvijas mākslas un kultūras telpu.

Pētījuma mērķis ir apzināt Herberta Mangolda lomu un pienesumu Latvijas mākslā, no dažādiem avotiem iegūstot priekšstatu par mākslinieka daudzveidīgās darbības kopainu. Lielāko aplūkotā materiāla daļu veido akvareļi, kas skatīti Latvijas Okupācijas muzeja un Jūrmalas muzeja krājumā, kā arī vairākās mākslas galerijās un izsoļu namos. Plašākais izsūtījumā tapušo akvareļu klāsts apzināts Mangoldu ģimenes privātkolekcijā Austrālijā, autorei sazinoties ar Mangolda mazmeitu Karinu Padoms (dz. 1954). Nozīmīgu aplūkotā materiāla daļu veido Kuzņecova porcelāna fabrikai zīmētie porcelāna izstrādājumu meti, kas glabājas Latvijas Nacionālā mākslas muzeja Dekoratīvās mākslas un dizaina muzejā.

Atlasītais materiāls strukturēts un analizēts atbilstoši hronoloģiskajam un tematiskajam principam. Pētījumā izmantota biogrāfiskā metode, Mangolda dzīvesgājumu un radošo darbību skatot mijiedarbībā ar laikmeta vēsturiskajiem notikumiem un politisko režīmu maiņām Latvijas teritorijā 20. gadsimtā. Izvēlēta metode uzsver ne tikai personības neatkārtojamību, bet arī tās pielāgošanos mainīgās vides apstākļiem.

AGRĪNIE DZĪVES GADI, STUDIJAS LATVIJAS MĀKSLAS AKADĒMIJĀ, MILITĀRĀ KARJERA

Herberts Mangolds dzimis 1901. gada 16. maijā Slokā, kur viņa tēvs Augusts Mangolds (? – ne vēlāk par 1931) strādāja Baltijas Celulozes fabrikā par korespondentu (LNA-LVVA, 235–12–806, 13). Pēc vēlākām ziņām, Mangolda tēvs darba gaitas turpinājis skolotāja amatā, bet māte Lilija Katrīne Mangolds (dz. Rozenberga, ?–1934) bija mājsaimniece (LNA-LVA, 485–1–558, 22). Skolas gaitas Mangolds uzsāka Rīgas zēnu reālskolā, kas vēlāk kļuva par Rīgas pilsētas 2. vidusskolu. Sakarā ar mācību pārtraukumiem, ko ietekmēja Pirmā pasaules kara notikumi un varas maiņas Latvijas teritorijā,

Mangolds skolu pabeidza 1919. gadā, kad brīvprātīgi iestājās kara dienestā, lai cīnītos par Latvijas neatkarību (LNA-LVA, 485–1–558, 32). 1919. gada nogalē virsnieku trūkuma dēļ neatkarības cīņu frontē viņš Latvijas Artilērijas kadetu skolā uzsāka saīsināto sešu mēnešu apmācības kursu, un 1920. gadā Mangolds ieguva leitnanta pakāpi (LNA-LVVA, 5601–1–4037, 2). Latvijas Neatkarības karā Mangolds piedalījās 1919. gada 26. augusta kaujās pie Rudzātiem, kā arī kaujās pie Jersikas un Līvāniem, ko pēc vairākiem gadiem atspoguļoja lielformāta gleznā “Pārcelšanās pār Daugavu pie Nīcgales 1919. gada 3. oktobrī” (1934, Latvijas Kara muzejs), kas bija izvietota 3. Jelgavas kājnieku pulka virsnieku klubā. Tāpat Mangolds 1919. gada 4. novembrī piedalījās cīņās pie Daudzevas, savukārt no 18. līdz 21. decembrim – Jelgavas ieņemšanas kaujās (LNA-LVA, 485–1–558, 6).

Latvijas Neatkarības karam noslēdzoties, Mangolds turpināja dienestu Latvijas armijā un vienlaikus, lai izpaustos arī mākslas jomā, 1922. gadā iestājās Latvijas Mākslas akadēmijā (turpmāk – LMA). Jau skolas gados Mangolds divus gadus mākslinieciskās prasmes attīstīja pie akadēmiķa Vjačeslava Nikolaja dēla Andrejeva (1866–?), kurš Dubultos pasniedza zīmēšanas stundas (LNA-LVA, 485–1–558, 1). Agrākie Mangolda akvareļi saglabājušies no 1917. gada un iezīmē tēmu loku, kas pavadīs un atgriezīsies viņa daiļradē visa mūža garumā. Tās ir romantiskas ziedu kompozīcijas, fantāzijā radītas ainas, kur savijas tiešs dabas vērojums un iztēle, kā arī zīmējumā precīzs medaļu un piemiņas zīmju tēlojums.

1. attēls. Herberts Mangolds. 20. gs. 20. gadi. Fotografija. LNA-LVVA, 5601–1–4037 (fotogrāfijas autore M. Gintere)

Figure 1. Herberts Mangolds. 1920s. Photography. LNA-LVVA, 5601–1–4037 (photo by M. Gintere)

2. attēls. Herberts Mangolds. Lielgabalu baterija. 1933. Papīrs, oforts. “Atpūta” (1934). Akadēmijas absolventi un viņu diplomdarbi, 5. janvāris, 21. lp. (fotogrāfijas autore M. Gintere)

Figure 2. Herberts Mangolds. The Battery of Cannons. 1933. Paper, etching. *Atpūta* (1934). Graduates of Academy and their diploma work, 5 January, p. 21 (photo by M. Gintere)

Mangolda studijas LMA viņa dienesta pienākumu dēļ noritēja ar pārtraukumiem. Tomēr viņš iesaistījās arī akadēmijas studentu sabiedriskajā dzīvē. 1923. gada 19. martā Mangolds kopā ar studiju biedriem Franci Ernestu Bangi (1895–1974), Kārli Krauzi (1904–1942), Arturu Apini (1904–1975), Robertu Vitoliņu (1900–1974), Aleksandru Zaurbeku Sosijevu (1901–1953), Andreju Pormali (1898–1977) un Eduardu Kalniņu (1904–1988) nodibināja pirmo LMA studējošo organizāciju “Dzintarzeme” (LNA-LVA, 2652–1–78, 45). Biedrība rīkoja priekšlasījumus, diskusijas par mākslu un literatūru, arī izstādes. Mākslinieciskās prasmes Mangolds apliecināja arī ārpus studijām akadēmijā, 1924. gadā zīmējot metu vieglās laukartilērijas šaušanas sacikšu ceļojošajai balvai (Nedēļa, 08.11.1924., 18). Līdztekus tam viņš ar grafiskām ilustrācijām papildināja arī dzejnieka un ģenerāļa Voldemāra Skaistlauka (1892–1972) dzejoļu krājumu “Tālās ugunis” (1924).

20. gs. 20. gadi ir nozīmīgs posms arī Mangolda personīgajā dzīvē (1. att.). 1926. gadā viņš salaulājās ar Irmu Katrīni Krastu (1904–1981) (LNA-LVVA, 2996–12–4521, 1). Gadu vēlāk viņi kļuva par vecākiem dēlam Zigurdam (1927–1989). 1929. gadā pasaulē nāca Herberta un Irmas meita Ilona (1929–2012). Šajā laikā Mangolds aizsāka zīmēt vāku un viņjētas Latvijas Kara skolas beigušo virsnieku apvienības izdevumam “Kadets”. Savukārt ar diplomdarbu “Lielgabalu baterija” (2. att.) 1933. gadā Mangolds absolvēja Grafikas meistardarbnīcu, iegūstot mākslinieka – grafiķa grādu (LNA-LVA, 485–1–558, 3).

MANGOLDA DAIĻRADE 20. GS. 30. GADOS

Pēc LMA absolvēšanas Mangolds aktīvi turpināja iesaistīties mākslas norisēs, vienlaikus pilnveidojot prasmes arī dienestā. 1939. gadā viņu pa-augstināja par Zenīartilērijas pulka 9. baterijas komandieri (LNA-LVVA, 5601–1–4037, 14). Šajā laikā Mangolds gan izpildīja privātus pasūtījumus, ko lielā mērā nodrošināja dienests armijā, gan piedalījās valsts izsludinātos konkursos, kuros daudzkārt ieguva godalgotas vietas.

Mākslinieks galvenokārt gleznoja akvareļtehnikā, savus darbus regulāri eksponējot Latvju mākslinieku biedrības, Kultūras fonda un citu organizā-ciju rīkotajās izstādēs. Mangolds akvareļos nereti pievērsies kuģniecības vēstures tēmai. Gleznai “Kuģi” (20. gs. 30. gadi, privātkolekcija), kurā attē-lota hercoga Jēkaba laika burinieku flote, 1939. gada izstādē Rīgas Pilsētas mākslas muzejā atzinīgus vārdus izteica Valsts prezidents Kārlis Ulmanis (1877–1942), aicinot to iegādāties Sabiedrisko lietu ministrijai un novietot pirmajā Latvijas tūristu tvaikonī “Banga” (Latvijas Kareivis, 01.07.1939.). Nozīmīgu Mangolda daiļrades daļu veido arī iztēlē radītas fantāzijas ainas, ko nereti papildina orientāli motīvi.

Pētījumā apzināti arī Mangolda radītie ekslibri jeb grāmatzīmes. Ekslibra pamatlicējs latviešu grafikā ir LMA profesors Rihards Zariņš (1869–1939), kas bija Mangolda absolvētās meistardarbnīcas vadītājs. Mangolda darinā-tajos ekslibros vērojamas atsauces uz māksliniekam tuvo latviskās vides un elementu atspoguļojumu, kas atbilst attiecīgā perioda aktuālās ideoloģijas ievirzēm.

30. gadu otrajā pusē Mangolds vairākām skolām un biedrībām izstrā-dājis karogu metus. Tie līdz mūsdienām nav saglabājušies, taču darināto karogu reprodukcijas, kā arī informāciju par to vizuālo veidolu var atrast periodikā. Mangolds karogu metus veidojis Dobeles ģimnāzijai, Pededzes pamatskolai un Rūjienas draudzes skolai. Tāpat pēc mākslinieka zīmēju-miem karogi tapuši Rīgas amatnieku biedrībai, Rīgas skolnieku rotas kara-vīru biedrībai un Rīgas Jūrmalas amatnieku biedrībai. Kā viens no nozīmī-gākajiem minams Armijas štāba rotai veidotais karoga mets (1933, Latvijas Nacionālā bibliotēka). Mākslinieka veidotie meti ir stilistiski līdzīgi – lai gan zīmējuma sižets un saturs karogos var atšķirties, tos vieno elementu kopums, kas raksturo konkrētas organizācijas piederības vietu.

Svarīgu Mangolda daiļrades daļu veido arī meti Kuzņecova porcelāna fabrikas izstrādājumu apleznošanai. Ievērojams sasniegums šajā jomā ir viņa daļība Pasaules izstādē Parīzē (1937), kur viņš saņēma sudraba godal-gu (Brīvā Zeme, 02.02.1940.). Mākslinieka darbos lielākoties atspoguļotas lauku dzīves ainas – darbi tīrumā, atpūta pie upes, dārzā, svētki, sasto-pamas arī zvejniecības un kuģniecības tēmas, kā arī tautasdziesmām vai literāriem darbiem veltītas kompozīcijas. Autoritārā režīma posma mākslā

3. attēls. Herberts Mangolds. Skice dekoratīvai vāzei ar tautumeitu. 20. gs. 30. gadi. Papīrs, akvarelis, bronza. 15 × 33,5 cm. Dekoratīvās mākslas un dizaina muzejs, DLM/K 4919 (fotogrāfijas autore M. Gintere)

Figure 3. Herberts Mangolds. Sketch for a decorative vase. 1930s. Paper, watercolor, bronze. 15 × 33.5 cm. Museum of Decorative Arts and Design, DLM/K 4919 (photo by M. Gintere)

bija raksturīga nacionālā identificēšanās ar zemniecisko. Nacionālajai tematikai veltītajās figurālajās ainās Mangolds centies pēc iespējas etnogrāfiski precīzi attēlot tautastērpus, reizēm dekoratīvajiem elementiem kļūstot ģeometriskiem, iekļaujoties *Art Deco* stilistikā. Kā viens no augstvērtīgākajiem piemēriem minams mets vāzei ar tautumeitu zem ziedošas ābeles (3. att.). Vāze glabājas Pētera Avena (dz. 1955) kolekcijā, turklāt skice īstenota vienā eksemplārā, apgleznojuma autore ir Jeļizaveta Gegello (dz. Maļikova, 1904–1999). Pēc Mangolda metiem apgleznotais porcelāns mūsdienās kļuvis par retumu, kas Latvijas muzeju kolekcijās pārstāvēts vien nelielā skaitā.

IZSŪTĪJUMS, 1941–1968

1940. gadā pēc Latvijas okupācijas padomju totalitārais genocīds strauji vērsās pret bijušās Latvijas armijas virsniekiem (Bambals 2000, 94). 1940. gada septembrī uz Latvijas armijas bāzes tika izveidots Sarkanās armijas 24. teritoriālais strēlnieku korpus. Zenīartilērijas pulku, kurā Mangolds dienēja (LNA-LVVA, 5601–1–4037, 14), tajā iekļāva kā 111. zenīartilērijas divizionu. 24. teritoriālais strēlnieku korpus 1941. gada jūnija sākumā saņēma pavēli doties uz vasaras nometni Litenē, kamēr 111. zenīartilērijas divizionu novietoja vasaras nometnē Mangaļsalā (Jēkabsons 2002, 226), kur 1941. gada 14. jūnija masu deportāciju laikā Mangoldu apcietināja (Tēviņa, 26.07.1941.). LPSR Iekšlietu tautas komisariāta Valsts drošības komitejas jaunākais leitnants Zuevs apcietinājuma lēmumā rakstījis: “Herberts Mangolds, bijušās Latvijas armijas virsnieks, bijušās Ulmaņa valdības apbalvotais, nodarbojās ar pretpadomju aģitāciju – pierādīja padomju bruņojuma nederīgumu un tehnikas atpalicību.” (LNA-LVA, 1987–1–17661, 1) Nopratināšanas protokols parāda Mangolda stingro stāju, apliecinot uzticību dzimtenei: “[..] mani politiskie uzskati ir nacionālistiski, es vēlētos, lai Latvijā saglabātos buržuāziski nacionālistiskā iekārta. Sakarā ar šiem maniem uzskatiem padomju varu Latvijā es nevēlos” (Konstante 2017, 587). Pēc vairākām nopratināšanām Rīgā Mangoldu pārsūtīja uz Noriļsku Sibīrijas ziemeļos, kur 1941. gada 29. novembrī Taimiras nacionālā apgabala tiesa viņam piesprieda nāvessodu (LNA-LVA, 1987–1–17661, 15), taču mākslinieks nepadevās un rakstīja KPFSR Augstākajai tiesai kasācijas lūgumu. 1942. gada 21. aprīlī PSRS Augstākā Padome nāvessodu nomainīja pret 10 gadiem ieslodzījumā labošanas darbu nometnē.

Bezcerības un nolemtības sajūta, kas Mangoldu pārņēma izsūtījumā, atklājas virsnieka Anatolija Sondora (1891–1944) 1942. gada rudens atmiņās, kas publicētas dokumentālajā romānā “Ekshumācija”. Saruna starp Mangoldu un Sondoru norisinājās barakā, vērojot ziemeļblāzmu: “Kapteinī Mangold, nāc vismaz tu! Pastāvi man blakus, paskaties. Tu taču esi

mākslinieks, Mangold.” – “Biju, Sondor, biju. Tik ļoti sen atpakaļ, ka īsti nevaru vairs atcerēties.” Sondors turpināja: “Būtu tagad krāsas!” – “Krāsu mums vēl ilgi nebūs, Sondor. Visdrīzāk – nebūs, nebūs nekad.” – “Bet tev ir zīmulis, Mangold.” Mākslinieks apstiprinoši atbildēja, piebilzdams: “Ja tu to gribi, tad ņem. Papīra – tā gan man nav, bet virtuvē es redzēju papes kasti. Vai man to mēģināt dabūt?” – “Pamēģini gan, es tik tālu nevaru vairs aiziet,” atbildēja Sondors (Liepa 1990, 184–185).

1951. gada 8. martā Mangoldu atbrīvoja no Noriļlaga nometnes (LNA-LVA, 1987–1–17661, 15), tomēr bijušie virsnieki atpakaļ uz dzimteni doties vēl nevarēja. Noriļska – mūžīgā sasaluma un kapsētas pilsēta – kļuva par Mangolda nometinājuma vietu uz vairāk nekā 20 gadiem. Pēc iznākšanas no lēģera Mangolds kādu laiku strādāja krāsotāju brigādē, bet vēlāk par mākslinieku-noformētāju pilsētas kultūras namā (Bambals 2000, 133–135).

Padomju okupācijas sekas izjuta arī Latvijā palikusī Mangolda ģimene. 1941. gada jūnijā tika pieņemts lēmums no Latvijas PSR kā sociāli bīstamu elementu izsūtīt arī Mangolda sievu kopā ar bērniem, tomēr, karam sākoties, lēmums netika īstenots (LNA-LVA, 1987–1–17661, 2). 1944. gadā viņa kopā ar vecākiem un meitu emigrēja uz Vāciju. Emigrācijā Mangolda meita Ilona 1949. gadā salaulājās ar pulkveža Fridriha Brieža (1888–1918) dēlu Juri Briedi (1916–2002). Šī paša gada septembrī viņi izceļoja uz Melburnu. Ilonas un Jura ģimenē piedzima meita Karina (1954) un dēls Juris (1957) (Timšāns 1998). Herberta Mangolda mazbērni arī pašlaik dzīvo Austrālijā.

Skaudrās atmiņas par izsūtījumā pavadīto laiku glabā ievērojams skaits Mangolda akvareļu, kas galvenokārt atspoguļo Noriļskas skarbos klimata apstākļus un raksturīgas dabas parādības (4. att.). Sniegotajās ainavās paveras skati uz Noriļskas ieslodzījuma nometni – apsnigušām vienkāršām guļbūvēm vai barakām, ko iežogo dzeloņdrāšu žogs. Dažkārt kalnu grēdu fonā mākslinieks izcēlis ziemeļu pirmiedzīvotājus, kas ar ziemeļbriežu ganāmpulkiem klejo pa tundru. Vairākos darbos attēlots arī Šmita kalns, kas paceļas virs Noriļskas. Saules staros vai baltā sniega segā izceltais kalna reljefs Mangolda akvareļos neliecina, ka tā pakājē tika aprakti bojāgājušie ieslodzītie, kuru vidū bija arī latviešu virsnieki (Kalniņš 1985). Šmita kalns mākslinieka akvareļos kļuva par mēmu liecinieku padomju varas nežēlībai.

Hruščova atkušņa laikā Mangoldam radās iespēja izbraukt uz citiem Padomju Savienības reģioniem, ceļojumu iespaidus fiksējot akvareļos un skicēs. Vienā no darbiem rādīts Simeizas (*Simeiz*) pilsētciems Krimas pusē (1959, Mangoldu ģimenes privātkolekcija Austrālijā), attēlojot vietai raksturīgo klinšaino ainavu. Savukārt 1963. gadā mākslinieks tvēris teiksmaino austrumu pilsētu Samarkandu un Šahi-Zindas (*Shah-i-Zinda*) mauzoleju, atainojot interesi par orientālo arhitektūru.

Papīru, krāsas, tinti un citus piederumus gleznošanai Mangolds ieguva maiņas ceļā, vietējiem iedzīvotājiem zīmējot apsveikuma kartītes un

4. attēls. Herberts Mangolds. Polārā nakts. 20. gs. 60. gadi. Papīrs, akvarelis. Latvijas Okupācijas muzejs, OMF 6518/6 (fotogrāfijas autore M. Gintere)

Figure 4. Herberts Mangolds. Polar night. 1960s. Paper, watercolor. Museum of the Occupation of Latvia, OMF 6518/6 (photo by M. Gintere)

5. attēls. Herberts Mangolds. Austrumu motīvs. 20. gs. 70. gadi. Papīrs, akvarelis. 10 × 15,5 cm. Klasiskās mākslas galerija “Antonija” (fotogrāfijas autore M. Gintere)

Figure 5. Herberts Mangolds. Eastern motif. 1970s. Paper, watercolor. 10 × 15.5 cm. Classic Art Gallery “Antonija” (photo by M. Gintere)

darinot akvareļus. Materiālus mākslinieka darbam sūtīja arī viņa meita Ilo-
na no Austrālijas caur Latvijā palikušo Mangolda dēlu Zigurdu.

Pēc izsūtījumā pavadītajiem 27 gadiem Mangolds okupētajā Latvijā at-
griezās 1968. gadā, kur dzīvoja dēla ģimenē. Lai gan 1959. gadā Mangoldu
reabilitēja (LNA-LVA, 1987–1–17661, 15), mākslas vidē viņš palika neat-
zīts. Pēc atgriešanās mājās mākslinieks iespēju robežās turpināja zīmēt un
gleznot (Laiks 1978). Līdzīgi kā jaunības gados, viņš aizrāvās ar ziedu kom-
pozīcijām, kā arī fantāzijā radītām ainām (5. att.). Pirms nāves Mangolds
vēl satika sievu un meitu, kuras pāris reizi atbrauca no Austrālijas, tomēr
atkalredzēšanās Mangoldam bija sāpīga.

Mākslinieks un virsnieks Herberts Mangolds mūžībā devās 1978. gada
29. martā.

SECINĀJUMI

Herberts Mangolds vērtējams kā nozīmīga personība Latvijas vēsturē:
gan kā pirmās Latvijas Republikas armijas virsnieks, gan uzrādot līdz šim
pietiekami neapzinātu sniegumu un ieguldījumu Latvijas mākslā. Pastāvi-
gais dienests armijā lielā mērā sekmēja un veidoja mākslas darbu pasūti-
jumus, piemēram, Viestura ordeņa zīmi, virsnieku preses izdevuma nofor-
mējumu un karoga metu Armijas štāba rotai. Lai gan 30. gadu otrajā pusē
Mangolda darbos arvien vairāk parādās idealizēti romantizēta nacionālā
tematika, viņa daiļradē ienāk arī laikmetīgā *Art Deco* iezīmes. Latviskās
tematikas idilliskais tēlojums spilgti atklājas viņam pasūtītajos Kuzņecova
fabrikas porcelāna apgleznojuma metos, karogu metos, ekslibros un pamar-
kās. Tomēr akvareļos mākslinieks neieslīgst stereotipiskos latviska satura
meklējumus, bet gan ļauj iekšējās pasaules impulsiem, kas paver fantas-
tisku un teiksmainu ainu redzējumu.

Neatlaidība un mērķtiecība rosināja Mangoldu līdzdarboties arī mākslas
organizācijās – korporācijā “Dzintarzeme” un Latvju mākslinieku biedrībā,
kas radīja iespēju piedalīties apvienību, kā arī valsts un Kultūras fonda ri-
kotajās izstādēs, tādējādi iegūstot publicitāti arī preses izdevumos. Man-
golds mākslas recenzentu redzējumā galvenokārt izcēlās ar orientālajiem
motīviem un fantāzijas ainām.

Mangolda aizrautībai ar mākslu bija būtiska loma arī izsūtījuma gados,
kad tā kļuva par veidu, kā distancēties no nospiedošās apkārtnes atmos-
fēras. Nometinājuma laikā tapušie akvareļi skatāmi kā nozīmīga vēstures
liecība, kas ataino Noriļskas vidi, ieslodzījuma nometni, kā arī skarbos kli-
matiskos apstākļus. Māksla kā iekšējās brīvības izpausme bija klātesoša arī
Mangolda noslēdzošajā dzīves posmā pēc atgriešanās no izsūtījuma.

PATEICĪBAS

Īpašs paldies Herberta Mangolda mazmeitai Karinai Padoms par laipno uzņemšanu viņas viesošanās laikā Rīgā, kā arī atsūtītajām akvareļu fotogrāfijām.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLIĒTIE AVOTI

- Daugavgrīvas artilērijas leitnanta Herberta Augusta d. Mangolda dienesta gaitas saraksts. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk – LNA-LVVA), 5601–1–4037, 2.–14. lp.
- Dubultu latviešu un vācu draudzes 1901.–1903. gada dzimušo un kristīto, laulāto un mirušo reģistrs. LNA-LVVA, 235–12–806, 13. lp.
- LMA studentu korporācijas “Dzintarzeme” vispārējie nosacījumi, trimdas komāns un tā papildinājumi, Jāņa Audriņa atmiņas par “Dzintarzemes” dibināšanu u. c. informatīva satūra dokumenti. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (Rīga, turpmāk – LNA-LVA), 2652–1–78, 45. lp.
- Mangolde Irma. LNA-LVVA, 2996–12–4521, 1. lp.
- Mangolds Irma. LNA-LVA, 1987–1–17661, 1.–15. lp.
- Mangolds, Herberts Augusta d., dz. 1901. g. LNA-LVA, 485–1–558, 3.–32. lp.

PERIODIKA

- Atzinība mūsu māksliniekiem. *Brīvā Zeme*, 02.02.1940.
- Ceļojošā balva visas vieglās laukartilērijas sacikšu šaušanā uzvarējušai baterijai. *Nedēļa*, 08.11.1924., 18.
- Kalniņš, V., 1985. Pilsēta uz upuru kauliem. *Latvija Amerikā*, 48, 30.11.1985.
- Skates, kas jāredz ikkatram. Valsts Prezidents Mākslas un celtniecības izstādēs. *Latvijas Kareivis*, 01.07.1939.
- Sludinājumu sadaļa. *Tēvija*, 26.07.1941.
- Šm., A., 1978. Aizgājušie. *Laiks*, 30, 15.04.1978.

LITERATŪRA

- Bambals, A., 2000. 1940./41. gadā represēto latviešu virsnieku piemiņai. Strods, H., (sast.). *Genocīda politika un prakse*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 92–158.
- Jēkabsons, Ē., 2002. 1941. gada 14. jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā. Brencis, M., Ērglis, Dz., (sast.). *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 224–235.
- Konstante, I., 2017. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956*. Rīga: Neputns.
- Liepa, A., 1990. Fragmenti no romāna “Ekshumācija”. Lice, A., (sast.). *Via dolorosa. Staļinisma upuru liecības*. Rīga: Liesma, 157–191.
- Timšāns, S., 1998. Pulkveža Briēža piemiņas brīdi. *Latvijas Vēstnesis*, 249/250. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/49552> (skatīts 29.11.2023.).

SYMBIOSIS OF ART AND POLITICAL POWER OF THE 20TH CENTURY IN THE LIFE AND CREATIVE ACTIVITY OF HERBERTS MANGOLDS, ARTIST AND LATVIAN ARMY OFFICER

MONTA GINTERE

Bc. art., master's student at the Art Academy of Latvia,

Department of Art History and Theory

E-mail: monta.gintere@gmail.com

ABSTRACT

The research provides an insight into the personality of the lesser-known artist and Latvian Army officer Herberts Mangolds. Along with the service, he studied at the Art Academy of Latvia, graduating from the Graphic Art Master Class in 1933. Although Mangolds' creative work in the 1920s and 1930s was largely involved with the military service, he also made designs for the porcelain commissioned by the Kuznetsov Factory, participated in exhibitions organized by associations, as well as by the state, gaining attention with fantasy scenes and oriental motifs. Mangolds also painted during his exile, capturing the harsh environment of Norilsk in watercolours.

Keywords: Herberts Mangolds, watercolour, painting, graphic art, Latvian Army, Art Academy of Latvia, Soviet repressions.

Summary

Herberts Mangolds (1901–1978), alongside his active involvement in the field of art, also demonstrated excellent abilities in the service of the Latvian Army, which he voluntarily joined in 1919 to participate in the Latvian War of Independence. He continued the service, attaining the rank of officer in 1920 and receiving the Order of the Three Stars, 5th Class, in 1933 as the commander of the 3rd Battery of the Heavy Artillery Regiment. His self-sacrificing participation in battles for Latvia's independence and his excellent military capabilities proved fatal as the Soviet occupation of Latvia started – Mangolds was arrested during the mass deportations of 14 June 1941. Mangolds returned to the Soviet Latvia in 1968. The time spent in exile erased his name from the artistic environment, therefore, he is currently little known in the history of Latvian art.

The study uses the biographical method, viewing Mangolds' life and creative work in interaction with the historical events of the era and the changes of political regimes in the territory of Latvia in the 20th century. The chosen

method accentuates both the uniqueness of the personality and its adaptation to the changing external conditions.

Overlapping of the military and art spheres in Mangolds' daily life enabled his involvement in the implementation of several government projects – he was one of the authors who designed the first uniforms of Latvian Army, and created the design for the Order of Viesturs. His watercolours painted during the exile present a historically notable evidence, which can be viewed as documentary images representing the time spent in the correctional labour camp.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE*

“Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX”

Valmieras muzejs, 2023. gada 1.-2. decembris

INTERNATIONAL CONFERENCE**

“Scholarly Readings of Young Historians IX”

Valmiera Museum, 1-2 December 2023

Piektdiena, 1. decembris / Friday, 1 December

First day of the conference will be held in English

- 9.00 Konferences atklāšana / Conference opening**
Rakstu krājuma “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi: starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē VIII” atvēršana / Opening of collection of articles “The Scholarly Readings of Young Historians VIII”

Sesiju vada: *Dr. hist.* Eva Eihmane

- 9.30 Edgars Plētiens**
People Who Lived in Livonian Small Towns: Who Were They and What Did They Do?

* Konferenci rīko Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu.

** The Scholarly Readings of Young Historians are organised by the Institute of Latvian History of the University of Latvia (ILH UL) and Valmiera Museum, in co-operation with Vytautas Magnus University in Kaunas, the Lithuanian History Institute and the Institute of History and Archaeology of Tartu University.

- 9.50 **Justine Timermane**
Runenstones and Gravestones of Östergötland: Describing
the Transformation of Social and Symbolic Commemorative
Traditions in the Viking Age
- 10.10 **Diskusija / Discussion**
- 10.20 **Kafijas pauze / Coffee break**

Sesiju vada: Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova

- 10.40 **Una Bērente**
Decoration Types of Ethnographic Sledges
from the 19th Century to the Beginning of the 20th Century
- 11.00 **Jérôme Casali**
The Thomist Renaissance in Law and Politics in the 19th and
20th Centuries
- 11.20 **Kaspars Strods**
Ansis Kaupēns' Gang (1920–1926): The Testimony of the “Zemgale
Criminal” in the Protocols of
the Preliminary Investigation
- 11.40 **Anastasija Smirnova**
Social Care Institution in Riga, Fridriķa Street 9: Example of
the Development of the Social Care (1912–1940)
- 12.00 **Diskusija / Discussion**
- 12.10 **Pusdienas / Lunch**

Sesiju vada: PhD Kristīne Beķere

- 13.30 **Hélène Tabary**
The Right to Work in France (1848–1946)
- 13.50 **Justina Šumilova**
Abortion Laws from 1930s to Resistance to the Abortion Ban
Today. Philosophical and Historical Perspectives
- 14.10 **Diāna Hristenko**
Lithuanian Latvians in the Leadership of Evangelical Lutheran
Church in Lithuania, (1941–1951)
- 14.30 **Diskusija / Discussion**
- 14.40 **Kafijas pauze / Coffee break**

Sesiju vada: *PhD* Klāvs Zariņš

- 15.00 Jean-Charles Pelao-Radiņš**
From Harmony to Unisson: The Evolution of Diplomatic Immunities (1814–1964)
- 15.20 Jovita Kadikinaite**
Formation of the Lithuanian-Polish Border in the Interwar Period: A Landscape Study
- 15.40 James Montgomery Baxenfield**
A Place Between Nations: The Idea of a Latvian-Lithuanian State, 1884–1984
- 16.00 Augustė Grakavinaitė**
Political Relations between Lithuania and the United States of America, 1929–1940
- 16.20 Petar Bagarić**
The Role of the Institutions of Federal State/People's Republic of Croatia in Delimitation of Its Borders 1945–1956
- 16.40 Diskusija / Discussion**
Museum excursion, conclusion of day 1 /
Ekskursija muzejā un pirmās dienas noslēgums

Sestdiena, 2. decembris / Saturday, 2 December

- 9.00 Reģistrācija / Registration**

Sesija I**Sesiju vada: *Dr. hist.* Rūdolfs Brūzis**

- 9.20 Enija Zaķe**
Lubāna lidzenums dzelzs laikmetā: apbedījumu vietu ainava
- 9.40 Kaspars Markus Molls**
Iekšzemes ūdensceļi kā kultūras un maiņas sakaru artērijas Rietumkurzemē 9.–11. gs.
- 10.00 Eduards Plankājs**
Gaujas lībiešu kapulaukos atrasto dzīvnieku lidzapbedījumu analīze
- 10.20 Antra Kozlova**
Sadoto roku motīvs Tukuma baznīcas 14.–18. gs. kapsētā atrastajās rotaslietās

- 10.40 **Iveta Berga-Muižniece**
Teorētiskās nostādnes viduslaiku Livonijas apgērba piederumu un rotu izpētē
- 11.00 **Diskusija / Discussion**
- 11.10 **Kafijas pauze / Coffee break**

Sesiju vada: *PhD cand.* Andrejs Gusačenko

- 11.30 **Andris Gailis**
Latvijas Republikas elektrifikācijas plāni un to realizācija 1919.–1940. gadā
- 11.50 **Laura Kļaviņa**
“Politiskā bezprāta gūstā”. Iskolata režīma īstenotie Vidzemes iedzīvotāju aresti un deportācija 1918. gada februārī: situācija Valmierā un tās apriņķī
- 12.10 **Samanta Fiļimonova**
Latvijas Tiesu palātas darbība 1918.–1934. gadā
- 12.30 **Baiba Pazāne**
Latviešu pareizticīgās draudzes 1920.–1940. gadā: Ļaudonas draudzes piemērs
- 12.50 **Diskusija / Discussion**
- 13.00 **Pusdienas / Lunch**

Sesija II

Sesiju vada: *Dr. hist.* Anita Čerpinska

- 9.20 **Germans Ļebezovs**
Krievijas impērijas Likumdošanas komisijas darbība (1767–1768): Baltijas privilēģiju jautājums
- 9.40 **Andris Uškāns**
1778. gadā apstiprinātā Rēzeknes ģenerālplāna kopijas kā pilsētībūvniecības vēstures avots
- 10.00 **Beāte Lielmane**
Priekšpilsētu loma Rīgas 19. gadsimta pirmās puses būvnoteikumos
- 10.20 **Kārlis Fogelis**
Papes ciema 20. gs. 20.–30. gadu ikdienas dzīves rekonstrukcija
- 10.40 **Kristaps Jumīs**
Gurviča alus darītava: Ieskats Daugavpils rūpniecībā (1860–1940)
- 11.00 **Diskusija / Discussion**

Sesiju vada: *PhD cand.* Jānis Tomaševskis

- 14.30 Demurs Harebovs**
Admirālis Arčibalds Keizerlings: jaunas dimensijas pazīstamam tēlam
- 14.50 Monta Gintere**
20. gadsimta mākslas un politiskās varas simbioze mākslinieka un Latvijas armijas virsnieka Herberta Mangolda dzīvē un daiļradē
- 15.10 Inese Gātere**
Latviešu karavīru Zedelgemas karagūstekņu nometnē radītie mākslas darbi kā nozīmīgs sava laika vēstures izziņas avots
- 15.30 Signe Šēnfelde**
Alternatīvā lasīšanas kultūra Latvijas PSR 20. gadsimta 50. gados pēc Kaspara Aleksandra Irbes dienasgrāmatas
- 15.50 Diskusija / Discussion**
- 16.00 Noslēgums / Conclusion**

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX
The Scholarly Readings of Young Historians IX

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv

Interneta grāmatnīca: www.gramatas.lu.lv